

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Π.Μ.Σ. «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (Α.Μ: 1114Μ049)

**ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΑΙ ΙΣΧΥΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ (1771-1821)**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ : ΝΙΚΟΣ ΚΟΤΑΡΙΔΗΣ

2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	ΣΕΛ.4
-----------------------	-------

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΓΕΩΚΤΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	ΣΕΛ.7
--	-------

Α΄ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΓΑΙΕΣ.....	ΣΕΛ.8
------------------------	-------

Β΄ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΕΣ.....	ΣΕΛ.16
---------------------	--------

Γ΄ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ.....	ΣΕΛ.20
-------------------	--------

Δ΄ ΚΟΙΝΟΧΡΗΣΤΕΣ ΓΑΙΕΣ.....	ΣΕΛ.21
----------------------------	--------

Ε΄ ΝΕΚΡΕΣ/ΕΡΗΜΕΣ ΓΑΙΕΣ.....	ΣΕΛ.22
-----------------------------	--------

ΣΤ΄ ΟΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΗΣ-ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΓΡΟΛΗΨΙΑΣ.....	ΣΕΛ.22
---	--------

ΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	ΣΕΛ.25
------------------------------------	--------

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΦΟΡΩΝ.....	ΣΕΛ.26
-----------------------	--------

Η ΕΚΜΙΣΘΩΣΗ ΤΩΝ ΦΟΡΩΝ.....	ΣΕΛ.31
----------------------------	--------

ΠΡΟΥΧΟΝΤΕΣ	ΣΕΛ.32
-------------------------	--------

Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΣΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΑΞΙΩΜΑΤΑ.....	ΣΕΛ.32
--	--------

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ.....	ΣΕΛ.33
--	--------

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ.....	ΣΕΛ.34
--	--------

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΣΗ	ΣΕΛ.35
---	--------

ΠΡΟΓΟΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	ΣΕΛ.36
--------------------------	--------

ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ	ΣΕΛ.42
---	--------

ΦΟΡΟΙ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ	ΣΕΛ.49
--------------------------------	--------

ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΔΟΣΙΜΑΤΩΝ	ΣΕΛ.49
--	--------

ΠΛΕΙΟΔΟΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΜΙΣΘΩΣΗ	ΣΕΛ.51
--------------------------------	--------

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΣΕΛ.56
---	--------

ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΕΛ.58
--------------------------	--------

ΚΕΧΑΪΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	ΣΕΛ.60
------------------------------------	--------

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ	ΣΕΛ.66
-------------------------------	--------

ΕΜΠΡΑΓΜΑΤΑ ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ	ΣΕΛ.68
----------------------------	--------

ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΗΜΑΤΑ	ΣΕΛ.70
----------------------------------	--------

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΩΦΕΛΗΜΑΤΩΝ.....	ΣΕΛ.71
ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ.....	ΣΕΛ.75
Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ Δ.ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ.....	ΣΕΛ.75
Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΣΤΟΥΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥΣ.....	ΣΕΛ.75
Ο ΒΕΛΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΑΤΡΙΕΣ.....	ΣΕΛ.79
Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΗΣ ΦΑΤΡΙΑΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ.....	ΣΕΛ.83
Η ΕΚ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙΟΥ ΜΕΤΑΒΟΛΗ-Η ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ.....	ΣΕΛ.86
ΕΡΙΔΕΣ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΦΑΤΡΙΩΝ.....	ΣΕΛ.88
ΑΝΑΤΡΟΠΕΣ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ.....	ΣΕΛ.89
ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ	ΣΕΛ.93
Η ΦΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΜΟΥΣΑΓΑ.....	ΣΕΛ.93
Ο ΙΕΡΕΑΣ Δ.ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΘΡΗΣΚΟΙ.....	ΣΕΛ.94
Ο ΒΕΛΗΣ: ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΤΗΤΕΣ.....	ΣΕΛ.95
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΦΑΡΜΑΚΗ.....	ΣΕΛ.95
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ.....	ΣΕΛ.99
ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	ΣΕΛ.100
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	ΣΕΛ.104

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ερευνητικό ζητούμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η ερμηνεία της συμμετοχής της κοινοτικής ηγεσίας των υπόδουλων Ελλήνων στον οικονομικό μηχανισμό της ενοικίασης των προσόδων του Οθωμανικού δημοσίου ως απαραίτητη προϋπόθεση και αποκλειστικό μέσο εδραίωσης της οικονομικής και συνεπακόλουθα της πολιτικής και κοινωνικής θέσης τους. Στόχευση μας συνιστά η αποτύπωση του τρόπου με τον οποίο η εκμίσθωση των προσόδων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελούσε το μοναδικό όχημα για την οικονομική και κοινωνική επιβίωση των τοπικών αυθεντιών.

Ο διερευνητικός μας ορίζοντας περιορίζεται τοπικά στην Πελοπόννησο, στην οποία ο θεσμός της κοινοτικής αυτοδιοίκησης γνώρισε μεγάλη ακμή, ιδιαίτερα κατά τη β' περίοδο της Οθωμανοκρατίας, και χρονικά στις τελευταίες δεκαετίες προ της έκρηξης της επαναστάσεως.

Απαραίτητη, προφανώς, πριν την απόπειρα προσέγγισης ερευνητικού μας ερωτήματος, είναι η ανασύσταση του οικονομικού και κοινωνικού γίνεσθαι της συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας. Καταρχάς, θα ορίσουμε την ταυτότητα των υποενοικιαστών των έγγειων και φορολογικών προσόδων του Οθωμανικού κράτους : το οικονομικό-κοινωνικό τους υπόβαθρο, τις αρμοδιότητες-υποχρεώσεις αλλά και τα προνόμια τους ως θεσμικά όργανα της Οθωμανικής διοίκησης, τη διαδικασία ανάδειξης τους σε συντελεστές της οικονομικής ζωής. Ο λόγος των ίδιων των τοπικών αρχόντων, στο σημείο αυτό περί “προγονικής παράδοσης” είναι αποκαλυπτικός “ αποτυπώνει εύγλωττα το πώς οι ίδιοι αντιλαμβάνονται την επιφανή θέση τους, η διατήρηση της οποίας εις το διηνεκές τους ανήκει δικαιωματικά και τεκμηριώνεται από την ευεργετική δράση τους στην υπόδουλη ελληνική κοινότητα. Τα ιστορικά αυτά υποκείμενα, ανήκουν σε μια προϋπάρχουσα οικονομική- κοινωνική ολιγαρχία η οποία συγκροτείται από ηγεμονικούς οίκους ντόπιας προέλευσης, και αποκτούν επί Οθωμανοκρατίας έναν δημοσιονομικό ρόλο, δρώντας ως διαμεσολαβητές και ενδιάμεσοι ανάμεσα στον κύριο ενοικιαστή των

δημοσίων προσόδων και στα φορολογικά υποζύγια. Η εξασφάλιση της απόδοσης τους στην κυρίαρχη εξουσία προϋποθέτει την ευταξία και τη διατήρηση της έννομης τάξης, καθήκον των τοπικών αρχόντων και φοροεισπρακτόρων και επιβάλλει την εξουδετέρωση των αντίρροπων και έκνομων δυνάμεων (κλεφτών) που επιχειρούν να ιδιοποιηθούν μέρος των νόμιμων εσόδων της κυρίαρχης εξουσίας.

Η σκιαγράφιση της συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας προϋποθέτει επίσης την αναφορά στο Οθωμανικό γεωκτητικό σύστημα, το οποίο διακρίνεται για την πολυπλοκότητά του. Ενδεικτικό αυτού είναι ότι όλη η ακίνητη περιουσία στην Οθωμανική επικράτεια ανήκει στο σουλτάνο, αντιπρόσωπο του θεού επί γης, ο οποίος παραχωρεί μέρος αυτής σε ευνοούμενα πρόσωπα για εξασφάλιση εισοδήματος. Βέβαια, παράλληλα με την δημόσια έγγεια ιδιοκτησία υπάρχει και η ιδιωτική.

Στη συνέχεια, αναπόσπαστο τμήμα της διερευνητικής μας προσπάθειας θα αποτελέσει η παρουσίαση του Οθωμανικού φορολογικού συστήματος : η κατηγοριοποίηση των φόρων, η διάκριση τους σε αυτούς που αφορούν τους μουσουλμάνους υπηκόους και σε αυτούς που αφορούν τους «απίστους» “ ο τρόπος είσπραξης τους και απόδοσης τους στο Οθωμανικό κράτος, θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τους φορολογικούς μηχανισμούς και να αντιληφθούμε τα περιθώρια εξωθεσμικής δράσης των εκμισθωτών των προσόδων, η οποία συνεπάγεται οικονομικά οφέλη για τους φοροεισπράκτορες, όπως την ιδιοποίηση παραγωγικού πλεονάσματος, την πρόσθετη επιβάρυνση των φορολογικών υποζυγίων, τη συσσώρευση κεφαλαίου από το δανεισμό- διευκόλυνση των παραγωγών αλλά και την απόκτηση, ενίοτε, της κυριότητας της εγγείου ιδιοκτησίας τους (τσιφλικοποίηση).

Απότοκη αυτής, λοιπόν, της «οικονομικής ελευθερίας» των κεφαλών της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι οι «ωφέλειες» και τα «τυχερά» που αναφέρονται στα απομνημονεύματα του Παπατσώνη. Τα γραπτά του συγκεκριμένου απομνημονευματογράφου θα αποτελέσουν το κατεξοχήν τεκμηριωτικό μας υλικό όσον αφορά το ερευνητικό μας ερώτημα. Η ανάδειξη των πλεονεκτημάτων (οικονομικών και κοινωνικών) που απολαμβάνουν οι εκμισθωτές των φόρων, φωτίζεται με ιδιαίτερη ενάργεια, καθώς και η οικονομική και κοινωνική τους δράση, η συνέχιση της οποίας συνιστά προϋπόθεση για τη διαιώνιση της οικονομικής και

κοινωνικής τους θέσης. Μέσα σε αυτό πλαίσιο εγγράφονται και ερμηνεύονται και οι προσπάθειες υπονόμησης και αποδυνάμωσης των επίδοξων εκμισθωτών των δημοσίων προσόδων, τις οποίες και θα φωτίσουμε, με απώτερη, πάντοτε στόχευση την ανάδειξη του συσχετισμού της συμμετοχής στον οικονομικό-φοροεισπρακτικό μηχανισμό και της διατήρησης της ισχύος των τοπικών κεφαλών των κατακτημένων Ελλήνων.

Πιο συγκεκριμένα, ζητούμενο της εργασίας μας είναι να καταδείξουμε πως η ενοίκιαση των δημοσίων προσόδων ισοδυναμεί καταρχάς με τη διατήρηση αλλά δευτερευόντως και κατεξοχήν με την αύξηση της οικονομικής ισχύος των εκμισθωτών τους " πως η οικονομική αυτή δύναμη οδηγεί συνεπακόλουθα στην πολιτική εξάρτηση και ομηρία των υπόδουλων παραγωγών, η οποία μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες ανάδειξης των κεφαλών της τοπικής αυτοδιοίκησης των υπόδουλων Ελλήνων, συνεπάγεται τον ηγετικό κοινωνικό και πολιτικό ρόλο των υπεύθυνων της απόδοσης των φόρων και τη διαμόρφωση μιας νόμιμης ηγεσίας των κατακτημένων με δικαιώματα και υποχρεώσεις θεσμικά ορισμένες.

Ακόμα επιδίωξη μας αποτελεί η κατάδειξη των αλληλεξαρτήσεων και σχέσεων των διοικητικών ελίτ των δύο αλλόθρησκων κοινοτήτων (Οθωμανών μουσουλμάνων και Ελλήνων ορθοδόξων), οι οποίες παίρνουν σάρκα και οστά μέσω της συγκρότησης μεικτών δικτύων πατρωνίας, εντασσόμενες σε ένα κοινό παρονομαστή : αυτόν της συνέχισης της ήδη υπάρχουσας οικονομικής και κοινωνικής ευταξίας και ευνομίας, η οποία συνιστά αναγκαία συνθήκη για τη διαίωνιση της προνομιούχου θέσης και των δύο στο συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα.

ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΓΕΩΚΤΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Το Οθωμανικό γεωκτητικό σύστημα είχε μορφή θεοκρατική. Στο Οθωμανικό κράτος «κυρίαρχος» (πηγή της υπέρτατης πολιτειακής εξουσίας) ήταν ο θεός. Ο σουλτάνος θεωρούνταν ο αντιπρόσωπος του θεού επί γης,¹ κατείχε την απόλυτη εξουσία και ως χαλίφης ήταν και ο θρησκευτικός αρχηγός του Ισλάμ² η γη, συνεπακόλουθα ανήκε στον σουλτάνο. Ήταν τυπικά και κατά κανόνα κρατική.³

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΓΑΙΩΝ

Κατά την κατάκτηση μιας χώρας, όλη η ακίνητη περιουσία των κατοίκων της δημεύονταν, δηλαδή περιερχόταν στο σουλτάνο, ο οποίος πάντως διατηρούσε το δικαίωμα να αφήσει στους κατοίκους μέρος της ακίνητης αυτής περιουσίας –εκτός των γαιών που παραχωρούσε σε Οθωμανούς ή ευνοούμενους του στέμματος – προκειμένου οι κάτοικοι της κατακτημένης χώρας να εξουσιάζουν τα αφεθέντα σε αυτούς ακίνητα είτε ως ιδιοκτήτες είτε ως απλοί επικαρπωτές. Αντίθετα, αν μια χώρα ή περιοχή είχε υπαχθεί με συνθήκη παράδοσης, οι κάτοικοι διέσωζαν τις μικρές τουλάχιστον ιδιοκτησίες τους.⁴

Στο Οθωμανικό κράτος οι γαίες διακρίνονται γενικά σε πέντε κατηγορίες :

- α)** Σε δημόσιες γαίες (miriye)
- β)** σε αφιερωμένες γαίες (vaqf, πληθ. enqaf)
- γ)** σε ιδιωτικές γαίες (mulk, πληθ. emlak)
- δ)** σε κοινόχρηστες γαίες (metruke)
- ε)** σε νεκρές ή έρημες γαίες (mevat)⁵

Αξίζει να αναφερθεί ότι η ύπαρξη γαιών υπό τη νομική μορφή των αφιερωμένων (βακούφια) και των ιδιωτικών (μούλκια) δεν αναιρούσε το κεντρικό γνώρισμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, σύμφωνα με το οποίο η γη ανήκε στο κράτος. Σύμφωνα με τον Βεργόπουλο, η πραγματική έννοια της εθνικοποίησης του εδάφους

¹ Δημήτρης Σιάτρας, *Οι αγοραπωλησίες στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Γνώση, Αθήνα, σ.39.

² Ό.π., σ. 40

³ Κώστας Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα, 1992, σ. 55.

⁴ Σιάτρας, ό. π., σ.44.

⁵ Ό. π., σ. 45.

από το Οθωμανικό κράτος δεν πρέπει να αναζητηθεί προς την κατεύθυνση ενός υποτιθέμενου κράτους-εισοδηματία, καθώς το Οθωμανικό κράτος-όπως και το βυζαντινό προηγουμένως - σε τελευταία ανάλυση, δεν διεκδικούσε από τους χωρικούς την είσπραξη κανενός είδους ενοικίου, δεκτικού αναγωγής σε οποιοδήποτε ενεργό δικαίωμα ιδιοκτησίας, αλλά αντίθετα, αυτή η εθνικοποίηση πρέπει να εννοηθεί ως ένας φραγμός, του οποίου η λειτουργικότητα ήταν να απαγορεύει ακριβώς την ανάπτυξη οποιασδήποτε τάξης ευγενών γαιοκτημόνων.⁶

A. ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΓΑΙΕΣ

Στις γαίες αυτές ανήκαν : α) οι γαίες των οποίων οι πρόσοδοι περιέρχονταν στο δημόσιο θησαυροφυλάκιο και β) οι γαίες του στέμματος.

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονταν γαίες, όπως το πεμπτημόριο της ιδιωτικής ακίνητης περιουσίας, οι δημόσιες γαίες των κατακτημένων χωρών, που σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο του πολέμου περιέρχονταν στο σουλτάνο και οι γαίες που προέρχονταν από δημεύσεις ή από πρόσωπα που πέθαναν χωρίς να αφήνουν νόμιμους κληρονόμους.⁷

Υποδημόσιες ή τιμαριωτικές γαίες

Ως ιδιαίτερη κατηγορία της δημόσιας γης εμφανίζονται μέχρι της θεσπίσεως του νόμου « περί Γαιών» Της 7^{ης} Ραμαζάν του 1274, (μουσουλμανική χρονολογία, 21 Απριλίου 1858 του γρηγοριανού χριστιανικού ημερολογίου) οι λεγόμενες υποδημόσιες ή τιμαριωτικές γαίες.⁸

Αυτές ήταν γαίες του στέμματος τις οποίες ο σουλτάνος παραχωρούσε για εξασφάλιση εισοδήματος σε μέλη της βασιλικής οικογένειας, σε αυλικούς, σε πολιτικούς ή στρατιωτικούς,-κατά κύριο λόγο- αξιωματούχους, σε πρόσωπα ευνοούμενα ή σε πρόσωπα που είχαν προσφέρει υπηρεσίες στο κράτος.⁹ Οι εκχωρήσεις αυτές λέγονται τιμάρια (timar), λέξη που σημαίνει, «πρόνοια», «φροντίδα», και μολονότι η καθιέρωση τους στην οθωμανική αυτοκρατορία ανάγεται στο σουλτάνο Οσμάν (1289-1326), η παγίωση και η συστηματικοποίηση

⁶ Βεργόπουλος, ό. π., σ.57.

⁷ Σιάτρας, ό. π., σ.46.

⁸ Ό. π.

⁹ Ό. π.

τους γίνονται στα χρόνια του Μωάμεθ του Β' (1451-1481).¹⁰ Σύμφωνα με τον Τσοποτό, το Οθωμανικό κράτος παρέλαβε το τιμαριωτικό σύστημα από την Περσία, μετά την κατάκτηση της χώρας.¹¹ Οι τιμαριούχοι (κάτοχοι φορολογικών φέουδων), αναφέρονται γενικά με το όνομα «σπαχήδες»¹².

Τα τιμάρια, με την ευρεία έννοια του όρου, αποτελούσαν περιφέρειες φορολογικής δικαιοδοσίας των τιμαριούχων και περιελάμβαναν, ανάλογα με την έκταση τους, αγρούς, βοσκές, δάση ή ολόκληρα χωριά και πόλεις.¹³ Η εδαφικότητα τους δεν ήταν συνεχής: ένα τιμάριο μπορούσε να αποτελείται από τις προσόδους περισσότερων χωριών ή από τμήματα προσόδων ενός ή περισσότερων χωριών, χωρίς τα χωριά αυτά να συνιστούν μια ενότητα, έστω διοικητική. Επίσης, ένα χωριό ήταν δυνατό να είναι τιμάριο περισσότερων ατόμων.¹⁴ Πυρήνας του τιμαρίου ήταν το λεγόμενο *kilic* (σπαθί), ένα δηλαδή εισόδημα που θεωρείτο επαρκές για τη συντήρηση του τιμαριώτη.¹⁵ Στον πυρήνα αυτόν προστίθενται επιμέρους εισοδήματα (*hisse*). Το εισόδημα των τιμαρίων εκφράζεται σε νομισματικές αξίες, στην πραγματικότητα όμως αποτελείται από αξίες εν μέρει φυσικές και χρηματικές.¹⁶ Οι τιμαριούχοι εισέπρατταν για λογαριασμό τους από τους υποτελείς του τιμαρίου τους νόμιμους (προβλεπόμενους από τον ιερό νόμο) που σχετίζονταν με την κατοχή και τη φυσική πρόσοδο των υποδημοσίων γαιών, καθώς και τους προσωπικούς και πραγματικούς φόρους που προβλέπονταν από τη νομοθεσία περί υποτελών, και β) τα επιβαλλόμενα πρόστιμα για τα ποινικά αδικήματα και τις παραβάσεις αστυνομικών διατάξεων.

¹⁰ Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία ΙΕ-ΙΘ αιώνα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, Αθήνα, 2003, τ. 1", σ.251.

¹¹ Δημήτρης Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1983, σ. 105.

¹² Ο όρος τιμαριούχος υποδηλώνει εδώ τον κάτοχο φορολογικού φέουδου, ανεξάρτητα με το αν αυτό αποτελούσε «χας» ή «ζιαμέτι» ή «τιμάριο». Βλ. σχετική διάκριση πιο κάτω. Οι κάτοχοι φορολογικών φέουδων αναφέρονται γενικά με το όνομα «Σπαχήδες», αν και η ονομασία αυτή ανήκε πρώτιστα στους κατόχους των καθαυτών τιμαρίων, κατ' επέκταση και στους κατόχους των «ζιαμετίων». Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, Ηρόδοτος, Αθήνα, ² 2012, σ.77.

¹³ Σιάτρας, ό.π., σ.48.

¹⁴ Ασδραχάς, ό.π., σ. 253.

¹⁵ Οι κάτοχοι των τιμαρίων υποχρεούνταν στην παροχή ενός στρατιώτη ανά 3.000-6.000 άσπρα, ποσό που ήταν και μονάδα μετρήσεως της αξίας και δυναμικότητας των γαιών αυτών. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 76.

¹⁶ Ασδραχάς, ό.π., σ. 251.

Επιπροσθέτως, μέσα στην περιοχή του τιμαρίου τους ασκούσαν διοικητική εξουσία ως προς τη γη και τους καλλιεργητές.¹⁷ Οι καλλιεργητές, εφόσον δεν άφηναν ακαλλιέργητη τη γη για μια τριετία και εκπλήρωναν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις διατηρούσαν εφ' όρου ζωής το δικαίωμα χρήσης και κάρπωσης της γης.¹⁸ Επομένως κάθε γεωργός που κατοικούσε στην περιοχή του τιμαρίου και ήταν προσγεγραμμένος ως ραγιάς του τιμαριούχου δεν είχε δικαίωμα ιδιοκτησίας επάνω στις γαίες του, αλλά μόνο δικαίωμα εξουσιάζσεως ή χρησικτησίας (*tasarruf*), η οποία όμως ήταν κληρονομική.¹⁹

Όσον αφορά τη διάθεση και τη χρήση των υποδημοσίων γαιών ίσχυαν οι ακόλουθοι περιορισμοί : α) απαγορευόταν και ήταν άκυρη η αφιέρωση τους σε ιερά και ευαγή ιδρύματα, δηλαδή η μετατροπή τους σε βακούφια, χωρίς αυτοκρατορική άδεια²⁰ ' αυτή απαιτούσε πρωτίστως αίτηση του ισχυρού τιμαριούχου, γιατί ανακούφιζε τον κάτοχο τους από διάφορες, κυρίως φορολογικές επιβαρύνσεις.²¹ β) οι κάτοχοι υποδημοσίων γαιών δεν μπορούσαν χωρίς την άδεια του δημοσίου ή του σπαχή να χρησιμοποιούν το χώμα των γαιών αυτών για κατασκευή «πλίνθων» και «κεράμων», πράγμα που αποσκοπούσε στην αποτροπή του κινδύνου να καταστραφεί η παραγωγικότητα των αγρών. γ) στις γαίες αυτές απαγορευόταν ακόμη ο ενταφιασμός νεκρών, διότι η ύπαρξη τάφων προσέδιδε στον τόπο ένθηρσκο χαρακτήρα, απέκλειε την καλλιέργεια του και περιόριζε το αντικείμενο της φορολογικής δικαιοδοσίας του σπαχή.²² δ) απαγορευόταν ακόμη η εμφύτευση δένδρων, αμπελιών, ή η ανέγερση οικοδομών χωρίς άδεια των σπαχήδων και μετά την κατάργηση αυτών, χωρίς άδεια του αρμόδιου δημοσίου υπαλλήλου, διότι τότε η υποδημόσια γη μεταβαλλόταν σε ιδιωτική, σε «μούλκιο» του κατόχου και διατηρούσε την ιδιότητα του ιδιωτικού ακινήτου για όσο χρόνο υπήρχε η φυτεία ή η οικοδομή " όταν, προφανώς, εξέλιπαν οι φυτείες ή οι οικοδομές, που τυχόν είχαν δημιουργηθεί πάνω στις υποδημόσιες γαίες, το έδαφος που καλυπτόταν

¹⁷ Σιάτρας, ό.π., σ. 52.

¹⁸ Σακελλαρίου, ό.π., σ. 82.

¹⁹ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 1961 τ. 2" σ.19

²⁰ Νίκος Πανταζόπουλος, *Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού δικαίου*, Το Νομικόν, Αθήνα, 1953, σ. 17.

²¹ Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 19.

²² Πανταζόπουλος, ό.π., σ. 17.

προηγουμένως από αυτές υπαγόταν πάλι στο καθεστώς των υποδημόσιων γαιών.²³ Όλοι αυτοί οι περιορισμοί είχαν ως στόχο την διαφύλαξη των φορολογικών συμφερόντων των στρατευόμενων σπαχήδων.²⁴

Οι γαίες αυτές εκχωρούνταν σε ανδρείους στρατιωτικούς, με την υποχρέωση αυτοί να ακολουθούν το σουλτάνο στις εκστρατείες έφιπποι και με ορισμένους άνδρες του τιμαρίου τους.²⁵ Τα τιμάρια εκχωρούνταν σε πρόσωπα ισοβίως, ήταν όμως ανακλητά όταν τα τελευταία δεν ανταποκρίνονταν στις υποχρεώσεις τους. Οι γιοι αλλά και οι εγγονοί των σπαχήδων είχαν δικαίωμα διαδοχής στο πατρικό (ή παππουδικό) τιμάρια και φυσικά στον πυρήνα του.²⁶ Μετά το θάνατο του τιμαριούχου η γη επανερχόταν στην κυριότητα του σουλτάνου, ο οποίος εκχωρούσε εκ νέου τα δικαιώματα του σε άλλον, συνηθέστερα στο γιο του αποθανόντος.²⁷ Κάθε ενδο-οικογενειακή κληρονομική διαδοχή, όπως και κάθε αλλαγή του προσώπου του σουλτάνου απαιτούσε, βέβαια, από τους τιμαριούχους να καταβάλλουν τεράστια χρηματικά ποσά προς την κεντρική εξουσία, προκειμένου να επιτύχουν την ανανέωση των θέσεων τους. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες ο σχηματισμός μεγάλων προσωπικών περιουσιών, είτε μέσα στην διοίκηση είτε έξω απ' αυτήν, πρέπει να θεωρηθεί ως μάλλον προβληματικός.²⁸ Τις γαίες αυτές τις αποσπούσε ο σουλτάνος από τους χριστιανούς γαιοκτήμονες (και αν ακόμη έμεναν στα κατακτημένα εδάφη των τιμαριούχων) ή από μονές και από μετόχια μονών, αν περνούσαν 7 χρόνια και οι κάτοχοι δεν έκαναν την εμφάνιση τους στο κτήμα).²⁹

Όσον αφορά το χαρακτήρα του, το τιμαριωτικό σύστημα αποτελούσε τη βάση της στρατιωτικοκοινωνικής δομής της αυτοκρατορίας.³⁰ Στα πλαίσια του τιμαριωτισμού, ο στρατιωτικοδιοικητικός οργανισμός της οθωμανικής αυτοκρατορίας στηριζόταν στη φορολογική εκμετάλλευση των δημόσιων γαιών, οι οποίες παραχωρούνταν ως φορολογικά φέουδα στους στρατιωτικοπολιτικούς αξιωματούχους και σε

²³ Τσοποτός, ό.π., σ. 87,90.

²⁴ Ό.π., σ. 103.

²⁵ Βακαλόπουλος, ό.π., σ.17.

²⁶ Ασδραχάς, ό.π., σ.251.

²⁷ Σακελλαρίου, ό.π., σ.74.

²⁸ Βεργόπουλος, ό.π., σ.56.

²⁹ Βακαλόπουλος, ό.π., σ.17.

³⁰ Ό.π., σ. 19.

πολεμιστές της αυτοκρατορίας, έναντι των προσφερομένων από αυτούς υπηρεσιών.³¹

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΙΜΑΡΙΩΝ

Οι γαίες αυτές χωρίζονταν σε :

α) Τα χάσια (hass πληθ. havass) τα οποία απέφεραν εισοδήματα ανώτερα των 100.000 άσπρων ετησίως και εκχωρούνταν σε ανώτατους αξιωματούχους (σαντζάκ-μπέηδες και μπηλέμπηδες) β) τα ζαμέτια (zi amet) τα οποία απέφεραν εισοδήματα από 20.000 έως 99.000 άσπρα και των οποίων οι πρόσοδοι εκχωρούνταν κατά κανόνα στους αξιωματούχους των σπαχήδων (σουμπασήδες), τους επονομαζόμενους «Ζαΐμηδες» και γ) τα τιμάρια (timar) από 2/3.000 έως 19.000 άσπρα και των οποίων οι πρόσοδοι εκχωρούνταν στους απλούς σπαχήδες.³²

Από τον 17^ο αιώνα το τιμαριωτικό σύστημα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας άρχισε να παρακμάζει. Οι πρόσοδοι πολλών δημοσίων γαιών, άλλοτε τιμαριωτικών περιέρχονταν πλέον στο σουλτανικό θησαυροφυλάκιο ή εκμισθώνονταν σε αξιωματούχους του κράτους καθώς και σε άλλα πρόσωπα. Συχνά, εξάλλου, οι πρόσοδοι δημόσιων γαιών εκχωρούνταν σε πρόσωπα ξένα προς τη στρατιωτικοκοινωνική οργάνωση της αυτοκρατορίας. Οι προαναφερόμενοι τρόποι διάθεσης των προσόδων δημόσιων γαιών προκάλεσαν οργανικές αλλοιώσεις στην περιφερειακή διοίκηση της αυτοκρατορίας. Η διοίκηση των επαρχιών (καζάδων) από τον 17^ο αιώνα μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ασκούσαν κατά κανόνα από πρόσωπα που έφεραν τον τίτλο του βοεβόδα και αντιπροσώπευαν δικαιούχους των προσόδων δημόσιων γαιών των επαρχιών ή αντιπροσώπευαν τους μισθωτές ή ήταν μισθωτές των προσόδων αυτών.³³ Οι μεταβολές αυτές κλόνισαν την υπάρχουσα μέχρι τον 17^ο αιώνα συνοχή της περιφερειακής διοίκησης της αυτοκρατορίας, που στηριζόταν στην τήρηση της στρατιωτικοδιοικητικής ιεραρχίας του μέχρι τότε ακμαίου τιμαριωτικού συστήματος του Οθωμανικού κράτους.

³¹ Σιάτρας, ό.π., σ.51.

³² Ασδραχάς, ό.π., σ.251.

³³ Βακαλόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους», στο : Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1974, τ.1", σ.30-31.

Πάντως, το οθωμανικό τιμαριωτικό σύστημα επέζησε μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.³⁴

Όσον αφορά τέλος, τη βασική διαφορά μεταξύ του ανατολικού και του δυτικού τιμαριωτισμού, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι αυτή υπήρξε η ακόλουθη: στο μεν οθωμανικό σύστημα ο δικαιούχος του κοινωνικού πλεονάσματος αφαιρούσε κατευθείαν το υποπροϊόν από τη σοδειά, ενώ στη δυτική φεουδαρχία υπέτασσε πρωτίστως το ίδιο το πρόσωπο του παραγωγού. Συνακόλουθα, ενώ στη δύση το κοινωνικό πλεόνασμα έπαιρνε τη μορφή υπερεργασίας, στην οθωμανική περιοχή έπαιρνε την απλή μορφή του υποπροϊόντος.³⁵ Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η αγγαρεία δεν μπόρεσε ποτέ να αναπτυχθεί στα πλαίσια του ανατολικού συστήματος, το οποίο θεμελιωνόταν μονίμως στην προσωπική ελευθερία του παραγωγού και στην εκμετάλλευση μέσω της μεταβίβασης του υποπροϊόντος³⁶. Σύμφωνα με τον Βεργόπουλο³⁷, ως προς το σημείο αυτό, η δυτική φεουδαρχία θεμελιωνόταν σε μια προσωπική υποτίμηση του άμεσου παραγωγού, ενώ το οθωμανικό σύστημα (όπως και το βυζαντινό και τα άλλα ανατολικά συστήματα) θεμελιωνόταν στην ελευθερία- από τυπική κοινωνική άποψη-και στην πλήρη προσωπικότητα του παραγωγού. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι οι Οθωμανοί τιμαριώτες είχαν-θεωρητικά τουλάχιστον- εφήμερα κτήματα και όχι μόνιμα, όπως οι φεουδάρχες της δύσης, γεγονός βέβαια που δεν απέκλειε την περίπτωση να έχουν στην απόλυτη κυριότητα τους γαίες των οποίων η εκμετάλλευση ήταν καθαρά προσωπική.³⁸

Αξίζει, να επισημανθεί ότι ο οθωμανικός τιμαριωτισμός, ο οποίος ως σύστημα εξασφάλιζε στο οθωμανικό κράτος τη συγκρότηση της στρατιωτικής του δύναμης, καταργήθηκε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όταν καθιερώθηκε στο οθωμανικό κράτος ο τακτικός στρατός.³⁹

³⁴ Σιάτρας, ό.π., σ. 55.

³⁵ Βεργόπουλος, ό.π., σ. 59.

³⁶ Ο Κορδάτος δέχεται ότι η φεουδαρχική αγγαρεία ήταν άγνωστη στο οθωμανικό σύστημα. *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδος*, 20^{ος} Αιώνας, Αθήνα, 1956-1959, τ.9'', σ.143.

³⁷ Βεργόπουλος, ό.π., σ.59,.60.

³⁸ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, ό.π., σ. 17.

³⁹ Σιάτρας, ό.π.,σ.56.

ΤΣΙΦΛΙΚΙΑ

Βασικοί παράγοντες, που συνετέλεσαν στη διάβρωση του τιμαριωτικού συστήματος, το οποίο άρχισε προοδευτικά να αντικαθίσταται από εκείνο των τσιφλικιών (ciftlik), ήταν η εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας και η παράλληλη ενίσχυση της δυνάμεως των τοπικών ισχυρών αρχόντων. Παρά το γεγονός δηλαδή ότι ο σουλτάνος εξακολουθούσε να έχει την ψιλή κυριότητα όλων των γαιών της αυτοκρατορίας, γαίες παραχωρούνταν από τους ισχυρούς του κράτους σε διάφορους ευνοούμενους και όχι αποκλειστικά σε σπαχήδες⁴⁰ με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια τάξη ισχυρών γαιοκτημόνων η οποία παρά την ποικίλη προέλευση της (κρατικοί υπάλληλοι, τοκογλύφοι, έμποροι, εκμισθωτές φόρων, πρώην σπαχήδες κ.λ.) ισχυροποιήθηκε ακόμη περισσότερο στους επόμενους αιώνες (18^ο-19^ο, και δεν δίστασε να έρθει σε αντίθεση με την κρατική εξουσία (π.χ. Αλής Τεπελενλής).⁴¹ Η δημιουργία μεγάλων γαιοκτησιών γινόταν με πολλούς και διάφορους τρόπους, νόμιμους και μη, κοινές/συνήθεις πρακτικές των οποίων ήταν η ένωση μικρών τιμαριών σε μεγάλες ιδιοκτησίες από τους εκάστοτε ισχυρούς ή η συχνή αγορά κτημάτων από ανθρώπους που δεν συνδέονταν άμεσα με τη γη και την καλλιέργειά της.⁴² Πέραν αυτής της τυπικής και νόμιμης οδού, στην οποία συμπεριλαμβανόταν και η δυνατότητα αγοράς κενών τιμαριωτικών γαιών από ιδιώτες την οποία παρείχε το οθωμανικό δημόσιο, με την προϋπόθεση της άμεσης καταβολής των προσόδων μιας δεκαετίας, τσιφλίκια προέκυψαν και με παράνομο τρόπο. Προϊόντος του εκφυλισμού του τιμαριωτισμού, οι τιμαριούχοι επεδίωξαν να μετατρέψουν τα τιμάρια τους σε ιδιωτικά και κληρονομικά. Αν και η σύσταση αυτών των γαιών δεν ρυθμίστηκε ποτέ νομικά, εντούτοις ήταν ανεκτή από το κράτος σε τέτοιο βαθμό ώστε τον 18^ο και 19^ο αι., τα τιμάρια, χωρίς να καταργηθούν βέβαια, αντικαταστάθηκαν βέβαια σε μεγάλη έκταση από τα τσιφλίκια.⁴³ Το ποσοστό αυτού του είδους των γαιοκτησιών αυξήθηκε και οι ιδιοκτήτες τους, πρώτιστα μουσουλμάνοι και κατά δεύτερο λόγο χριστιανοί – οι τελευταίοι ιδιαίτερα

⁴⁰ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ.33.

⁴¹ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου...*, ό.π., σ. 41.

⁴² Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ.33.

⁴³ Ιωάννης Γιαννόπουλος, «Η κατάσταση του Ελληνισμού κατά την περίοδο 1669-1821», στο : Συλλογικό : *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τ. 11'', σ. 109.

στην Πελοπόννησο – συγκέντρωσαν οικονομική και πολιτική δύναμη.⁴⁴ Οι κύριοι συντελεστές αυτού του αγροτικού οικιστικού και οικονομικού μορφώματος, οι ισχυροί τοπικοί άρχοντες, οι *ayan*, συγκέντρωναν στα χέρια τους διοικητικές και φορολογικές αρμοδιότητες, ενώ συγχρόνως καθίσταντο μεγάλοι γαιοκτήμονες ενθαρρύνοντας μάλιστα τις εμπορευματικές καλλιέργειες.⁴⁵

Ο Βεργόπουλος σημειώνει ότι το τσιφλίκι δεν ήταν ένα υπόλειμμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά μία από τις αιτίες που συνετέλεσαν στη διάλυση της. Ο σχηματισμός των τσιφλικιών δεν κατόρθωσε να ολοκληρωθεί, δια μέσου της εγκαθίδρυσης της πλήρους και απεριόριστης ατομικής εγγείου ιδιοκτησίας, παρά μόνον κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, με την ίδρυση των ανεξάρτητων κρατών στα Βαλκάνια και με τον νόμο του Τανζιμάτ (1839) στις Οθωμανικές περιοχές.⁴⁶

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΤΣΙΦΛΙΚΙΟΥ

Τα τσιφλίκια ή αλλιώς «ζευγολατεία» αποτελούσαν ενιαίες εδαφικές και συγχρόνως οικιστικές μονάδες ' ήταν δηλαδή μεγάλα ιδιωτικά αγροκτήματα των οποίων η έκταση συνέπιπτε με την αντίστοιχη του αγροτικού οικισμού, ανήκαν σε ένα κύριο και μπορούσαν να υπάρχουν αυτόνομα ή στο πλαίσιο ενός χωριού.⁴⁷ Ήταν η ιδανική και μέγιστη εδαφική μονάδα της οποίας η έκταση μπορούσε να καλλιεργηθεί σε ένα έτος με ένα ζευγάρι βόδια (*ciftci*=ζευγίτης/ζευγάς, *cift*=ζεύγος, *ciftlik*=ζευγάρι) και εμετράτο με το *donum*, ένα μέτρο επιφάνειας που σημασιολογικώς είναι ταυτόσημο με το στρέμμα. Δεδομένου ότι η έκταση των ζευγαριών ήταν μεταβλητή, ανάλογα με το είδος της γης που τα συνιστούσαν και τις τοπικές συνήθειες,⁴⁸ η έκταση του τσιφλικιού δεν ήταν καθορισμένη αλλά κυμαινόταν από 1-60 ζευγάρια γης και σε σπάνιες περιπτώσεις ξεπερνούσε και τα 100.⁴⁹

⁴⁴ Ο.π.

⁴⁵ Ασδραχάς, ό.π., σ. 344.

⁴⁶ Ο Inalcik Δέχεται ότι «το οθωμανικό δικαίωμα κατοχής (τεσσαρούφ) ταυτίστηκε προοδευτικά με το δυτικό ορισμό της ατομικής ιδιοκτησίας, από την εποχή του Τανζιμάτ» και ο T.Stoianovich δέχεται κι αυτός ότι το τσιφλίκι βγήκε από την «παράνομη ή ημι-νόμιμη» κατάσταση του μόνον με το Τανζιμάτ. Βεργόπουλος, ό.π., σ.64.

⁴⁷ Ασδραχάς, ό.π., σ.91.

⁴⁸ Ο.π., σ. 170.

⁴⁹ Γιαννόπουλος, ό.π., σ. 109.

Το τσιφλίκι αποτελούσε ένα θεσμό διαρκούς εταιρείας ανάμεσα στον ιδιοκτήτη της γης και στον καλλιεργητή, σύμφωνα με τον οποίο ο πρώτος προσέφερε το έδαφος και ο δεύτερος την εργασία.⁵⁰ Μετά την αφαίρεση των φόρων και των παραγωγικών δαπανών, το καθαρό προϊόν διαιρείτο σε τρία μέρη, εκ των οποίων το ένα αποδιδόταν στον τσιφλικούχο και τα δύο εναπομείναντα στον χωρικό.⁵¹ Ωστόσο, στην περίπτωση που ο τσιφλικούχος συνεισέφερε επιπλέον και τους αναγκαίους για την καλλιέργεια σπόρους, είχε το δικαίωμα στο ήμισυ του καθαρού προϊόντος. Η πρακτική αυτού του τύπου των αγροτικών συμβάσεων, δηλαδή η επίμορτος καλλιέργεια –το «μισακάρικο» ή «τριτάρικο»- δεν είχε αποκλειστική εφαρμογή μόνο στα μεγάλα τσιφλίκια αλλά πολύ συχνά και στα μικρά αγροκτήματα. Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί ότι ο σχηματισμός των τσιφλικιών θεμελιώθηκε στην βάση αυτής της προϋπάρχουσας δυνατότητας⁵² και χωρίς να καθιερώνεται επίσημα η ατομική ιδιοκτησία του εδάφους, κατέστη δυνατή η μεταστροφή εισοδημάτων, τα οποία υπό κανονικές συνθήκες κατευθύνονταν στην κεντρική εξουσία. Εξ άλλου, το τσιφλίκι απετέλεσε ένα θεσμό αυξανόμενης εκμετάλλευσης του καλλιεργητή, εφ' όσον το τμήμα της σοδειάς που του απέμενε αντιπροσώπευε συνήθως μόνο και μόνο τα έξοδα αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης της αγροτικής οικογένειας.⁵³

B. ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΕΣ ΓΑΙΕΣ(vaqf, πληθ. enqaf -βακούφια)

Η αφιέρωση κτήσεων ή δικαιωμάτων σε βακούφια αποτελούσε για την κυρίαρχη κοινωνία το πλαίσιο πραγμάτωσης έργων δημόσιας αντίληψης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι με τα έργα αυτά δεν ευοδώνονταν άλλες ωφελιμιστικές στρατηγικές.⁵⁴

⁵⁰ Βεργόπουλος, ό.π., σ.65.

⁵¹ Ασδραχάς, , *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, Υποθέσεις και προσεγγίσεις*, Ερμής, Αθήνα, 1988, Ό.π., σ. 85.

⁵² Βεργόπουλος, ό.π., σ. 65.

⁵³ Ό.π., σ. 68.

⁵⁴ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*,ό.π.,σ.28.

Στην κατηγορία αυτή ανήκαν οι γαίες που είχαν αφιερωθεί σε μουσουλμανικά ιερά ή ευαγή ιδρύματα (ναούς, ιεροδιδασκαλεία, πτωχοτροφεία, νοσοκομεία), καθώς και τα κτήματα ή ολόκληρες περιφέρειες, των οποίων μόνο οι πρόσοδοι είχαν αφιερωθεί σε τέτοια καθιδρύματα.⁵⁵ Εξίσου σημαντικός είναι και ο αριθμός των γαιών οι οποίες πωλούνταν σε μουσουλμανικά ιερά ή ευαγή ιδρύματα με απώτερο στόχο την εξασφάλιση τους από αρπαγές, δημεύσεις και κατασχέσεις. Στην περίπτωση αυτή μεταβιβαζόταν η ψιλή κυριότητα έναντι χαμηλού τιμήματος (10-15% της πραγματικής αξίας των γαιών), ενώ οι ιδιοκτήτες-πωλητές τους διατηρούσαν την κάρπωση αυτών αντί επίσης ευτελούς ετήσιου μισθώματος (τελέσματος, Ισαρέ) και δικαιούνταν να το κληροδοτήσουν στα παιδιά τους, να το μεταβιβάσουν, όπως, επίσης και να το εκμισθώσουν σε άλλον.⁵⁶ Η αφιέρωση λοιπόν συνεπαγόταν την αλλαγή του νομικού καθεστώτος ορισμένων από τα αφιερούμενα αγαθά αλλά και τη διαιώνιση των δικαιωμάτων πάνω σε αυτά στους απογόνους του δωρητή.⁵⁷

Η μετατροπή κτημάτων σε γνήσια βακούφια απαιτούσε την πλήρη και τέλεια κυριότητα του αφιερωτή τους (mulk), ενώ στην περίπτωση αφιέρωσης δημόσιων γαιών σε ιερά ή ευαγή ιδρύματα από τον σουλτάνο ή από άλλα πρόσωπα⁵⁸ - με τη σύμφωνη γνώμη του προηγούμενου-, αυτά χαρακτηρίζονταν ως καταχρηστικά βακούφια, οπότε η ψιλή κυριότητα τους παρέμενε στο δημόσιο και μόνο οι πρόσοδοι ή ορισμένοι πρόσοδοι ανήκαν στα ιδρύματα στα οποία είχαν αφιερωθεί.⁵⁹ Η τάση βέβαια της «βακουφοποίησης» της γης ερμηνεύεται και από την ύπαρξη φορολογικών προνομίων για την κατηγορία αυτή. Τα βακούφια, σύμφωνα με τα σχετικά φερμάνια, ήταν ανέκαθεν « κεχωρισμένα και διακεκριμένα και κατά πάντα λόγον ελεύθερα ... καταβάλλοντα εις τη διεύθυνσιν των βακουφίων τας προσόδους και δασμούς αυτών ...» και τα κρατικά όργανα και οι αξιωματούχοι

⁵⁵ Τσοποτός, ό.π., σ.70..

⁵⁶ Πανταζόπουλος, ό.π.,σ.18,19.

⁵⁷ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ 28.

⁵⁸ Τιμάρια ήταν δυνατό να μετατραπούν σε βακούφια με αίτηση ισχυρού βέβαια τιμαριούχου, γιατί η μετατροπή αυτή ανακούφιζε τον κάτοχο τους από διάφορες, κυρίως φορολογικές, επιβαρύνσεις. Έτσι π.χ. ο Ρουστέμ πασάς, που είχε από τον Σουλεϊμάν Α΄ τα 4 αρβανιτοχώρια της Βουλγαρίας(Αρμπανάσι, Γκόρνα, Ντόλνα, Οριαχοβίτσα και Λεσκόβετς) ως τιμάρια, τα έκαμε βακούφια επί Σελίμ Β΄(1566-1574)και κατόρθωσε να τα απαλλάξει από τα σουλτανικά δοσίματα. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου...*, ό.π.,σελ.19.

⁵⁹ άρθρο 4 του οθωμανικού νόμου «Περί γαιών» της 7ης Ραμαζάν του 1274(21ης Απριλίου 1858 γρηγοριανού ημερολογίου). Σιάτρας, ό.π.,σ.58.

όλων των βαθμίδων δεν είχαν δικαίωμα να αναμειγνύονται στη διοίκηση τους και να εισπράττουν, καταπιέζοντας τους ραγιάδες, έκτακτους φόρους⁶⁰. Η διαχείριση των βακουφίων ανατίθετο από τους αφιερωτές τους σε εφόρους ή επιστάτες (μουτεβελήδες), οι οποίοι υπόκεινταν στο γενικότερο έλεγχο του ιεροδικαστή και μάλιστα από το 1831 συγκροτήθηκε ιδιαίτερη υπηρεσία διαχείρισης βακουφίων – το μετέπειτα υπουργείο εβκαφίου – προκειμένου να υπαχθούν τα βακούφια σε ένα ενιαίο σύστημα εποπτείας.⁶¹ Τα βακούφια διακρίνονταν στα θρησκευτικά, τα οποία εξυπηρετούσαν θρησκευτικούς σκοπούς,⁶² στα κοινωφελή που συνέδραμαν στην υλοποίηση κοινωφελών επιδιώξεων⁶³ και στα «συνήθη» που ήταν τα ακίνητα των οποίων η ψιλή κυριότητα είχε μεταβιβαστεί σε μουσουλμανικά ιερά ή ευαγή ιδρύματα με χαμηλό τίμημα ενώ παράλληλα οι αφιερωτές τους διατηρούσαν τα δικαιώματα χρήσης και εκμετάλλευσης των αφιερωμάτων τους με την καταβολή χαμηλού ετήσιου τελέσματος. Ωστόσο, πέραν αυτών των διακρίσεων μπορούν να αναφερθούν και άλλες με κριτήριο το είδος των αφιερωμένων πραγμάτων ή το σύστημα μίσθωσης των αφιερωμένων ακινήτων⁶⁴.

Οι εκμισθώσεις των βακουφικών γαιών, ενεργούνταν, εκτός από τους αφιερωτές τους - με την προϋπόθεση ότι αυτοί διατηρούσαν το δικαίωμα χρήσης και εκμετάλλευσης τους, από τους αντιπροσώπους των δωρητών αλλά και από τους διαχειριστές των βακουφίων (μουτεβελήδες), όταν περιέρχονταν στην κυριότητα τους, σύμφωνα πάντα με τους όρους των διαθετών⁶⁵.

Όσον αφορά τώρα την εκμίσθωση των βακουφικών γαιών, αυτή δεν υπερέβαινε το χρονικό διάστημα των τριών ετών και γινόταν αρχικά με το «μονοτελές» σύστημα μίσθωσης (απλή μίσθωση)⁶⁶, στη συνέχεια όμως καθιερώθηκε το

⁶⁰ Γιαννόπουλος, ό.π., σ.135.

⁶¹ Σιάτρας, ό.π., σ. 59.

⁶² Ό.π.: εδώ περιλαμβάνονται ναοί, τεκέδες (ασκητήρια δερβίσηδων), ιεροδιδασκαλεία, κ.λ.π. καθώς και γαίες ή οικοδομές που απέφεραν εισόδημα σε θρησκευτικά ιδρύματα.

⁶³ Ό.π.: εδώ υπάγονται πτωχοκομεία, νοσοκομεία, σχολεία, βιβλιοθήκες, δεξαμενές-υδραγωγεία, γέφυρες, κ.λ.π. καθώς και γαίες ή οικοδομές που συνεισέφεραν εισόδημα σε ευαγή ιδρύματα ή τα εισοδήματα των οποίων διατίθεντο αποκλειστικά για τη συντήρηση κοινωφελών έργων.

⁶⁴ Σιάτρας, ό.π., 60.

⁶⁵ Τσοποτός, ό.π., σ. 73.

⁶⁶ Ο εκμισθωτής της βακουφικής γης κατέβαλλε στο ιερό ή στο ευαγές ίδρυμα απλό ετήσιο τέλεσμα (μίσθωμα) και μετά τη λήξη μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου απέδιδε και το μίσθιο. Σιάτρας, Ό.π., σ.61.

«διτελές» σύστημα (μακροχρόνια μίσθωση)⁶⁷, με το οποίο ο εκμισθωτής αποκτούσε κληρονομικό και απαλλοτριωτό δικαίωμα διαρκούς χρήσης και εκμετάλλευσης της εκμισθωμένης βακουφικής γης και καθίστατο κατ' ουσίαν ο κύριος αυτής⁶⁸. Ο Τσοποτός σημειώνει ότι το διτελές σύστημα μίσθωσης επεκτάθηκε γιατί εξέλιπαν τυχόν επεμβάσεις στη διαχείριση του βακουφίου⁶⁹. Το δικαίωμα εκμίσθωσης (χρήσης και κάρπωσης) του βακουφίου, με την προϋπόθεση ότι αυτό ήταν γνήσιο και όχι καταχρηστικό, «κληροδοτείτο» στα παιδιά των δικαιούχων, όταν αυτοί απεβίωναν, και μάλιστα κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα νομοθετήθηκε η δυνατότητα κληρονομικής μεταβίβασης του δικαιώματος χρήσης και εκμετάλλευσης των διτελών βακουφίων και σε άλλους συγγενείς⁷⁰. Σε περίπτωση που αυτοί πέθαιναν χωρίς να αφήσουν κληρονόμους, οι βακουφικές γαίες περιέρχονταν στην πλήρη κυριότητα των ιερών ή ευαγών ιδρυμάτων. Της νομοθεσίας αυτής οι Οθωμανοί, όπως φαίνεται, είχαν ως πρότυπο το θεσμό της εμφύτευσης⁷¹ του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, δεδομένης της ομοιότητας τους.⁷²

Στο σημείο αυτό, εκτός από την αναφορά στο θεσμό των βακουφίων, τα οποία, σύμφωνα με τους μουσουλμάνους, είχαν ιερό σκοπό και ως εκ τούτου απολάμβαναν νομικής προστασίας, θα πρέπει να αναφερθούμε και στο νομικό καθεστώς των χριστιανικών εκκλησιών και μονών καθώς και στην ακίνητη περιουσία τους στις χώρες οι οποίες κατακτήθηκαν από τους Οθωμανούς. Στόχευση μας αποτελεί η αποφυγή σύγχυσης ή πιθανής ταύτισης τους –στην καθομιλουμένη της εποχής ο όρος «βακούφια» χρησιμοποιήθηκε και για τις χριστιανικές γαίες και ιδρύματα-με τα αντίστοιχα μουσουλμανικά ιερά ιδρύματα.

Οι Οθωμανικές αρχές αναγνώρισαν στην Ορθόδοξη εκκλησία το δικαίωμα της διατήρησης και διαχείρισης των περιουσιών που της αφιέρωναν οι χριστιανοί,

⁶⁷ Ο.π.:Ο εκμισθωτής της βακουφικής γης πλήρωνε στο ιερό ή στο ευαγές ίδρυμα διπλό τέλεσμα :α) το προπληρωτέο τέλεσμα (Ιτσαρέι Μουατσελέ), ποσό που καταβαλλόταν εφ' άπαξ, κατ' αποκοπή (μουκατά) με τη σύσταση της μίσθωσης και β) το περιοδικό τέλεσμα (Ιτσαρέι Μουετσελέ), ποσό που καταβαλλόταν κάθε χρόνο.

⁶⁸ Νίκος Ελευθεριάδης, *Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία*, Χ.Ε., Αθήνα, 1903, σ.92,93.

⁶⁹ Τσοποτός,ό.π., σ.73.

⁷⁰ Ελευθεριάδης,ό.π., σ.200, 201.

⁷¹ Εμφύτευση (tassaruf)ήταν το κληρονομικό δικαίωμα εξουσιάσεως ή χρησηκτησίας ξένης γης, για τη διατήρηση του οποίου ο δικαιούχος- εμφυτευτής έπρεπε να καταβάλλει ετησίως στον ιδιοκτήτη της συγκεκριμένο χρηματικό ποσό. Το εμφυτευτικό δικαίωμα, κατά κανόνα, ήταν διηνεκές αλλά μπορούσε να είναι και μακροχρόνιο.

⁷² Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου...*, ό.π., σ.19.

καθώς διατήρησαν στην προκειμένη περίπτωση σε ισχύ το υπάρχον βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, γεγονός που συνετέλεσε στη διάσωση και πολλές φορές στην αύξηση της εκκλησιαστικής περιουσίας.⁷³ Αξίζει να επισημανθεί ότι, σε αντίθεση με το ισλαμικό δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο όλα τα πράγματα των μουσουλμανικών ιερών και ευαγών ιδρυμάτων ανήκαν στο θεό και συνεπώς ήταν αναπαλλοτρίωτα, το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο θεωρούσε ότι οι εκκλησίες, οι μονές και τα ιδρύματα μπορούσαν να έχουν ιδιωτική περιουσία.⁷⁴

Γ. ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΓΑΙΕΣ(ΜΟΥΛΚΙΑ)

Οι ιδιωτικές γαίες ήταν γαίες πλήρους κυριότητας, ανήκαν είτε σε μουσουλμάνους είτε σε χριστιανούς και η μεταβίβαση της κυριότητας τους δεν υπέκειτο σε κανένα περιορισμό.⁷⁵

Η συγκεκριμένη κατηγορία γαιοκτησίας, η οποία θυμίζει έντονα την ατομική ιδιοκτησία του ρωμαϊκού δικαίου, δεν αποτελούσε παρά ένα πολύ μικρό ποσοστό επί του συνόλου της οθωμανικής γης και δεν θεμελίωνε δικαίωμα για μεγάλες έγγειες περιουσίες, καθώς τα μούλκια χαρακτηρίζαν κατά κανόνα την κατηγορία των μεσαίων και μικρών ιδιοκτησιών.⁷⁶

Οι ιδιωτικές γαίες διακρίνονται σε τρεις υποκατηγορίες : α) **στις δεκατιζόμενες γαίες** (ασριγιέ), δηλαδή σε εκείνες τις οποίες οι σουλτάνοι κατά την κατάκτηση μιας χώρας, ή και μετέπειτα απένειμαν σε μωαμεθανούς (πολεμιστές, δημόσιους υπηρέτες και γενικά ευνοούμενα πρόσωπα) ή τις επικύρωναν στους αλλαξοπιστούντες και εξισλαμισθέντες πρώην «απίστους». Φορολογικώς οι γαίες

⁷³ Τσοποτός, ό.π., σ. 84.

⁷⁴ Ελευθεριάδης, ό.π., σ.32,33.

⁷⁵ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ.54.

⁷⁶ Βεργόπουλος, ό.π.,σ.57.

αυτές δεν υπόκεινταν σε καμία άλλη φορολόγηση, πλην της δεκάτης, δηλαδή της καταβολής του 1/10 του προϊόντος της γης.⁷⁷

β) **στις φορολογούμενες** (έρσι χαρατσιέ), δηλαδή σε εκείνες των οποίων η πλήρης κυριότητα είχε αναγνωρισθεί από το σουλτάνο σε μη μουσουλμάνους, κατά την υποταγή μιας χώρας,⁷⁸ καθώς και σε αυτές οι οποίες ήταν προηγουμένως δεκατιζόμενες και των οποίων η πλήρης κυριότητα είχε μεταβιβασθεί από τους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες τους σε μη μουσουλμάνους. Οι ιδιοκτήτες αυτές της γης έπρεπε να καταβάλλουν διπλό έγγειο φόρο, δηλαδή τον ετήσιο στρεμματικό φόρο, ο οποίος ήταν χρηματικός και ανάλογος της έκτασης της γης και την δεκάτη (1/8-1/2 του προϊόντος της γης).⁷⁹ Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι η περίπτωση μεταβίβασης φορολογούμενης γης σε μουσουλμάνο, δεν μετέβαλλε το φορολογικό καθεστώς της, δηλαδή την καταβολή του διπλού έγγειου φόρου.⁸⁰

γ) **στις φυτείες και στις οικοδομές** "ατομική και πλήρη ιδιοκτησία αποτελούσαν δεντροφυτείες, τα αμπέλια και οι οικοδομές μαζί με το έδαφος που αυτά κάλυπταν, με την προϋπόθεση ότι κατά την κατάκτηση μιας χώρας οι κάτοικοι της υποτάσσονταν και επανέρχονταν στις κατοικίες τους, ενώ στην περίπτωση που αυτά εξέλιπαν, η κυριότητα της γης επανερχόταν στο δημόσιο. Από φορολογικής άποψης, οι γαίες αυτές υπόκειντο, αναλόγως βέβαια την περίπτωση, στην καταβολή δεκάτης ή έγγειου φόρου.⁸¹

Δ. ΚΟΙΝΟΧΡΗΣΤΕΣ ΓΑΙΕΣ (metruke)

Οι γαίες αυτές ήταν δημοσίας χρήσης (π.χ. δημόσιες οδοί, πλατείες, ασκεπείς χώροι που ήταν προορισμένοι για τέλεση προσευχών, ακάλυπτοι χώροι που ήταν προορισμένοι για την τέλεση αγορών ή πανηγύρεων, δάση, βοσκές κ.τ.λ.), και

⁷⁷ Τσοποτός, ό.π., σ.86.

⁷⁸ Ο Βακαλόπουλος στην *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, (σ.20) σημειώνει ότι η κατάσταση δεν είναι πάντοτε σαφής, καθώς στα διαμερίσματα πολλών ορεινών περιοχών, όπου ουσιαστικά δεν είχε επιβληθεί ποτέ η εξουσία του σουλτάνου, φαίνεται ότι επικρατούσε ένα καθεστώς με ορισμένες ιδιοτυπίες βάσει επί μέρους παλιών συνθηκών του σουλτάνου ή αντιπροσώπου του με τους κατοίκους.

⁷⁹ Νίκος Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Χ.Ν., Φιλαδελφείας, Αθήνα, 1882, σ.24.

⁸⁰ Σακελλαρίου, ό.π., σ.74.

⁸¹ Σιάτρας, ό.π., σ.70.

κατηγοριοποιούνταν :i) σ' αυτές που ήταν γενικής χρήσης (π.χ. δημόσιες οδοί) και ii) σ' αυτές που χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους ενός ή περισσότερων χωριών(π.χ. βοσκές).Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι το δημόσιο, για τις εκτάσεις στις οποίες τελούνταν αγορές και πανηγύρια, εισέπραττε καθορισμένο χρηματικό ποσό, όπως επίσης εισέπραττε «δασμό» απ' αυτούς που ωφελούνταν από το χόρτο και το νερό των κοινόχρηστων εκτάσεων (π.χ. βοσκοί).⁸²

-

Ε.ΝΕΚΡΕΣ/ ΕΡΗΜΕΣ ΓΑΙΕΣ(mevat)

Οι κοινόχρηστες γαίες της κατηγορίας στην οποία αναφερόμαστε ήταν στην πλειονότητα τους ορεινές, πετρώδεις ή δασώδεις και βρίσκονταν σε τέτοια απόσταση από κατοικημένες περιοχές, «ώστε να μην ακούγεται σ' αυτές φωνή μεγαλόφωνου ανθρώπου από τα άκρα των κατοικημένων τόπων, ήτοι απείχαν από τους κατοικημένους τόπους (τουλάχιστο) κατά ενάμισι μίλι ή κατά μισής ώρας απόσταση».⁸³

ΟΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΗΣ-ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΓΡΟΛΗΨΙΑΣ

Οι γαίες της οθωμανικής επικράτειας καλλιεργούνταν από χριστιανούς και μουσουλμάνους οι οποίοι ως καλλιεργητές ήταν ελεύθεροι γεωργοί(reaya), δουλοπάροικοι (ortakci ή ortakci kul) και σκλάβοι.⁸⁴

Οι ελεύθεροι γεωργοί ουσιαστικά δεν ήταν ελεύθεροι, καθώς η γη που καλλιεργούσαν ενέπιπτε στην κατηγορία των δημοσίων, βακουφικών ακόμη και ιδιωτικών γαιών και συνεπώς ήταν ραγιάδες του δημοσίου, των θρησκευτικών ιδρυμάτων, των τιμαριούχων ή άλλων ιδιωτών αντίστοιχα " στην κατηγορία αυτή ανήκαν και οι ιδιοκτήτες μικρών καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Ουσιαστικά οι «ελεύθεροι γεωργοί» ήταν δεμένοι με τη γη τους και δεν ήταν εύκολο να φύγουν

⁸² Ο.π., σ.71.

⁸³ Ο.π., :Βλ. άρθρα 1, 6 και 103 του Οθωμανικού νόμου «Περί Γαιών» του έτους Εγείρας 1274 (χριστιανικού έτους 1858).++

⁸⁴ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου...*, ό.π.,σ.20.

από τον τόπο τους, καθώς οι μετακινήσεις των γεωργών από τόπο σε τόπο απαγορεύονταν.⁸⁵

Είχαν καθήκον να καλλιεργούν κανονικά –δύο στα τρία χρόνια-τις καλλιεργήσιμες γαίες, για τις οποίες δεν είχαν τυπικά δικαίωμα ιδιοκτησίας, αλλά γαιοχρησίας, (tassaruf), το οποίο όμως συνήθως μεταβιβαζόταν και στους απογόνους τους.⁸⁶

Οι εκχωρήσεις των γαιών από τους κατόχους τους στους καλλιεργητές γίνονταν έναντι ετήσιας παροχής δικαιώματος(σε φυσικές ή χρηματικές αξίες), του «σολιάτικου» και μπορούσαν να είναι διηνεκείς(«γονικά», «συγκράτειες»), αλλοτριώσιμες και μεταβιβάσιμες αλλά και πρόσκαιρες(«κανισκεψιές»)⁸⁷ Οι γαίες αυτές λοιπόν, ανεξάρτητα από τη φορολογική πρόσοδο, προσέφεραν και μια δεύτερη που την απολάμβανε ο κύριος τους(το δημόσιο, το πρόσωπο του σουλτάνου, ένα θρησκευτικό εγκαθίδρυμα, ένας ιδιώτης), όταν δεν τις καλλιεργούσε ο ίδιος και ήταν αποτέλεσμα ενός τύπου κυριότητας, σχετικής ή απόλυτης, στη γη “ αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως γαιοπρόσοδος. Η γαιοπρόσοδος ήταν αναλογική ως προς την παραγωγή(ανερχόταν σε ένα κλάσμα της, το οποίο καρπωνόταν ο κύριος της γης μετά την αποπληρωμή της δεκάτης, όταν ο τελευταίος δεν ήταν το δημόσιο ή ο σουλτάνος) ή πάγια, φυσική τις περισσότερες φορές ή χρηματική.⁸⁸

Εθιμικά επικράτησαν τρία είδη διανεμητικών συστημάτων μεταξύ του κυρίου της γης και του ελεύθερου καλλιεργητή. Σύμφωνα με το πρώτο, το «συντροφικό», «μισακάρικο» ο γαιοκτήμονας και ο καλλιεργητής διένειμαν εξίσου το γεωργικό προϊόν, μετά την αφαίρεση των φόρων και υπολοίπων εξόδων.⁸⁹ Η μισακάρικη σχέση επικρατούσε και στις εμφυτεύσεις, χαρακτηριστικό παράδειγμα των οποίων αποτελούν οι αμπελοφυτείες “ στην περίπτωση αυτή ο κύριος της γης παρείχε στον καλλιεργητή το έδαφος, αυτός το μετέτρεπε σε αμπελώνα και όταν αυτός έφτανε στην καρποφορία του, ήταν δυνατό να μοιραστεί εξίσου ανάμεσα στον αγροδότη και στον καλλιεργητή.⁹⁰ Το μισακάρικο σύστημα ίσχυε και σε μian άλλη καλλιέργεια που ανήκε στη δικαιοδοσία του δημόσιου, τη ρυζοκαλλιέργεια, την οποία , όταν δεν

⁸⁵ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ.54.

⁸⁶ Ο.π., σ. 24.

⁸⁷ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ. 185, 186.

⁸⁸ Ο.π., σ. 180.

⁸⁹ Σακελλαρίου, ό.π., σ. 83.

⁹⁰ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ.181.

την πραγματοποιούσαν σκλάβοι, την έφερε σε πέρας ειδική φορολογική κατηγορία του αγροτικού πληθυσμού, οι *celtukci* ή *kurekci re' aga*.⁹¹ Συνοπτικά, τα παραδείγματα μισακάρικης αγροληπτικής σχέσης τα οποία θα μπορούσαν να παρατεθούν, επιβεβαιώνουν ότι η προϋπόθεση της ήταν η απόλυτη κυριότητα ή η νομή του εδάφους και η παροχή του σπόρου και των αροτήρων από τον αγροδότη.⁹² Σύμφωνα με το «τριτάρικο» αγροληπτικό σύστημα, το οποίο κατά τον Ασδραχά ήταν το πιο συμφέρον για τον καλλιεργητή⁹³, ο γεωργός αναλάμβανε τους φόρους και τα έξοδα, δίνοντας στον κάτοχο της γης μόνο το 1/3 της γεωργικής παραγωγής.⁹⁴ Τέλος, κατά το «γεώμορο/γήμορο/ήμορο» ή «αποκοπή», ο γεωργός, αφού κατέβαλλε εκ των προτέρων ένα συμφωνημένο ποσό, κρατούσε όλο τη σοδειά “ συνεπώς το τελευταίο αυτό διανεμητικό σύστημα ισοδυναμούσε με ένα είδος εκμίσθωσης της γης. Βέβαια υπήρχαν και διαφοροποιήσεις, όπως στην περίπτωση της ελαιοκομίας, κατά την οποία ο ιδιοκτήτης ελάμβανε πάντα τα 2/7 του καρπού.⁹⁵

Οι δουλοπάροικοι (ακτήμονες γεωργοί)⁹⁶ αποτελούσαν χωριστή ομάδα γεωργών, οι οποίοι αντίθετα με τους ελεύθερους γεωργούς δεν είχαν γαίες, δηλαδή δικαιώματα γαιοχρησίας. Όσον αφορά τη νομική τους υπόσταση, ήταν δεμένοι με τη γη, ήταν δηλαδή ήταν στη διάθεση του γαιοκτήμονα κυρίου τους και οι απόγονοι τους διατηρούσαν την ιδιότητα αυτή. Κατά την εποχή της συγκομιδής, ο δουλοπάροικος αφαιρούσε ποσότητα σπόρου ίση με εκείνη που είχε σπαρθεί και το υπόλοιπο της συγκομιδής χωριζόταν σε ισομερώς για τον τιμαριούχο και δουλοπάροικο. Ο τελευταίος, βέβαια έπρεπε να αφαιρέσει από την ποσότητα που του ανήκε και τον έγγειο φόρο, ο οποίος όμως ήταν μικρότερος από εκείνον που κατέβαλλε ο ελεύθερος γεωργός.⁹⁷

⁹¹ Ο.π., σ.183.

⁹² Ο.π., σ. 184.

⁹³ Ο.π., σ. 340.

⁹⁴ Σακελλαρίου,ό.π.,σ.83.

⁹⁵ Ο.π.

⁹⁶ Ένα μεγάλο μέρος της τάξεως των δουλοπαροίκων απαρτιζόταν από γεωργούς οι οποίοι κατά την εποχή της οθωμανικής κατάκτησης δεν ήταν εγγεγραμμένοι στα κτηματολόγια των Βυζαντινών, από νέους που είχαν εγκαταλείψει τα κτήματα των γαιοκτημόνων στα οποία εργάζονταν, καθώς και από πολλούς νομάδες που δεν ήταν επίσης εγγεγραμμένοι σε κτηματολόγια. Άλλοι πάλι προέρχονταν από χριστιανικούς πληθυσμούς βίαια εκτοπισμένους από διάφορα μέρη που κυριεύθηκαν από Τούρκους. Βλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ.54 .

⁹⁷ Ο.π.

Τέλος, οι δούλοι (αιχμάλωτοι πολέμου ή προϊόν αγοράς) εργάζονταν κυρίως σε σουλτανικές και βακουφικές γαίες ή στα κτήματα διάφορων ισχυρών αρχόντων της αυτοκρατορίας και ήταν πάντοτε στη διάθεση των κυρίων τους, οι οποίοι μπορούσαν να τους μεταφέρουν οπουδήποτε επιθυμούσαν και φυσικά να τους πουλήσουν.⁹⁸ Βέβαια αυτή η κοινωνική κατηγορία εξαφανίστηκε ήδη από πολύ νωρίς(16ος αιων.) και ούτως ή άλλως η εργασία τους ήταν δευτερεύουσα και τόσο σπάνια, ώστε ποτέ δεν αποτέλεσε ένα θεμελιώδες στοιχείο εντός της παραγωγικής διαδικασίας.⁹⁹

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Στην Οθωμανική αυτοκρατορία η διαφορά του οικονομικού καθεστώτος της υποτελούς κοινωνίας εντοπιζόταν στη φορολογική συμπεριφορά του κυρίαρχου απέναντι της. Απότοκη αυτής ήταν οι πρόσθετες φορολογικές υποχρεώσεις των κατακτημένων οι οποίες δεν βάρυναν τους μουσουλμάνους φορολογουμένους και επιπρόσθετα η περαιτέρω βαθμιδωτή διάκριση των φορολογικών κατηγοριών στο εσωτερικό των αγροτικών πληθυσμών για τους μουσουλμάνους παρά για τους χριστιανούς.¹⁰⁰ Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι στον οικονομικό καθορισμό του κατακτημένου υπεισέρχονταν οι κοινωνικοί όροι της κατάκτησης του και αυτοί υπαγόρευαν την πολυμορφία του οικονομικού του καθεστώτος.¹⁰¹

Η οικονομία των ελληνικών περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν κυρίως αγροτική. Ο τρόπος παραγωγής χαρακτηριζόταν από την ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος με μορφή προσόδων φεουδαλικού τύπου και της καθ' εαυτήν

⁹⁸ Ό.π.

⁹⁹ Βεργόπουλος, ό.π, σ.60.

¹⁰⁰ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ.25.

¹⁰¹ Ό.π., σ.26.

γαιοπροσόδου. Οι πρώτες καταβάλλονταν από τους άμεσους παραγωγούς στο κράτος και στους εκπροσώπους της κυρίαρχης κοινωνίας, της οθωμανικής, τμήμα από τους οποίους ανήκε στην οικονομικά κυρίαρχη τάξη της οθωμανικής κοινωνίας. Οι φορολογικές πρόσοδοι καταβάλλονταν μικτά, σε χρήμα και σε προϊόν.¹⁰²

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΦΟΡΩΝ

Νομικά οι φόροι του Οθωμανικού κράτους διαιρούνταν σε δύο κατηγορίες : α) στους νόμιμους-ιερούς, οι οποίοι ορίζονταν από το Κοράνι και από τους θεμελιώδεις νόμους του Ισλάμ και β) στους αυθαίρετους-κρατικούς/πολιτικούς.¹⁰³ Όσον αφορά στον τρόπο επιβολής ή είσπραξης τους, οι φόροι διακρίνονταν στους επιτασσόμενους ή διατετιμημένους, στους οποίους ήταν γνωστό εκ των προτέρων το κατά άτομο ή κατά ορισμένη έκταση αναλογούν ποσό και στους διανεμητικούς, στους οποίους καθοριζόταν από το δημόσιο το ολικό ποσό του φόρου για κάθε επαρχία, η διοίκηση της οποίας, στη συνέχεια, το διένειμε αναλογικά σε κάθε κοινότητα, οι τοπικοί άρχοντες της οποίας αντίστοιχα σε κάθε φορολογικό μέλος.¹⁰⁴ Στις δύο αυτές προηγούμενες κατηγοριοποιήσεις προφανώς μπορούν να προστεθούν και άλλες, όπως άμεσοι και έμμεσοι, τακτικοί και έκτακτοι, προσωποπαγείς, έγγειοι, επί των πραγμάτων, κ.τ.λ.¹⁰⁵

Δεδομένου του αγροτικού χαρακτήρα της οικονομίας, η φορολογική απόληψη έθιγε, κατά κύριο λόγο, τα αγροτικά εισοδήματα άμεσα, ως φόρος επάνω στην παραγωγή ή τη γη, και έμμεσα, ως προσωπικός φόρος ή δασμός στην κυκλοφορία των διακινούμενων αγροτικών αγαθών. Πρέπει ωστόσο να συνυπολογίσουμε και την επικοινωνία που μπορεί να υπήρχε ανάμεσα στους βασικούς τομείς της αγροτικής οικονομίας στο επίπεδο της κοινότητας, τον κτηνοτροφικό και τον κατεχοχόν αγροτικό, καθώς και την συμπληρωματικότητα που επίσης μπορεί να υπήρχε ανάμεσα στον αγροτικό τομέα και σε δραστηριότητες που αφορούσαν τη μεταποίηση, τις μεταφορές, την πλανόδια εργασία και το εμπόριο.¹⁰⁶

¹⁰² Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία...*, ό.π., σ.5.

¹⁰³ Τσοποτός, ό.π., σ. 115.

¹⁰⁴ Ό.π., σ. 113.

¹⁰⁵ Σακελλαρίου ό.π., σ.85.

¹⁰⁶ Ασδραχάς, *Ζητήματα Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σ.239.

Από τους νόμιμους, προσωποπαγείς φόρους κυριότερος ήταν ο «κεφαλικός,ο cizye», «το χαράτσι»¹⁰⁷ ήταν το τίμημα που πλήρωναν οι «άπιστοι»,- με εξαίρεση τις γυναίκες, τα άνηθα παιδιά και τους αναπήρους-για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους και την άδεια να κατοικούν στην επικράτεια του Ισλάμ διατηρώντας τη θρησκεία τους με την εγγύηση και την προστασία του κράτους. Η Πύλη τον θεωρούσε ως αντιστάθμισμα της στρατιωτικής θητείας, την οποία δεν υπηρετούσαν οι υπήκοοι του σουλτάνου που δεν ήταν μουσουλμάνοι.¹⁰⁷ Οι άνδρες, ανάλογα της περιουσιακής τους κατάστασης διαιρούνταν σε τρεις κατηγορίες, από τις οποίες η δεύτερη πλήρωνε τα διπλά από την πρώτη και η τρίτη τα διπλά από τη δεύτερη.¹⁰⁸ Για τα φορολογικά υποζύγια, βέβαια, ο κεφαλικός φόρος δεν αντιστοιχούσε μόνο στο προκαθορισμένο επίσημο ποσό, καθώς οι εντεταλμένοι με την είσπραξη του εκμεταλλεύονταν την δικαιοδοσία τους για να κερδοσκοπήσουν¹⁰⁹ και πέραν των νόμιμων επιβαρύνσεων, επέβαλλαν και αυθαίρετες με αποτέλεσμα αυτός να γινόταν επαχθής. Ανάμεσα στις νόμιμες επιβαρύνσεις, για παράδειγμα, συγκαταλέγονταν η αμοιβή και η τριήμερη φιλοξενία των φοροεισπρακτόρων της ακολουθίας τους και το δικαίωμα του εκάστοτε πασά της Πελοποννήσου να εισπράττει ένα γρόσι από κάθε απόδειξη ως ατομικό του εισόδημα.¹¹⁰ Η είσπραξη του φόρου είχε συχνά διανεμητικό χαρακτήρα και το ύψος της φορολογίας που απαιτείτο από μια κοινότητα ήταν σταθερό, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη αν ο αριθμός των φορολογουμένων μειωνόταν.¹¹¹ Μάλιστα, οι φορολογηθέντες εφοδιάζονταν με απόδειξη-«χαρτίον», η οποία είχε διαφορετικό χρώμα (λευκό, κόκκινο, κίτρινο) ανάλογα με τη φορολογική υποχρέωση του χριστιανού υπηκόου, έφερε την υπογραφή του φορολογούμενου και το όνομα του εκμισθωτή¹¹² και τέλος ανέφερε ρητά ότι «οι επιφέροντες μπορούσαν να φέρουν την κεφαλή αυτών επί των ώμων».¹¹³

Η οικονομία της υπαίθρου αποτελούσε ένα σύνολο γεωργικών, κτηνοτροφικών, συλλεκτικών, αλιευτικών, κυνηγετικών, εξορυκτικών και βιοτεχνικών

¹⁰⁷ Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα,, *Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, Η περίπτωση της Πελοποννήσου(1715-1821)*, Αρσενίδης, Αθήνα, 1996, σ.34.

¹⁰⁸ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*,ό. π, σ. 41.

¹⁰⁹ Σακελλαρίου, ό.π., σ. 87.

¹¹⁰ Κυρκίνη- Κούτουλα,ό.π., σ.40.

¹¹¹ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό. π., σ. 41.

¹¹² Κυρκίνη-Κούτουλα,ό.π.,σ.36.

¹¹³ Σακελλαρίου, ό.π., σ.86.

απασχολήσεων με διαφορετικό, κατά τόπους, βαθμό εκπροσώπησης της καθεμιάς απ' αυτές αλλά με μια συνισταμένη, τη γεωργία.¹¹⁴

Κεφαλικός και τακτικός φόρος ήταν και η «σπέντζα (ispence)». Καταβαλλόταν από τους χριστιανούς καλλιεργητές που είχαν φτάσει στην εφηβική τους ηλικία, ανεξαρτήτως από την έκταση που καλλιεργούσαν, ήταν πάγιος και ελαφρώς ανώτερος από το δικαίωμα του ζευγαριού (resmi cift) των μουσουλμάνων. Σύμφωνα με τον Ασδραχά, η σπέντζα μπορεί να θεωρηθεί προσωπικός φόρος, μολονότι συνδεόταν με συγκεκριμένες αγροτικές δραστηριότητες ' το ίδιο ποσό κατέβαλλαν όλοι οι ενήλικοι άρρενες ανεξάρτητα από την έκταση των γαιών τους, τα κατάστιχα αναγράφουν την σπέντζα ακόμη και στην περίπτωση των αστικών πληθυσμών που δεν είχαν ως κύρια ασχολία τη γεωργία και την ορίζουν σύμφωνα με τον αριθμό των hane(σπιτιών στη σημασία της φορολογικής μονάδας)χωρίς να παίρνουν υπόψη τους τον παράγοντα γη .¹¹⁵

Η κύρια φορολογική έγγεια πρόσδοδος ήταν η **δεκάτη**, η οποία πιθανώς να ήταν αρχικά μια γαιοπρόσδοδος που μετέπεσε σε φόρο, σε δικαίωμα δηλαδή του δημοσίου επί της παραγωγής. Με τη μορφή αυτή τη συναντάμε σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.¹¹⁶ Με την υποχρέωση καταβολής του ενός δέκατου της παραγωγής των δημητριακών βαρύνονταν και οι μουσουλμάνοι, ενώ οι χριστιανοί κατέβαλλαν φόρο ανάλογο με την ποσότητα της παραγωγής ο οποίος μπορούσε να ήταν από το 1/8 μέχρι και το 1/2 αυτής και αντιστοιχούσε στη δεκάτη.¹¹⁷ . Στον ίδιο φόρο υπόκεινταν, εκτός από τις καλλιέργειες των δημητριακών, αυτές των οπωρικών και των λαχανικών, ενώ αντικείμενο φορολογίας ήταν οι κυψέλες, τα παράγωγα των σταφυλιών και οι αλευρόμυλοι.¹¹⁸ Σε περίπτωση που γαίες χριστιανών περιέρχονταν σε μουσουλμάνους πλήρωναν κι αυτές πλέον του δέκατου, διότι ο φόρος που επιβαλλόταν κατά την κατάκτηση, τις ακολουθούσε στους φορολογικούς καταλόγους και έπρεπε να καταβληθεί στο δημόσιο ταμείο από τον οποιοδήποτε κάτοχο αυτών , είτε χριστιανό είτε μουσουλμάνο.¹¹⁹

¹¹⁴ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ. 169.

¹¹⁵ Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ-ΙΣΤ αιώνας)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, τ. 1', σ. 34.

¹¹⁶ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ. 180.

¹¹⁷ Κυρκίνη-Κούτουλα, ό.π., σ.32.

¹¹⁸ Ασδραχάς, *Μηχανισμοί...*, ό.π., σ.37.

¹¹⁹ Τσοποτός, ό.π.,σ. 117.

Έγγειος φόρος που αφορούσε τους κατακτημένους καλλιεργητές ήταν και το «**ζευγαρίτικο/ζευγολόγιο ή φόρος του ζευγαριού**» “ επιβαλλόταν ανάλογα με την έκταση και την ποιότητα της γης, ήταν σταθερός και χαρακτηριζόταν ως στρεμματικός . Αντίστοιχα οι μουσουλμάνοι κατέβαλλαν «το δικαίωμα του ζευγαριού», ο οποίος, κατά πάσα πιθανότητα αντιστοιχούσε με την σπέντζα των χριστιανών, γιατί ήταν προσωποπαγής και όχι έγγειος.¹²⁰ Ωστόσο, εκτός από τον προηγούμενο έγγειο φόρο, υπήρχε και άλλος στρεμματικός, για καλλιεργήσιμες γαίες που βρίσκονταν σε περιφέρεια τιμαρίου, διαφορετικού από εκείνο στο οποίο ήταν εγγεγραμμένοι οι καλλιεργητές.¹²¹

Σημαντικοί ήταν και οι ακόλουθοι τιμαριωτικοί φόροι:

α)ο νεμπάκ ,που πλήρωναν και αυτοί που κατείχαν γη λιγότερη του ½ του ζευγαριού καθώς και οι ακτήμονες χωρικοί που ασχολούνταν με άλλα επαγγέλματα.
β)ο σαλαριγέ (υποφορβή), που ήταν το 1/3 της παραγωγής(εκτός της ορισμένης δεκάτης) σε κριθάρι, κεχρί και βρώμη, ή το αντίτιμο αυτού κατά την αγοραία τιμή, για την υποφορβή του σπαχή.¹²² .

Ο υπολογισμός του φόρου επί της γεωργικής παραγωγής γινόταν με βάση τα κτηματολόγια του κράτους και κυμαινόταν ανάλογα με την περιοχή και τη γονιμότητα του εδάφους.¹²³

Παρόμοιοι φόροι με τους γεωργικούς βάρυναν την κτηνοτροφική και τη βιοτεχνική παραγωγή: i) ο ρέσμι οτλάκ(δικαίωμα βοσκής), κατά τον οποίο οι κτηνοτρόφοι υποχρεούνταν να καταβάλλουν στον τιμαριούχο από ένα αμνό για κάθε ποίμνιο 300 προβάτων.¹²⁴

ii) ο ρέσμι κισλάκ(φόρος διαχειμάνσεως), ο οποίος πληρωνόταν στον τιμαριούχο σε είδος, στις γαίες του οποίου διαχειμάζαν νομαδικά ποίμνια.

iii) ο ρέσμι αγνάμ (φόρος προβάτων/προβατονόμιον), ο οποίος ήταν χρηματικός και αφορούσε πάλι τους κτηνοτρόφους.

iv) ο ρέσμι χινζίρ(φόρος των χοίρων), ο οποίος ήταν και αυτός χρηματικός.¹²⁵

¹²⁰ Κυρκίνη- Κούτουλα, ό.π., σ. 44,45.

¹²¹ Τσοποτός, ό.π., σ.121.

¹²² Ό.π.

¹²³ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ. 44.

¹²⁴ Ό.π., σ.48.

¹²⁵ Ασδραχάς, *Μηχανισμοί...*, ό.π., σ.38.

Ως προς έναν άλλο τομέα της παραγωγής, την αλιεία, τα ψάρια που πιάνονταν σε ιχθυοτροφεία μοιράζονταν μεταξύ του δημοσίου και του ψαρά, ενώ όσα αλιεύονταν στην ανοιχτή θάλασσα ανήκαν κατά τα τρία τέταρτα στον ψαρά(το δημόσιο περιοριζόταν στο ένα τέταρτο). Κατά το 19^ο αιώνα, τα ιχθυοτροφεία νοικιάζονταν ως μουκατάδες και υπεκμισθώνονταν από τρίτους.¹²⁶

Από την δεύτερη κατηγορία φόρων, σημαντικός ήταν «ο ταπού (εδαφονόμιον), φόρος μεταβίβασης» που καταβαλλόταν μόνο εφ' άπαξ κατά τη μεταβίβαση γαιών, λόγω πωλήσεως, δωρεάς, ή κληρονομιάς από βαθμούς συγγενείας που ορίζονταν από το νόμο. Για τα δικαιώματα ταπού εισπράττονταν από τους σπαχήδες το δέκατο της τιμής των μεταβιβαζομένων γαιών, ή η ετήσια πρόσδοδος αυτών, η οποία καθοριζόταν από αμερόληπτους εκτιμητές και σε περίπτωση που οι τιμαριούχοι δεν εισέπρατταν οι ίδιοι τη δεκάτη και τους φόρους του τιμαρίου τους, αλλά τους εκμίσθωναν, τα ταπία εξέδιδε ο ενοικιαστής αυτών¹²⁷.

Η φορολογική διαφοροποίηση ανάμεσα σε κατακτητές και κατακτημένους εντοπίζεται και στο πεδίο του εμπορίου, όπως μαρτυρεί το τεκμήριο του εμπορικού δασμού " ο προβλεπόμενος δασμός τόσο για τις εξαγωγές από τα Πελοποννησιακά λιμάνια όσο και για τις εισαγωγές ήταν 3% για τους μουσουλμάνους, 4% για τους άλλους υπηκόους και 5% για τους εμπολέμους.¹²⁸

Αξίζει να επισημανθεί ότι, εκτός από τους τακτικούς φόρους υπήρχαν και οι έκτακτοι αλλά και οι αγγαρείες που επιβάλλονταν για τις ανάγκες των διοικητικών οργάνων, για την επισκευή των οχυρωματικών έργων, για τη συντήρηση των οδών και των γεφυρών, για την εξάρτυση του στρατού και του στόλου, για τις έκτακτες ανάγκες των εκστρατειών κ.τ.λ. Οι φόροι αυτοί (avariz) νοούνταν ως συλλογικές υπηρεσίες και δεν έθιγαν όλες τις επιμέρους περιοχές της αυτοκρατορίας, αλλά όσες προσφέρονταν στην ικανοποίηση των φόρων αυτών. Οι φορολογικές αυτές υποχρεώσεις μετατρέπονταν σε χρηματικές, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η χρηματική καταβολή υποκαθίστατο πλήρως στην υποχρέωση παροχής φυσικών αξιών ή υπηρεσιών.¹²⁹ Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε και στην επιπρόσθετη επιβάρυνση των κατακτημένων με τη μορφή των υποχρεωτικών

¹²⁶ Κυρκίνη –Κούτουλα, ό.π., σ.47.

¹²⁷ Τσοποτός, ό.π., σ. 119.

¹²⁸ Κυρκίνη –Κούτουλα, ό.π., σ. 52.

¹²⁹ Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ.57.

«δώρων» (riskes) προς τους διάφορους αξιωματούχους, εκ των οποίων πολλά ήταν έκτακτα, αλλά όμως είχαν καθιερωθεί εθιμικά και αποτελούσαν, στην ουσία, φορολογία. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο πασάς από την πρώτη στιγμή της άφιξης του στην Πελοπόννησο, έπαιρνε από τους Έλληνες προεστούς και Τούρκους αξιωματούχους ποσό που έφτανε μέχρι και 150.000 γρόσια.¹³⁰

Συνοπτικά, η εικόνα που σκιαγραφεί το φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσον αφορά την οικονομική φυσιολογία των κατακτημένων, μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι το οικονομικό οθωμανικό μόρφωμα στηρίζεται στην ιδιοποίηση ενός τμήματος της παραγωγής και γενικότερα του παραγόμενου πλούτου μέσω της φορολογίας, αλλά ακόμη και μέσω της κυριότητας του σε ορισμένες από τις πηγές της φορολογίας, στην οποία υπεισέρχονται οι όροι της κατάκτησης. Οι μουσουλμάνοι κατακτητές στηριγμένοι στο εξουσιαστικό δικαίωμα απομυζούν τους κατακτημένους «απίστους¹³¹».

Η ΕΚΜΙΣΘΩΣΗ ΤΩΝ ΦΟΡΩΝ

Η βεβαίωση και η συλλογή των φόρων γινόταν με διάφορους τρόπους, ανάλογα προς τη φύση και τον προορισμό αυτών. Η είσπραξη του κεφαλικού αρχικά γινόταν από τους χαρατσήδες,¹³² τους αγοραστές δηλαδή των δελτίων αυτού, στη συνέχεια όμως ανατέθηκε κατ' αποκοπή/εκμίσθωση (maktu) στους προεστούς, δηλαδή στην εκ των προτέρων καταβολή του συμφωνηθέντος ποσού, αφού πρώτα κατανεμόταν στα χωριά. Από τους υπόλοιπους φόρους άλλοι ανήκαν σε ντόπιους φεουδάρχες και άλλοι στο σουλτάνο, ο οποίος όμως εκχωρούσε κάποια πρόσοδο ή προσόδους πόλεως ή επαρχίας σε ευνοούμενα του πρόσωπα, ή σε ιερά ιδρύματα, ως μουκατά (mukata'a). Με το σύστημα αυτό οι πρόσοδοι των περιφερειών

¹³⁰ Κυρκίνη- Κούτουλα, ό.π., σ. 70.

¹³¹ Ασδραχάς, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού, Η μαρτυρία της απομνημόνευσης*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2007, σ. 61,62.

¹³² Οικονόμος Μιχαήλ, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, Θ. Παπαλεξανδρής, Αθήνα, 1873, σ.24.

εκμισθώνονταν κατ' αποκοπή σε πρόσκαιρους μισθωτές (για ένα έως τρία χρόνια), ενώ με το σύστημα malikane η εκμίσθωση ήταν ισόβια¹³³ και καθώς ήταν αδύνατη η είσπραξη των φόρων χωρίς τη συνεργασία των κοινοτικών αρχόντων, η κοινοτική οργάνωση σημείωσε μεγάλη ανάπτυξη ιδιαίτερα, μάλιστα εκεί που ανδρώθηκε μια ισχυρή αριστοκρατία ικανή να αναλάβει τα κοινοτικά αξιώματα και να διαχειρισθεί τις υποθέσεις της κοινότητας.¹³⁴

ΠΡΟΥΧΟΝΤΕΣ

Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΣΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΑΞΙΩΜΑΤΑ

Κριτήριο για την ανάδειξη στα κοινοτικά αξιώματα ήταν η ικανότητα, η τιμιότητα, η φρόνηση, η ηλικία (έπρεπε συνήθως να είναι γέροντες), η κοινωνική προέλευση και ο πλούτος. Η φρόνηση επιβάλλεται από την κατάσταση υποτελείας, γιατί τυχόν ασύνετη στάση θα μπορούσε να προκαλέσει μεγάλους κινδύνους για την κοινότητα. Εκείνα που προέχουν είναι η καταγωγή και ο πλούτος. Κατά τους αιώνες της τουρκοκρατίας, στον υπόδουλο ελληνικό χώρο δημιουργήθηκε μια ισχυρή τάξη γαιοκτημόνων η οποία αποσπάσθηκε από τα φτωχότερα στρώματα του λαού και απέκτησε μιαν αίσθηση ταξικής υπεροχής. Η τάξη αυτή, που τα μέλη της σε όλες τις περιφέρειες ονομάζονταν άρχοντες, έχει τις ρίζες της στο πριν από την

¹³³ Γιαννόπουλος, ό.π., σ.136.

¹³⁴ Ό.π., σ.136.

τουρκοκρατία κοινωνικό καθεστώς και , παρά μια πρώτη κοινωνική ισοπέδωση που προκάλεσε η τουρκική κατάκτηση, κατόρθωσε να επιβιώσει κάνοντας δεκτά στους κόλπους της και νέα πρόσωπα, που στο μεταξύ απέκτησαν πλούτο, κυρίως υπό τη μορφή γαιών στον ηπειρωτικό χώρο ή χρημάτων και πλοίων ιδιαίτερα στα νησιά. Στο αποκορύφωμα της δύναμης τους έφτασαν στο β' μισό του 18ου αι., όταν ακριβώς το οθωμανικό κράτος αντιμετώπιζε δυσχέρειες να ελέγχει τις επαρχίες. Κάτω από αυτή την πραγματικότητα διεξάγονταν και οι εκλογές στις κοινότητες τις οποίες κέρδιζαν αποκλειστικά πρόσωπα προερχόμενα από την τάξη αυτή.¹³⁵ Η εκλογή των ανώτερων αρχών ήταν έμμεση, καθώς εκλέκτορες ήταν οι αμέσως κατώτεροι άρχοντες . Η προνομιούχα αυτή ολιγαρχία ήταν τόσο περιορισμένη, ώστε σχεδόν πάντα μετείχαν στην εξουσία τα μέλη της. Γι' αυτό και τα αξιώματα ανήκαν σχεδόν μόνιμα στα ίδια πρόσωπα ή μάλλον σε ορισμένες οικογένειες, μεταδιδόμενα από πατέρα σε γιο «εν είδει κληρονομίας».¹³⁶

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ

Κύρια αποστολή της αυτοδιοικούμενης κοινότητας ήταν η εκπλήρωση των απαιτήσεων της κυρίαρχης και απρόσωπης Οθωμανικής εξουσίας και κατά δεύτερο λόγο η κοινή ωφέλεια. Οι προεστοί ήταν θεσμικά όργανα του Οθωμανικού κράτους. Είναι χαρακτηριστικό ότι συχνά κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους συνοδεύονταν από ακολούθους Οθωμανούς.¹³⁷ Κατά το χρόνο της αρχής τους έπαιρναν συνήθως μισθό ή αντιμισθία. Βέβαιο πάντως είναι ότι απαλλάσσονταν

¹³⁵ Ό.π., σ. 137.

¹³⁶ Σακελλαρίου, ό.π., σ. 137.

¹³⁷ Ό.π., σ.136.

από την καταβολή των φόρων.¹³⁸ Διοικούσαν τις ελληνικές κοινότητες και ήταν υπεύθυνοι για την κατανομή, είσπραξη και απόδοση των φόρων¹³⁹. Επιπροσθέτως μεριμνούσαν για τη διαφύλαξη της ευταξίας. Μάλιστα για το σκοπό αυτό προσελάμβαναν ιδιωτικούς οπλοφόρους (κάπους)¹⁴⁰. Εν ολίγοις, η κοινοτική αρχηγεία, εκτός από τον κύριο φοροεισπρακτικό της ρόλο, κατείχε, σε τοπικό επίπεδο, διοικητική, εκτελεστική αλλά και δικαστική εξουσία. Όπως διαφαίνεται, όμως, το ίδιο το σύστημα που καθιστούσε την κοινότητα υπεύθυνη για την απόδοση των φόρων και της επέτρεπε ένα ποσοστό ελευθερίας, κρατώντας μακριά από παρεμβάσεις τα όργανα της κρατικής εξουσίας, έκλεινε μέσα του και τις αιτίες των παραπόνων, των διενέξεων, των διαιρέσεων σε παρατάξεις και των καταχρήσεων καθώς και των καταπιέσεων των κοινοτικών αρχόντων πάνω στο ραγιά.¹⁴¹

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ

ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Η εξουσία των προεστών ήταν ανάλογη προς την αποστολή της κοινότητας. Είναι οι εγγυητές του φορολογικού συστήματος και της έννομης τάξης.¹⁴² Οι κύριες αρμοδιότητες τους, ως θεσμικό οικονομικό όργανο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν η κατανομή, είσπραξη και απόδοση των φόρων στο δημόσιο ταμείο¹⁴³. Διαχειρίζονταν τη δημοτική περιουσία και τις εισπράξεις, τις οποίες διενεργούσαν,

¹³⁸ Ο.π., σ.139.

¹³⁹ Το φορολογικό σύστημα ήταν διανεμητικό, στο φόρο δηλαδή υπόκεινταν όχι συγκεκριμένα πρόσωπα αλλά τα μεγάλα σύνολα και υποσύνολα, των οποίων στοιχειώδης μορφή ήταν η κοινότητα.

¹⁴⁰ Παπαγεωργίου Στ., *Από το έθνος στο γένος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2005, σ.60.

¹⁴¹ Γιαννόπουλος, ό.π., σ.141.

¹⁴² Καλαφάτη Θανάση, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990, τ.2', σ.44.

¹⁴³ Κατά τον Αγγελόπουλο Γ., (*Περί τοπικής διοικήσεως εν Ελλάδι εν συγκρίσει προς την εν Γαλλία και Αγγλία*, 1879, σ.11-12) ακριβώς λόγω του ισχύσαντος διανεμητικού συστήματος αναπτύχθηκαν οι κοινοτικοί θεσμοί στην Ελλάδα επί τουρκοκρατίας ' μάλιστα βρίσκει αναλογίες με την αγγλική ενορία (vestry) που αναπτύχθηκε κάτω από παρόμοιες συνθήκες.

συνέτασαν τον προϋπολογισμό, δανείζονταν και δάνειζαν¹⁴⁴. Ενδεικτικό της ισχύος τους είναι ότι κανένας φόρος δεν ήταν δυνατό να επιβληθεί χωρίς τη συγκατάθεση τους, ούτε για τις τοπικές ούτε για τις γενικότερες ανάγκες¹⁴⁵. Αναφορικά με τους συνδημότες τους επικύρωναν τα συμβόλαια τους και εξασκούσαν διαιτησία σε ζητήματα αστικής φύσης και διαφορών μέχρι 100 γροσιών.¹⁴⁶ Στις εμπορικές υποθέσεις η απόφαση τους ήταν ανέκκλητη, ενώ στις διαθήκες και τα προικοσύμφωνα συνέπρατταν και άλλοι ευυπόληπτοι δημότες.

Εν ολίγοις, η οικονομική αυτή ολιγαρχία ήταν πανίσχυρη “ χαρακτηριστικό μάλιστα της δύναμης που απέκτησαν κάποιοι προεστοί είναι ότι οι μοραγιάνηδες (επαρχιακοί προεστοί) και οι βεκίληδες (αντιπρόσωποι Πελοποννησίων στην Κων/πολη) ανήκαν σε ελάχιστες μόνο οικογένειες.¹⁴⁷

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΟΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ο λόγος των συγκεκριμένων ιστορικών υποκειμένων στο σημείο αυτό είναι αποκαλυπτικός. Ιδιαίτερα εναργείς είναι οι αφηγήσεις των Κ.Δεληγιάννη και Π.Παπατσώνη, ισχυρών προκρίτων της Πελοποννήσου με μακραίωνη ιστορική πορεία στα κοινοτικά αξιώματα. Αποτυπώνει εύγλωττα το πώς αντιλαμβάνονταν την κοινωνική τους θέση και τη συμμετοχή τους το εξουσιαστικό σύστημα, η οποία

¹⁴⁴ Τάκης Κανδηλώρος, *Αρκαδική Επετηρίδα*, 1906, τ.2'σ. 315,318.

¹⁴⁵ Ανδρέας Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος συμβάντα*, Η αγαθή τύχη, Πειραιάς, 1839, τ 1', σ. 315.

¹⁴⁶ Σακελλαρίου,ό.π.,σ.128.

¹⁴⁷ Ό.π.,σ.137.

θεωρούν ότι τους ανήκει δικαιωματικά. Το «δικαίωμα» αυτό εδράζεται σε μια προγονική παράδοση ετών, μια οικογενειακή ιστορική διαδρομή που τεκμηριώνει το κοινωνικό τους βάθος, το κύρος τους και την αδιαμφισβήτητη αξία τους.

Ο Δεληγιάννης εκφράζει χωρίς περιστροφές την άποψη του για το ένδοξο παρελθόν της οικογενείας του : *«Έκτοτε λοιπόν έμεναν (μετά τον αποκεφαλισμό του Ζαΐμη από τους Τούρκους) οι δύο αρχαιότεροι και εγκριτώτεροι της Πελοποννήσου προύχοντες, ο πατήρ μου ο Δεληγιάννης και ο Σωτηράκης Λόντος και κατόπιν τούτων ο Παπααλέξης».*¹⁴⁸ Στην κατάδειξη του προγονικού μεγαλείου επιμένει και στη συνέχεια: *«Ο πατήρ μου Ιωάννης Δεληγιάννης εγεννήθη (καθώς εκ παραδόσεως γνωρίζω) εις τα 1738, εις την αυτήν κωμόπολιν, εις την οποίαν κατώκουν τεσσαράκοντα περίπου οικογένειαι οθωμανικαί, Τούρκοι φανατικοί και κακεντρεχείς, Χριστιανικαί δε υπέρ τας επτακοσίας. Υπήρξεν εκ των προγόνων του ανέκαθεν εις εκ των προκριτέρων και των προυχόντων της Πελοποννήσου...».*¹⁴⁹ Χαρακτηριστική είναι και η ακόλουθη αναφορά του προύχοντα στην μακρόχρονη παρουσία της οικογένειας του αλλά και άλλων ισχυρών οικογενειών της Πελοποννήσου στον Οθωμανικό εξουσιαστικό μηχανισμό: *« Κατά τα 1762 εδιορίσθη Βεζύρης της Πελοποννήσου εις εγγονός του κατακτητού Τοπάλ Οσουμάν πασιά, άνθρωπος φρόνιμος, πράου χαρακτήρος, φιλοδίκαιος και αγαπών τους χριστιανούς, καθώς και ο πάππος του, και εδιοικούσε την Πελοπόννησον αμερολήπτως με δικαιοσύνην, επερίορισε το αυθαίρετο των εντοπίων Τούρκων μπέηδων και αγάδων, και δεν επέτρεπεν εις κανένα να καταπιέζει τους αδύνατους χριστιανούς... Εδιόρισε δε **βεκίληδες αξίους**... τον Δεληγιάννην εκ Λαγκαδίων πρώτον θείον του πατρός μου και πατέρα του αρχιερέως Νεοφύτου Ζαρνάτας, τον Ζαΐμην, θείον εκ πατρός του Ασημάκη Ζαΐμη, τον Κρεββατάν, πάππον του Παναγιώτη Κρεββατά, πάππον του Πανούτσου Νοταρά. »*¹⁵⁰

Και συνεχίζει προβάλλοντας τους ανιδιοτελείς και αναντίρρητα πατριωτικούς, για τους υπόδουλους ομοεθνείς, σκοπούς της προυχοντικής ηγεσίας : *«Κατά τα 1789 εδιορίσθη Βεζύρης της Πελοποννήσου ο εξ Άργους Αχμέτ πασιάς Σαλαμπάσης (τρεμοκέφαλος) πατήρ του Ισούφμπεημ και του Ζουλφικάρμπεη επιζώντων εις την*

¹⁴⁸ Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1957, τ.1', σ.25.

¹⁴⁹ Ό.π., σ.27.

¹⁵⁰ Ό.π., σ. 19.

επανάστασιν μας 1821. Αυτός ως Πελοποννήσιος εγνώριζε τα αισθήματα των προυχόντων άτινα απέβλεπον πάντοτε την εκ της τυραννίας απολύτρωσιν της πατρίδος των εκ της τουρκικής καταδυναστείας και ότι ήτον επιρρεπείς εις επαναστάσεις». ¹⁵¹ Στο αφήγημα του άρχοντα είναι δεδομένο ότι οι χριστιανοί «δια των προυχόντων έχαιρον πάσαν ελευθερίαν και εύρισκον πάσαν δικαιοσύνην». ¹⁵²

Η ανάδειξη του ηθικού μεγαλείου και της ευεργετικής δράσης του πατέρα του διανθίζει εν γένει όλο το συγγραφικό έργο του προεστού. Γράφει χαρακτηριστικά :
«Ο πατήρ μου Ιωάννης Δεληγιάννης... εκ φύσεως με πολύ νουν, με μεγάλη ικανότητα, με παρησιαστικόν και ευτολμίαν, με αίσθημα θρησκευτικόν και απαραδειγμάτιστον πατριωτισμόν” ώστε εκ τούτων των πλεονεκτημάτων κατέστη επίφοβος εις τους Τούρκους μικρούς τε και μεγάλους, καθότι υπερασπίζετο πάντα τα δικαιώματα των Χριστιανών, ου μόνον της επαρχίας του, της Καρύταινας, αλλ’ απάσης της Πελοποννήσου, και αείποτε εφρόντιζε διά μίαν μέλλουσαν αποκατάστασιν της πατρίδος, σκεπτόμενος πάντοτε να επιτύχη αρμοδίαν τινά περίστασιν να την απαλλάξη από τον προαιώνιον βαρύν ζυγόν της οθωμανικής καταδυναστείας, και το αντικείμενον των σκοπών του δεν ήτον άλλο παρά μόνον αυτό. ¹⁵³». Και συνεχίζει «Δια να φωτισθεί λοιπόν ο Πελοποννησιακός λαός, να εννοήση τα αληθή συμφέροντα του ... και να επαναφέρη τα αρχαία φώτα ... επέστησε την προσοχήν του όλην εις το να δυνηθή να συστήση Ελληνικά σχολεία...να διατηρήση την ασφάλειαν των μοναστηρίων... να τα έχουν πάντοτε οι χριστιανοί άσυλον και καταφύγια... να χτίζουν εκκλησίας... να συστήνη πάντοτε και άλλα τοιαύτα φιλανθρωπικά καταστήματα. Όλα αυτά τα συνέτρεχεν εκ προθέσεως, δια να ενθαρρύνη και να ενδυναμώση τους δυστυχήσαντας χριστιανούς.. ένεκα της επαναστάσεως εκείνης επί Ορλώφ... εις την οποίαν έλαβε ενεργητικόν μέρος ως εις εκ των αρχηγών αυτής ... και ως αντάρτης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ... έκτοτε κατέτρεχεν έτι μάλλον τους Πελοποννησίους Τούρκους μετά των λοιπών προκρίτων». ¹⁵⁴

Η παράθεση του «βιογραφικού» του προγόνου του και η εξιστόρηση των έργων του ως προεστού, βεκίλη και Αγιάνη του Μορέως, επαναλαμβάνεται με αφορμή

¹⁵¹ Ό.π., σ.25,26.

¹⁵² Ό.π., σ.47.

¹⁵³ Ό.π., σ.27.

¹⁵⁴ Ό.π., σ.28.

την αναφορά στον αποκεφαλισμό του και φωτίζει σε όλες τις διαστάσεις την προσωπικότητα του: « Ο πατήρ μου Ιωάννης Δεληγιάννης ζήσας το όλον έτη 78, διέπρεψεν ως προεστός της επαρχίας Καρύταινας έτη 32, ως βεκίλης της Πελοποννήσου εις Κωνσταντινούπολιν έτη 3, ως γεν. Προεστός (προύχων) της συνετέλεσε δια την βελτίωσιν της τύχης όλων των Χριστιανών Πελοποννησίων... διεφύλαξε δε ιδίως την επαρχίαν του την Καρύταιναν ώστε δεν εδύνατο πλέον ουδείς των δυνατών Οθωμανών να την καθυποβάλλη εις την αυθαιρεσίαν του ή να την βλάβη. Έκαμε εις διαφόρους εποχάς μεγάλα και αξιομνημόνευτα ευεργετήματα.. εκκλησίας... εσύστησε σχολείον Ελληνικό εις τα Λαγκάδια... δι' ιδίας του δαπάνης έκτισε το κατάστημα, το επροικοδότησε με μίαν αρκετή ποσότητα χρημάτων, ώστε ... να πληρώνονται οι διδάσκαλοι». ¹⁵⁵ Ο Κ. Δεληγιάννης αναφέρεται και στην εξαγορά από τον πατέρα του 29 χωριών της επαρχίας, τα οποία μετά τα Ορλωφικά είχαν καταστεί Τουρκικά τσιφλίκια " οι κοινότητες αυτές έγιναν πάλι κεφαλοχώρια με όλα τα συνακόλουθα προνόμια της τοπικής αυτοδιοίκησης .Ο ίδιος σημειώνει : «μετά τα 1790 λαβών ισχύν ο πατήρ μου... κατόρθωσε δια παντοίων μέσων και τα εξηγόρασεν όλα αυτά από τους κατόχους και κυρίους των και τα αντεκατέστησε πάλιν ιδιοκτησίας των κατοίκων Χριστιανών με ολίγας ποσότητας χρημάτων, εκ των οποίων edώκαμεν και ημείς εν μέρος ατόκως, και προς αμοιβήν και ευγνωμοσύνην μας χρεωστούν τινές έως σήμεραν και δεν ευχαριστιούνται να μας τα πληρώσουν. ¹⁵⁶

Συνοψίζει και ολοκληρώνει τις αναφορές στη δράση και προσφορά του πατέρα του στους υπόδουλους ομοεθνείς του, δίνοντας το στίγμα του πολιτικού του βίου : « Τέλος κατέβαλλε τосαύτας και τοιαύτας προσπαθείας να κάμει πολλές και διαφόρους αγαθοεργίας εις την Πελοπόννησον υπερασπιζόμενος παντοιοτρόπως τους Χριστιανούς δια να τους εξαλείψη τον φόβον και την φρίκην, την οποίαν είχαν από την θηριωδίαν των Τούρκων και τους απέκτησε πολλές ελευθερίας και ιδίως εις την επαρχίαν του, από την οποίαν εξηφάνισε πάσαν τουρκικήν επιρροήν και την κατήντησε να την ονομάζουν και αυτοί οι Τούρκοι Γιαούρ Καρύταιναν. ¹⁵⁷

¹⁵⁵ Ό.π., σ. 74.

¹⁵⁶ Ό.π., σ. 75.

¹⁵⁷ Ό.π., σ. 76.

Ο Λαγκαδινός πρόκριτος, ο οποίος έχει εξ αγχιστείας συγγενικούς δεσμούς¹⁵⁸ με τον απομνημονευματογράφο Π.Παπατσώνη, του οποίου το έργο θα αποτελέσει το κατεξοχήν τεκμηριωτικό μας υλικό, προβαίνει σε μια πρώτη παρουσίαση της Μεσσηνιακής προυχοντικής οικογενείας “ συγκεκριμένα, αναφερόμενος στον πρόγονο Δ.Παπατσώνη γράφει ότι «*υπήρξε προεστός αρχαιότατος των Εμπλακίων, άνθρωπος μεγαλεπήβολος με πολλήν ικανότητα, τόλμη και παρρησιαστικόν και πλούσιος.*¹⁵⁹» και συμπληρώνει ότι «*οι Τούρκοι εφρύαττον πάντοτε κατά του Παπατσώνη, του οποίου η οικογένεια ήτον η δυνατωτέρα και πλουσιωτέρα της Μεσσηνίας’ αλλά δεν ηδύναντο να την εκδικηθούν.*¹⁶⁰»

Ο Π.Παπατσώνης στην αρχή των απομνημονευμάτων του και αναφερόμενος στο σκοπό της εξιστόρησης του θεωρεί πρέπον να κάνει μνεία στη μακραίωνη παράδοση της οικογενείας του και σημειώνει : «*Έν μηνί Δεκεμβρίω εν Ναζιρίω 1862 επεχείρησα να περιγράψω την αρχαίαν καταγωγήν ημών των Παπατσωναίων και τας περιπετείας αυτής και άλλα τινά περίεργα αξιομνημόνευτα...*».¹⁶¹ Την δόξα και την ακμή της οικογενείας του θα υπογραμμίσει και παρακάτω τονίζοντας ότι αυτός και οι αδελφοί του «*ήκμαζαν τότε*»¹⁶² στη Μεσσηνία και ιδίως στην επαρχία των Εμπλακίων, «*αλλά ουχί μόνον αυτοί*» αλλά και «*οι προπάτορες αυτών ήκμασαν εν τη επαρχία ταύτη προ αιώνας.*»¹⁶³ Χρονική αφετηρία της αφήγησης του ορίζει το 1715, έτος κατά το οποίο ξεκινά στην Πελοπόννησο μια δεύτερη περίοδος Τουρκοκρατίας, στην επιβολή-εγκαθίδρυση της οποίας αποφασιστικό παράγοντα αποτέλεσε και ο προπάππος του Γεροστυλιανός Στούπας, αφού ήταν ένας εκ των προκρίτων οι οποίοι ήλθαν σε συμφωνία-συνεννόηση με τους Οθωμανούς Τούρκους με σκοπό την εκδίωξη των Βενετών, «*διότι επιέζοντο πολύ οι Πελοποννήσιοι παρά των Ενετών και ιδίως από αγγαρείας δυσβαστάκτους.*»¹⁶⁴ Η αποκατάσταση της τουρκικής επικυριαρχίας οδήγησε στην ευημερία των χριστιανών και προφανώς τεκμαίρει την ευεργετική δράση του μακρινού προγόνου : «*Αποκατασταθέντων των Τουρκών, ευημερούσαν οι χριστιανοί φυλάττοντες*

¹⁵⁸ Την αδελφή του Π.Παπατσώνη Αναστασία είχε παντρευτεί ο Λαγκαδινός πρόκριτος.

¹⁵⁹ Ο.π., σ.46.

¹⁶⁰ Ο.π., σ. 83.

¹⁶¹ Παναγιώτου Παπατσώνη, *Απομνημονεύματα, Από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της Βασιλείας Γεωργίου Α΄*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1960,σ.27.

¹⁶² Το 1818.

¹⁶³ Ο.π.,σ 60.

¹⁶⁴ Ο.π., σ. 27.

ακριβώς τας συνθηκολογίας, όσας έκαμον εις τας Θήβας, μέχρι των 1769¹⁶⁵ και όλοι οι τότε χριστιανοί έλεγον: εις τον καλόν καιρόν αυτόν μέχρι του 1769 ».¹⁶⁶ Η μεταβολή όμως των συνθηκών διαβίωσης των υπόδουλων χριστιανών σήμανε και την αλλαγή στάσης της οικογενείας Παπατσώνη. Αν και η προσωπική τους ευημερία θα μπορούσε να αποτελέσει αντικίνητρο κοινωνικής δράσης, εντούτοις, το 1818 οι αδελφοί Δημήτριος και Παναγιώτης μιλούν στην Φιλική Εταιρεία από τον Χριστόφορο Περραιβό, με σκοπό την απελευθέρωση του γένους. Ο ίδιος σημειώνει: «Κατά το έτος 1818 αρχάς Δεκεμβρίου περιερχόμενος ο Χριστόφορος Περραιβός τα μέρη της Μάνης και εν μέρει εις Μεσσηνίαν, κατηγήθημεν παρ' αυτού τα της Φιλικής Εταιρείας προς απαλλαγήν της τυραννίας των Τουρκών και ελευθερίας των πασχόντων χριστιανών ό τε Δημήτριος και Παναγιωτάκης αδελφοί Παπατσωναίοι, ακμάζοντες ... και εμβάντες εις ενέργειαν ωργανίσασμεν ό,τι ηδυνάμεθα διά την ελευθερίαν της κοινής ημών πατρίδος ... και ευτυχώς ευδοκιμήσαμεν.»

Η διεγνωσμένη, διαχρονικά, θετική συνεισφορά της οικογένειας των Παπατσωναίων συνιστά, σύμφωνα με τον απομνημονευματογράφο, πρωταρχικό παράγοντα στην επιλογή του δεκατριάχρονου αδελφού του ως νέου προεστού κατά το έτος 1813, από τους κοινοτικούς άρχοντες, οι οποίοι σε έγγραφο τους στον Χαβούζ δικαστή της επαρχίας Ανδρούσης και « παραστάντες ενώπιον του ιερού κριτηρίου οι εκ των χωρίων των βασιλικών κτημάτων Εμπλάκι χουμαγιούν¹⁶⁷... δέονται όπως νεύση η υψηλή ευσπλαχνία και δωρήση πρωτογέροντας τον Δημήτριον Παπατσώνην υιόν του Αναγνώστου Παπατσώνη ανέκαθεν εκλεκτός παρά πάντων των υποτελών και των Αναγνώστην Κωστόπουλον και τον Βέργην Αναστασόπουλον, αποδεδειγμένοι φιλόπτωχοι και πιστοί.»¹⁶⁸ Την ίδια θεώρηση των πραγμάτων και τις ίδιες αναφορές συναντάμε και σε αντίστοιχα τεκμήρια του έτους 1816. Μετά από ολιγόχρονη απουσία, ο γόνος Παπατσώνης επανέρχεται στο αξίωμα του προεστού. Στην υποβολή του αιτήματος τους οι αιτούντες το διορισμό

¹⁶⁵ Εννοεί τα Ορλωφικά, στα οποία, όπως αναφέρει ο Κ.Δεληγιάννης, συμμετείχε και η οικογένεια Παπατσώνη. Βλ.Κ.Δεληγιάννη *Απομνημονεύματα*, τ. 1'. σ. 58.

¹⁶⁶ Παπατσώνης, ό.π., σ. 27.

¹⁶⁷ Συνολικά η επαρχία απαρτίζεται από 44 κοινότητες, καταχωρισθείσες από τις επαρχίες Καλαμάτας, Ανδρούσης και Λεονταρίου: τα χωριά Βρωμόβρυση, Γαΐδουροχώρι, Πήδημα, Ναζίρι, Αλποχώρι, Σκάλα, Κατζαρού, Κούρταλι, Καρτερόλι, Λυκότραφο, Κλήμα, Γιδόβρυση, Πεντιά, Ξεροκάσι Ράδου, Πουλίτζι, Κουτούφαρι, Σαμπάνκαλφα, Πατζιά, Σιάμου, Σολάκι, Χάρμα, Μαγούλα, Ζευγολατιό,Κούρταγα, Διαβολίτζι, Δουσίλα και Τρύφα, κ.λ.π. Βλ. ό.π., σ. 8.

¹⁶⁸ Παπατσώνης,ό.π., σ. 45.

του προύχοντες τονίζουν : «... διό δεόμεθα να νεύση η Υψηλή Πύλη ... διορίζουσα αντ' αυτού ¹⁶⁹πρωτόγερον μας τον Δημήτριον υιόν του Αναγνώστου Παπατσώνη όστις ανέκαθεν {ήτο} υιός και έγγονος πρωτογερόντων και εκλεκτός πάντων των υποτελών, τίμιος το ήθος, δίκαιος και ευθύς και άξιος της υπηρεσίας αυτής και δεδοκιμασμένος φιλόπτωχος και πιστός . »¹⁷⁰

Η οικογενειακή αγαθοεργός παρουσία και αξία είναι αδιαμφισβήτητη, η λαμπρή προγονική παράδοση στα ηνία της τοπικής αυτοδιοίκησης αναγνωρίζεται από τον κατακτητή, και αποτελεί αυτή καθαυτή βασική παράμετρο για τη συνέχιση της, με την προϋπόθεση βέβαια ότι ο τωρινός αντιπρόσωπος της πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις, οι οποίες, προφανώς προδιαγράφουν ένα ανάλογο μέλλον, αντάξιο αυτού των προγόνων. Στο μπουγιουρντί (διαταγή) του πασά που ακολουθεί την αίτηση των κοινοτικών αρχόντων το 1813 και έρχεται ως απάντηση αυτής αναφέρεται : «*Δικασταί των επαρχιών Ανδρούσης, Καλαμάτας και Λεονταρίου, ελλογιμώτατοι εφένδηδες και βοεβόδαι των επαρχιών αυτών, τιμιώτατοι αγάδες ... αντικατεστήσαμεν πρωτογέροντας τον Δημήτριον Παπατσώνην υιόν του Αναγνώστη Παπατσώνη, όστις ανέκαθεν υιός και έγγονος πρωτογερόντων και εκλεκτός πάντων των υποτελών, τίμιος το ήθος, δίκαιος και ευθύς και άξιος της υπηρεσίας αυτής, και τον Αναγνώστην Κωστόπουλον και τον Βέργην Αναστασόπουλον, κατ' αίτησιν των υποτελών ... προς περίθαλψιν και υπεράσπισιν των υποτελών.*¹⁷¹ Η διατύπωση και συνεπακόλουθα και η λογική επαναλαμβάνεται και στο αντίστοιχο μπουγιουρντί του πασά Μόρα Βαλεσή Αλή πασά, το 1816, όπου γίνεται η ακόλουθη μνεία : « ... ο Δημήτριος του Αναγνώστη Παπατσώνη υιός, όστις {ήτο} υιός και έγγονος πρωτογερόντων ανέκαθεν και εκλεκτός πάντων των υποτελών και άξιος της υπηρεσίας αυτής και δεδοκιμασμένος φιλόπτωχος και πιστός.»¹⁷²

Αποκαλυπτική, για το πώς ο απομνημονευματογράφος- προεστός αντιλαμβάνεται την κοινωνικοπολιτική του θέση και την συμβολή του στον απελευθερωτικό αγώνα , είναι και η σχετική αναφορά του για την καποδιστριακή περίοδο. Σε αντίθεση με τους φορείς εξουσίας της κατακτητικής κοινωνίας που

¹⁶⁹ Αντί του Αντωνάκη Περρωτή.

¹⁷⁰ Ό.π., σ. 53.

¹⁷¹ Ό.π., σ. 45,46.

¹⁷² Ό.π., σ. 53, 54.

αναγνωρίζουν και σέβονται την ιστορία και το κοινωνικό έργο της οικογενείας του, ο κυβερνήτης φαίνεται πως δεν προβαίνει σε μια ανάλογη αποτίμηση αυτών αλλά και των υπολοίπων φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αισθανόμενος, προφανώς την ανάγκη να υπερασπιστεί την τάξη των προκρίτων και να αποδομήσει την καποδιστριακή πολιτική ως προς αυτούς γράφει : *«τους δε οπλαρχηγούς πολιτικούς, οίτινες πρώτοι ενέπνευσαν την ελευθερίαν από την Φιλικήν Εταιρείαν εις τον λαόν τον οποίον εκυβερνούσαν πρό αιώνων και άνευ αυτών ποτέ ελευθερία δεν ήρχετο, διότι τους κλεφτοκαπεταναίους δεν έδιδον ποτέ πίστιν εις αυτούς ... μόνο εις τους προεστούς των κατ' επαρχίαν επείσθησαν εις τας συμβουλάς των και ακολουθούντες αυτούς μέχρι τέλους, έως ού επήλθεν και η ποθητή ελευθερία. Αυτούς τούτους ο Κυβερνήτης παρηγκώνισεν και δεν ηθέλησεν να τους μεταχειρισθεί εις ενέργειαν, οίτινες απώλεσαν τας περιουσίας των διά να επέλθη η ποθητή ελευθερία και έμειναν και πτωχοί άπαντες και είχαν την ανάγκην, ώστε και αυτοί ευρισκόμενοι εις ενέργειαν να πορίζωνται καν τα προς το ζην αναγκαία των...»¹⁷³*

Οι συνολικές αναφορές του προύχοντα, οι οποίες εγγράφονται στο πλαίσιο αυτοπαρουσίασης και αυτοπροσδιορισμού του είναι δηλωτικές του τρόπου με τον οποίο ο ίδιος προσλαμβάνει τη θέση του στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι της εποχής του και εξηγούν την επανειλημμένη ανάδειξη της οικογενείας του στα αξιώματα της τοπικής αυτοδιοίκησης καθώς και τη συμμετοχή της στον οικονομικό μηχανισμό της οθωμανικής διοίκησης.

ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

Ως γενάρχη της οικογενείας αναφέρεται από τον απομνημονευματογράφο Παναγιώτη Παπατσώνη ή Παπατσωνόπουλο, ο Στυλιανός Στούπας , η ανάδειξη του οποίου στο αξίωμα του ιερέα σηματοδοτεί χρονικά και την απαρχή μιας μακραίωνης παράδοσης στην ηγεσία των υπόδουλων Ελλήνων. Ο προπάππους

¹⁷³ Ό.π., σ. 95,96.

Στούπας υπήρξε ο θεμελιωτής της καθώς ήταν ο πρώτος από την οικογένεια ο οποίος έγινε ένας από τους προεστούς της επαρχίας Ανδρούσης και συνακόλουθα απέκτησε ρόλο στον φοροεισπρακτικό και γενικότερα στον οικονομικό μηχανισμό του Οθωμανικού εξουσιαστικού συστήματος. Η ανάδειξη του καταγράφεται ως εξής : *«Γενομένου ιερέως άρχισεν να αναφαίνεται και εις το κοινόν της επαρχίας Ανδρούσης σχετιζόμενος οσημέραι με τους αγάδες τους δεσπόζοντας τότε εν τη επαρχία Ανδρούσης εφημέριος ων και εν Ανδρούση τον εκάλουν και αι Τουρκίνοι πολλάκις, ίνα τους διαβάξη τα παιδιά των πάσχοντα από διαφόρους ασθενείας και ενίστε εθεραπεύοντο τη θεία προνοιά' και ως εκ τούτου ευνοείτο περισσότερον, ώστε κατέστη εις εκ των προεστώτων και της επαρχίας.»*¹⁷⁴ Η ιδιότητα λοιπόν του ιερέα εξασφάλισε στον μακρινό πρόγονο κοινωνική προβολή και φιλικές σχέσεις με τις κεφαλές των κατακτητών, όπως ήταν οι αγάδες. Οι γυναίκες των Οθωμανών, αν και διαφορετικού θρησκευματος του ζητούσαν να ευλογήσει και να θεραπεύσει τα παιδιά τους, γεγονός που «ενίστε» επιτυγχάνετο με τη βοήθεια της θείας πρόνοιας και συνοδευόταν, εύλογα, από περισσότερη εύνοια προς το πρόσωπο του ιδρυτή της οικογενείας. Ο απόγονος Παπατσώνης αποδίδει απερίφραστα την ανάδειξη του παππού Στούπα στην ευμένεια της Οθωμανικής άρχουσας τάξης. Εμφανώς λοιπόν, η αρχή της ένδοξης ιστορίας των Παπατσωναίων έγινε χάριν των υψηλών διασυνδέσεων που διατηρούσε ο προπάππους του απομνημονευματογράφου με τον κατακτητή και όχι μέσα από διαδικασίες εκλογής.

Ο παππούς του, εξάλλου, ο ιερέας Δ.Παπατσώνης, το 1771, όταν επέστρεψε από τη Μάνη, όπου είχε καταφύγει, στο Ναζίρι, μετέβη στη συνέχεια στην Κων/πολη, όπου επέτυχε να αναλάβει την επιστασία των χωριών, τα οποία κάποτε ήταν τσιφλίκια του Μουσά αγά. Αυτά είχαν περιέλθει στο τουρκικό δημόσιο και είχαν παραχωρηθεί ως φέουδο από τον Σουλτάνο Σελίμ στην αδελφή του Μπεγιάν Σουλτάνα, στην οποία κατέφυγε ο Παπαδημήτρης, και της εξέθεσε την κακή κατάσταση των κτημάτων αυτών. Η πρόταση του να αποτελέσουν αυτά τα χωριά διοικητική και ταυτόχρονα δημοσιονομική ενότητα έγινε αποδεκτή από την Μπεγιάν με αποτέλεσμα την συνένωση τους σε ιδιαίτερη επαρχία. Ταυτόχρονα, κατόρθωσε να διοριστεί απ' αυτήν προεστός της νέας επαρχίας¹⁷⁵. Σχετική είναι η

¹⁷⁴ Ο.π., σ. 28.

¹⁷⁵ Τα χωριά τα οποία υπάγονταν σε φέουδα, τσιφλίκια ή βακούφια δεν είχαν δικαίωμα

ακόλουθη αναφορά : «Τότε ο παππούλης ημών επανελθών εκ της Μάνης, σκεφθείς διά το μέλλον αυτού, επήγεν εις την Κωνσταντινούπολιν ... και τα τζιφλίκια του Μουσαγά δημευμένα ... και τα οποία ο Σουλτάν Σελίμης τα είχε διορίσει εις την αδελφή του Μπεγιάν Σουλτάναν. Καταφυγών προς αυτήν διά του κεχαγιά της¹⁷⁶ ... τα τζιφλίκια ... ότι ήτον καλόν να ενωθούν εις επαρχίαν χωριστήν διά να λαμβάνουν την ανήκουσαν προστασίαν ... Παραδεχθείς την πρότασιν ταύτην την διεκοίνωσε και εις την ιδίαν ιδιοκτήτριαν της οποίας και ήρρεσεν ... διέταξεν διά φερμανίου αυτοκρατορικού του Σουλτάν Σελίμη όπως τα χωριά ταύτα να ενωθούν εις χωριστήν επαρχίαν¹⁷⁷... διώρισε δε συγχρόνως και τον παππούλην ημών δια φερμανίου προεστόν της επαρχίας ταύτης.»¹⁷⁸

Ο διορισμός λοιπόν του παππού Δ.Παπατσώνη αποτελεί καθαρά επιλογή της Οθωμανικής εξουσίας, της Μπεγιάν Σουλτάνας, της ίδιας της ιδιοκτήτριας των χωριών η οποία τον ορίζει πρωτογέροντα της νεοσυσταθείσας επαρχίας με την έκδοση αυτοκρατορικής διαταγής, αφού προφανώς πείθεται ότι η τοποθέτηση του στη συγκεκριμένη θέση θα αποβεί ωφέλιμη για τη διασφάλιση των συμφερόντων της. Και κατά τη δεύτερη όμως- μετά από ολιγόχρονη απουσία¹⁷⁹- ανάθεση της πρωτογεροντίας της επαρχίας των Εμλακίων από τη Μπεγιάν Σουλτάνα δεν ακολουθούνται διαδικασίες που παραπέμπουν σε μια υποτυπώδη, έστω, λειτουργία του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης των υπόδουλων Ελλήνων. Η μαρτυρία του απομνημονευματογράφου καταγράφεται ως εξής : «και εδικαιώθη ο παππούλης μου ... και τότε εν θριάμβω απήλθε πάλιν εν τη επαρχία του ... επείσθη και η Σουλτάνα διά την βελτίωση των τζιφλικιών της, ήτις εγένετο παρά του παππούλη ημών, ως τη έταξε κατ' αρχήν, ότι ενωμένων αυτών εις επαρχίαν θα επέλθη και η βελτίωσις αυτών και διά τούτο περισσότερο ευνοείτο παρ' αυτής, ότι τον εύρε πιστόν απ' αρχής. Πάλιν εφωδιάσθη παρ' αυτής και διά φερμανίου ακόμη

αυτοδιοικήσεως αλλά διοικούνταν από τον επιστάτη που διόριζε ο ιδιοκτήτης . βλ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 128.

¹⁷⁶ Ο κεχαγιάς ήταν ένας από τους υπαλλήλους της κεντρικής διοικήσεως.

¹⁷⁷ Τα χωριά ενώθηκαν σε ξεχωριστή επαρχία με την ονομασία Εμπλάκικα (mulk=κτήματα με δικαίωμα πλήρους ιδιοκτησίας) και αποτέλεσαν μία από τις 24 διοικητικές επαρχίες της Πελοποννήσου, οι οποίες ήταν οι ακόλουθες: Κόρινθος, Βοστίτσα, Καλάβρυτα, Πάτρα, Γαστούνη, Πύργος, Καρύταινα, Αρκαδία, Νεόκαστρον, Μεθώνη, Κορώνη, Ανδρούσα, Νησί, Καλαμάτα, Λεοντάρι, Μιστράς, Μονεμβασία, Τριπολιτζά, ΑΓ. Πέτρος, Πραστός, Άργος, Φανάρι και Κάτω Ναχαγές. .βλ.Μοσχοβάκης, ό.π.,σ.90.

¹⁷⁸ Παπατσώνης, ό.π., σ. 30.

¹⁷⁹ Το 1800 ο Δ.Παπατσώνης απομακρύνθηκε από την πρωτογεροντία.

και ήλθεν εν τη επαρχία¹⁸⁰». Προϊόντος λοιπόν του χρόνου, συντελείται σταδιακά η εδραίωση του παππού Παπατσώνη στο θώκο της επαρχιακής εξουσίας, ως αποτέλεσμα της διατήρησης αλλά και της επαύξησης της εύνοιας της κατόχου των τσιφλικιών Μπεγιάν Σουλτάνας, της οποίας κριτήριο επιλογής του αποτελεί η τεκμηριωμένη διαφύλαξη των συμφερόντων της και η αφοσίωση του προς αυτήν.

Ωστόσο, την βαθμιαία ισχυροποίηση της οικογενείας καταδεικνύει εναργέστερα ο διορισμός του Αναγνώστη Παπατσώνη(πατέρα του απομνημονευματογράφου) ως βεκίλη¹⁸¹της Πελοποννήσου μαζί με τον Αναγνώστη Δεληγιάννη και τον Παπααλέξη Οικονόμου¹⁸². Ο Π.Παπατσώνης αποτυπώνει το γεγονός : *«Κατά δε το 1805 εγένετο και το συνοικέσιον μετά των Δεληγιανναίων νυμφευθείς ο Κανέλλος Δεληγιάννης την αδελφήν ημών την Αναστασίαν, δευτερότοκον θυγατέρα του πατρός μας. Και κατ' αυτήν την εποχήν άλλαξαν τους εν Κωνσταντινούπολει {τους} βεκίληδες της Πελοποννήσου, οίτινες ως πληρεξούσιοι παρίσταντοεις την Πύλην διά πάσαν υπόθεσιν του Μορέως. Τότε διωρίσθη και ο πατήρ μου βεκίλης μετά του Αναγνώστου Δεληγιάννη και του Παπααλέξη Οικονόμου εξ Ανδριτζαίνης¹⁸³... »* Η ανάληψη της σημαντικής θέσεως του βεκίλη πιστοποιεί την έτι περαιτέρω ενδυνάμωση της οικογενείας και συμπίπτει χρονικά με την εξ αγχιστείας συγγένεια με μια άλλη ισχυρή, αυτή των Δεληγιανναίων, συνεπώς θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι η δημιουργία αυτού του συγγενικού δεσμού διαδραμάτισε πρωτεύοντα παράγοντα στην επιλογή του Α. Παπατσώνη από την Πύλη ως ενός εκπροσώπου των υπόδουλων Πελοποννησίων¹⁸⁴.

Το αξίωμα αυτό θα εγκαταλείψει ο πατέρας του απομνημονευματογράφου στις αρχές του 1807. Ο ξαφνικός θάνατος του πατέρα του και επαρχιακού προύχοντα το Δεκέμβριο του 1806, δημιουργεί κενό εξουσίας το οποίο η Οθωμανική διοίκηση θα

¹⁸⁰ Παπατσώνης, ό.π., σ. 34.

¹⁸¹ Οι κοινότητες για την άμεση ρύθμιση των φόρων, την απαλλαγή από κακούς και καταπιεστικούς εκπροσώπους της τουρκικής διοικήσεως και για την επίλυση και άλλων ζητημάτων τους εξέλεξαν και έστειλαν στην Κωνσταντινούπολη έκτακτους κοινοτικούς αντιπροσώπους που ονομάζονταν βεκίληδες, όπως σε μερικούς τόπους και οι κοινοτικοί άρχοντες, Ο Μοριάς, κοινότητα της ανώτερης βαθμίδας του σαντζακίου(διοικητικής περιφέρειας), εμφανίζεται στις πηγές να κάνει χρήση του ευεργετικού αυτού δικαιώματος. Βλ. Γιαννόπουλο, ό.π., σ. 139.

¹⁸² Οι αντιπρόσωποι αυτοί ήταν συνήθως δύο ή τρεις και ανήκαν στις ισχυρότερες οικογένειες της Πελοποννήσου, Βλ. Μοσχοβάκη, ό.π., σ.104.

¹⁸³ Παπατσώνης, ό.π., σ. 34.

¹⁸⁴ Η εσωτερική επιρροή ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την τελική επικράτηση ανάμεσα στους ανταγωνιστές και η επίτευξη της απαιτούσε πολλές φορές τη σύναψη συνοικεσίων, κουμπαριών αλλά και τη σύνδεση με τους σπλαρχηγούς μέσω της αδελφοποιίας. Βλ. Σακελλαρίου,ό.π., σ. 138.

καλύψει διορίζοντας το γόνο του εκλιπόντος στη θέση που κατείχε ο πατέρας του¹⁸⁵. Η πλήρωση της θέσεως και η εκμίσθωση των προσόδων της επαρχίας την οποία αυτή συνεπάγεται, επικυρώνεται με την έκδοση αυτοκρατορικής διαταγής. Συγκεκριμένα : *«Ειδοποιηθείς και ο πατήρ ημών ευρισκόμενος εις Κων/πολιν ... λαβών δε και φερμάνιον προς αντικατάστασιν του πατρός του εν τη επαρχία Εμπλάκιων ως προεστός αυτής, ενοικιάσας και την επαρχίαν ... εις την Τροπολιτζάν, εφοδιασθείς δε και με μπουγιουρδί του πασιά¹⁸⁶ αναγνωριζόμενος και <υπ'> αυτού ως προεστός, ήλθον περί τας αρχάς του Απριλίου και εις τα πάτρια ...¹⁸⁷»* Εν είδει λοιπόν κληρονομικής διαδοχής, ο γιος Παπατσώνης αντικαθιστά θεσμικά τον πατέρα του κατόπιν εντολής της Υψηλής Πύλης.

Η θητεία του όμως θα διακοπεί ξαφνικά, καθώς δολοφονείται από ανταγωνιστές και επίδοξους ενοικιαστές των προσόδων της επαρχίας το 1811. Τους αντιπάλους και ηθικούς αυτουργούς της δολοφονίας του, σύμφωνα με τον γράφοντα τα παρόντα απομνημονεύματα, Αντωνάκη Περρωτή, Αναγνώστη Λυκάκη και Αναγνώστη Πουλόπουλο, επιβάλλει απροσχημάτιστα ως αντικαταστάτες η εξουσία του Βελή πασιά¹⁸⁸. Η αναχώρηση όμως αυτού από την Πελοπόννησο και η αντικατάστασή του το 1813 από τον Ίτζελι Αχμέτ σηματοδοτεί νέες εξελίξεις με κυριότερη αυτή της δολοφονίας του Σ. Λόντου, αρχηγού της αντίπαλης φατρίας των Δεληγιανναίων, στην οποία ανήκει και απομνημονευματογράφος, και την καταφυγή των Περρωτή, Λυκάκη και Πουλόπουλου στη Μάνη προκειμένου να προφυλαχθούν. Ο Π. Παπατσώνης σημειώνει : *«Αυτοί¹⁸⁹ δε μείναντες εν τη επαρχία κύριοι, προσκολλημένοι εις την φατρίαν τότε του Σωτηράκη Λόντου, εν όσω έμεινεν ο Βεληπασιάς εις τον Μορέαν ... Αναχωρούντος του Βεληπασιά από τον Μορέα και*

¹⁸⁵ Ο Τσοποτός αναφέρει ότι σε πολλά μέρη της Οθωμανοκρατούμενης Ελλάδας την δημογεροντία παρελάμβανε ο γιος από τον πατέρα. Ό.π., σ.238.

¹⁸⁶ Οι Οθωμανικές αρχές επικύρωναν τον διορισμό των τοπικών αρχόντων με την έκδοση ειδικού εγγράφου, όπως το χοτζέτι του καδή(δικαστή) ή το μπουγιουρδί του πασιά. Βλ.Κυρκίνη- Κούτουλα, ό.π., σ.170.

¹⁸⁷ Παπατσώνης, ό.π., σ. 38,39.

¹⁸⁸ Οι Οθωμανοί είχαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, τη δυνατότητα να επιβάλλουν στο αξίωμα του κοτζαμπάση πρόσωπα της εκλογής τους. Σε έγγραφο της 12ης Φεβρουαρίου 1814, που δημοσιεύθηκε από τον J.Alexander, ο Τούρκος αγιάνης Χατζή Οσμάν εφέντης υπόσχεται στον Ανδρέα Λόντο ότι θα προσπαθήσει να τον διορίσει κοτζαμπάση «εις τον τόπο του πατρός του». Εξάλλου, Τούρκοι αγάδες της Γαστούνης, με επιστολή τους της 19ης Μαΐου 1819 προς τον Α.Λόντο πάλι απειλούσαν ότι θα διαμαρτύρονταν εγγράφως στην Κωνσταντινούπολη, αν διορίζονταν βεκίληδες στην Κωνσταντινούπολη οι Ασημάκης Φωτήλας και Αγγελής Μελετίου, τους οποίους δεν ήθελαν. Βλ. Κυρκίνη- Κούτουλα, ό.π., σ.171.

¹⁸⁹ Οι Περρωτής, Λυκάκης και Πουλόπουλος.

ελθόντος του νέου βεζίρου Ίτζελι Αχμέτ εις τον Μορέαν, ανέλαβον οι Δεληγιανναίοι ... Τότε μαθόντες και οι ειρημένοι φίλοι του Α.Περρωτής, Α.Λυκάκης, Ν.Δανιλόπουλος και Α.Πουλόπουλος το γεγονός τούτο Ανεχώρησαν ευθέως διά την Μάνην ... ¹⁹⁰» Ο προσεταιρισμός του φορέα της Οθωμανικής εξουσίας και η απόκτηση της ευνοίας του μετουσιώνονται για άλλη μια φορά σε επικράτηση στα επαρχιακά πράγματα.

«*Εν τη απουσία όμως αυτών η επαρχία συνελθούσα εψήφισε*¹⁹¹ νέους προεστούς και εξήτησε δι' αναφοράς των να διορισθώσιν ο Δημήτριος Παπατσώνης, Αναγνώστης Κωστόπουλος και Βέργης Αναστασόπουλος, διότι ο αδελφός μου Δ. ήτον έως 13 χρονών τότε¹⁹² ... » Αντίθετα με τις προηγούμενες πρακτικές ανάδειξης στην επαρχιακή εξουσία, το απόσπασμα καταμαρτυρεί ότι στην προκειμένη περίπτωση ακολουθούνται αιρετές διαδικασίες, καθώς μετά από συνέλευση, οι κοινοτικοί άρχοντες ψηφίζουν νέους προεστούς. Το παράδοξο - λόγω του νεαρού της ηλικίας- της εκλογής του δεκατριάχρονου Δ.Παπατσώνη, ερμηνεύεται προφανώς ως μια «κληρονομική διαδοχή», βασισμένη στα πολιτικά δίκτυα της εποχής και υποδηλώνεται και στην αναφορά που υποβάλλουν οι πρόκριτοι στο δικαστήριο για να επικυρώσει την απόφασή τους : «*Παραστάντες ενώπιον του ιερού κριτηρίου*¹⁹³ *οι εκ των χωριών των βασιλικών κτημάτων Εμπλάκι χουμαγιούν, ο εκ του χωριού ... δέονται όπως νεύση η υψηλή ευσπλαγχνία και δωρήση*

¹⁹⁰ Παπατσώνης, ό.π., σ. 44.

¹⁹¹ Κάθε χρόνο την 1^η Μαρτίου, ημέρα ενάρξεως του οικονομικού έτους στο Οθωμανικό κράτος ή στις 23 Απριλίου (στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία, Πελοπόννησο κ.λ.π.), μετά από πρόσκληση των κοινοτικών αρχόντων που έληγε η θητεία τους, γινόταν κοινή «μάζωξις» στον νάρθηκα ή στο προαύλιο της εκκλησίας του χωριού, ή κάτω από ένα μεγάλο δέντρο ή στο σχολείο ή σε κάποιο σπίτι, όπου «όλον το κοινόν και μικροί και μεγάλοι» εξέλεγε με αναφώνηση τον, συνήθως έναν, πρωτόγερο του χωριού. Στη συνέλευση αυτή επιτρεπόταν να πάρουν μέρος μόνο αυτόχθονες και αποκλείονταν, από εμμονή στην πάγια αυτή αρχή, όταν δεν συνέτρεχαν ιδιαίτεροι λόγοι, νοθεύσεως δηλαδή του φρονήματος της κοινότητας, ακόμη και πρόσωπα εγκατεστημένα στην κοινότητα από πολλά χρόνια. Στην εκλογή παρευρίσκονταν και οι ιερείς ως διαιτητές. Με ανάλογο τρόπο εκλέγονταν και οι κοινοτικοί άρχοντες της πρωτεύουσας του καζά(δικαστική περιφέρεια), που συνήθως ήταν περισσότεροι από ένας, παρουσία και του αρχιερέως του τόπου, όπου υπήρχε. Συνήθως η επαρχιακή συνέλευση(δημογέροντες των κοινοτήτων) εξέλεγε δύο προεστώτες και ένα ταμιά. Τους προεστούς του καζά εξέλεγαν οι πρόκριτοι της πρωτεύουσας και οι πρωτόγεροι των χωριών. Βλ. Γιαννόπουλο, ό.π.,σ.137 και Μοσχοβάκη , ό.π., σ. 96.

¹⁹² Παπατσώνης,ό.π., σ. 44.

¹⁹³ Μετά το τέλος της εκλογής μια επιτροπή προκρίτων συνόδευε τους νέους κοινοτικούς άρχοντες στον καδή, ο οποίος εξέδιδε έγγραφο αναγνωρίσεως και επικυρώσεως της εκλογής τους που λεγόταν «χοτζέτι». Σε μερικά νησιά, όπως στη Σύρο, μετά την εκλογή συντασσόταν έγγραφο διορισμού που λεγόταν «πατέντα», το οποίο σφραγιζόταν με τη βούλα(σφραγίδα) του τόπου ή του επισκόπου.

*πρωτογέροντας τον Δημήτριον Παπατσώνη υιόν του Αναγνώστου Παπατσώνη ανέκαθεν εκλεκτός παρά πάντων των υποτελών και τον Αναγνώστην Κωστόπουλον και τον Βέργην Αναστασόπουλον, αποδεδειγμένοι φιλόπτωχοι και πιστοί*¹⁹⁴ ... »

Ανάλογο αίτημα των προκρίτων για διορισμό του Δ.Παπατσώνη ως επαρχιακού προεστού που υποβάλλεται το 1816 διέπεται από το ίδιο πνεύμα, καθώς οι κοινοτικοί άρχοντες υπογραμμίζουν ότι αυτός είναι γιός και εγγονός προεστών, θεωρώντας προφανώς πως αυτό αποτελεί ενισχυτικό επιχείρημα για την αποδοχή της εκλογής τους από την Υψηλή Πύλη. Συνεπώς, κριτήριο καθοριστικής σημασίας για την ανάδειξη στο αξίωμα της δημογεροντίας αποτελεί για την εξουσία του κατακτητή η ύπαρξη οικογενειακής πολιτικής παράδοσης, η οποία μάλλον μεταφράζεται ως μια μορφή εγγύησης και ασφάλειας για την σωστή εκτέλεση των καθηκόντων του συγκεκριμένου θεσμικού οργάνου και την πρόθυμη συνεργασία του με τα υπόλοιπα θεσμικά όργανα της Οθωμανικής διοικητικής μηχανής. Η αναφορά των κοινοτικών αρχόντων διατυπώνεται ως εξής : *«Παρασταθέντες ενώπιον του ιερού κριτηρίου οι άξιοι λόγου και προύχοντες των εν ταις επαρχίαις Ανδρούσης, Καλαμάτας και Λεονταρίου κείμενα βασιλικά κτήματα κατοικούντων υποτελών ... δεόμεθα να νεύση η Υψηλή Πύλη ... διορίζουσα αντ' αυτού πρωτόγερον μας τον Δημήτριον υιόν του Αναγνώστου Παπατσώνη όστις ανέκαθεν <ήτο >υιός και έγγονος πρωτογερόντων και εκλεκτός πάντων των υποτελών, τίμιος το ήθος, δίκαιος και ευθύς και άξιος της υπηρεσίας αυτής και δεδοκιμασμένος φιλόπτωχος και πιστός.»*¹⁹⁵

Το μπουγιουρντί του Αλή πασά Μόρα Βαλεσή που απαντά στο αίτημα των προυχόντων τους δικαιώνει, καθώς αντανακλά την ίδια αντίληψη περί ανάδειξης στα κοινοτικά αξιώματα. *«Δικασταί της Ανδρούσης, Καλαμάτας και Λεονταρίου, ελλογιμώτατοι εφέντηδες και βοεβόδαι των αυτών επαρχιών ... Επειδή εκ της παρούσης αναφοράς δήλον εγένετο ... πρωτογέρων επί των βασιλικών κτημάτων κατ' αίτησιν των υποτελών ο Δημήτριος του Αναγνώστη Παπατσώνη υιός, όστις <ήτο > υιός και έγγονος πρωτογερόντων ανέκαθεν και εκλεκτός πάντων των υποτελών και άξιος της υπηρεσίας αυτής και δεδοκιμασμένος φιλόπτωχος και*

¹⁹⁴ Παπατσώνης, ό.π., σ.45.

¹⁹⁵ Παπατσώνης, ό.π., 52,53.

πιστός.»¹⁹⁶ Το τυπικό και επαναλαμβανόμενο της διατύπωσης των δημοσίων εγγράφων θεμελιώνει emphaticά τη σημασία της προγονικής παράδοσης και συνακόλουθα της αποδεδειγμένης καταλληλότητας για τον επίδοξο κοινοτικό άρχοντα και εκμισθωτή των δημοσίων προσόδων.

ΦΟΡΟΙ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

Η διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στηριζόταν σε αποκλειστικά φορολογικά κριτήρια δεδομένου, ότι οι διοικητικές υποδιαιρέσεις της δεν αντιστοιχούσαν σε έγγεια δικαιώματα αλλά σε φορολογικά. Σύμφωνα με το διανεμητικό σύστημα οι φόροι αρχικά προσδιορίζονταν συνοπτικά από το κράτος και στη συνέχεια διανέμονταν σε σχέση με τις περιφερειακές και τοπικές δυνατότητες μέχρι και τις πιο μικρές κοινότητες.

ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΔΟΣΙΜΑΤΩΝ

Αυτήν την οικονομική πραγματικότητα των αρχών του 19ου αιώνα στην Οθωμανοκρατούμενη Πελοπόννησο ανασυστήνει ο απομνημονευματογράφος Π.Παπατσώνης. Οι φορολογικές απαιτήσεις του Οθωμανικού κράτους από την υπόδουλη χριστιανική κοινότητα θεωρούνταν και κατανέμονταν αναλογικά σε κάθε χωριό από τις επαρχιακές συνελεύσεις. Ο πρόγονος Δ.Παπατσώνης με την ιδιότητα του προεστού της επαρχίας λαμβάνει μέρος στην συνέλευση. *«Κατέστη εις εκ των προεστώτων και της επαρχίας και εις τας συνελεύσεις αυτής προσεκαλείτο δις του ενιαυτού ως και οι λοιποί προεστοί των λοιπών χωρίων εις το λεγόμενον Μουχαρέμ*

¹⁹⁶ Ό.π.

και ρετζάπι, όπου εθελωρούντο τα βασιλικά δοσίματα των και αναλογίζοντο εις έκαστον χωρίον και εισεπράττοντο κατά την τότε συνήθειαν.»¹⁹⁷ Στις συνελεύσεις της νεοσύστατης επαρχίας των Εμπλακίκων - για τη δημιουργία της οποίας ήταν και ο εμπνευστής - ο παππούς Παπατσώνης συμμετέχει μαζί με άλλους κοινοτικούς άρχοντες «... δια όσα έξοδα επιτόπια εγένοντο, τα οποία εις δύο καιρούς εθελωρούντο, ήτοι εις το μουχαρέμι και εις το ρετζάπι, όπου εσυναθροίζετο η επαρχία δια των προεστών αυτής και ενώπιον του κατή¹⁹⁸, όπου επροσκαλείτο επί τούτου ή του βοϊβόντα¹⁹⁹ και του προεστού. Και όσα ήτον νόμιμα, επικυρούντο και αναλογίζοντο εις τα χωρία και εισπράττοντο δι' εκτελεστικής δυνάμεως βοϊβόντα²⁰⁰ ... » . Η συνέλευση λοιπόν των προεστών συγκαλείται δύο φορές το χρόνο και παρουσία αντιπροσώπων της νόμιμης εξουσίας θεωρεί, εγκρίνει και κατανέμει τα βασιλικά δοσίματα στην κάθε κοινότητα, αναλογικά με τη δύναμη της προκειμένου αυτά να εισπραχθούν με την «συνδρομή» εκτελεστικής δύναμης. Οι ίδιες θεσμικές πρακτικές, όσον αφορά τον έλεγχο και την έγκριση των δοσοληψιών της επαρχίας εξακολουθούν να υφίστανται παραμονές της επανάστασης : «Και θέλοντες να εξομαλύσωμεν και τας ληψοδοσίας της ημετέρας επαρχίας ... εκαλέσαμεν αυτήν όπως αποστείλουν εν τη πρωτευούση αυτής Κουρτζαούσιον τους κατά χωρίον προεστούς των ως πληρεξουσίουσ αυτών, ίνα θεωρήσωμεν αυτάς ... κατά την 1 Φεβρουαρίου 1821 και θεωρήσαντες αυτάς ενώπιον του κατή εφένδη ... και του τότε βοϊβόντα ... και εγκριθέντες άπασαι αι δοσοληψίαι αυτής ..” ούτω και δι' αυτό το έτος εθελωρήθησαν, ως έπεται το γινόμενον έγγραφον και εδόθη εις χείρας του Δημητρίου Παπατσώνη εις τουρκικήν διάλεκτον κατά την επικρατούσαν

¹⁹⁷ Παπατσώνης, ό.π.,σ. 28.

¹⁹⁸ Η θητεία του κατή διαρκούσε από έξι έως δώδεκα μήνες, σπάνια δεκαοχτώ, και συνίστατο στην εκδίκαση πολιτικών και εμπορικών υποθέσεων, για τις οποίες αυτός ήταν συγχρόνως και εκτελεστής. Εκτός απ' αυτά, είχε το δικαίωμα να ακροάται τα παράπονα των πολιτών, να ελέγχει καταχρήσεις σχετικά με τους φόρους, για τις οποίες ήταν υποχρεωμένος να αναφέρεται στον πασά. Βλ. Μοσχοβάκη, ό.π.,σ. 88.

¹⁹⁹ Ο βοεβόδας ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο της διοίκησης. Διοριζόταν σε κάθε επαρχία της Πελοποννήσου αρχικά από την Πύλη, με πρόταση των αγοραστών της δεκάτης και μετέπειτα μόνο από τον πασά. Η εξουσία του ήταν ετήσια και ως βασικό του καθήκον είχε να εισπράττει το χαράτσι ή κεφαλιάτικο, να εκτελεί τις διαταγές του πασά καθώς και τις αποφάσεις του δικαστηρίου, να ενεργεί τις αιτήσεις των προεστών σχετικά με όσα αφορούσαν την αστυνομία και την είσπραξη των δοσιμάτων και να επικυρώνει τις πωλήσεις γαιών με έγγραφο, το οποίο αποκαλούνταν «ταπί». Βλ. Μοσχοβάκη, ό.π., σ. 89.

²⁰⁰ Παπατσώνης, ό.π., σ. 30.

συνήθειαν.²⁰¹ Ο οικονομικός έλεγχος της επαρχίας πραγματοποιείται στην πρωτεύουσα της Κουρτζαούσιον παρουσία των κοινοτικών αρχόντων, ενώπιον του δικαστή και του βοεβόδα.

Θεώρηση και έλεγχος απαιτείται όμως και σε άλλες περιπτώσεις. «*Εν τη απουσία αυτών*²⁰² ο Περρωτής δεν ησύχαζεν, αλλά ετάραττε την ησυχίαν της επαρχίας και έκαμεν ένα τζιμιχούρι λεγόμενον και εσύναξεν αρκετούς από την επαρχίαν και απήλθεν εις Τρίπολιν φωνάζων εις τον πασιά κατά του αδελφού μου Δημητρίου ότι δήθεν επεβάρυνε την επαρχίαν με πολλές δαπάνας και εξήτουν παρ' αυτού λογαριασμούς ενώπιον του διβανίου του Μορέως να θεωρηθούν. Εκλήθη και ο αδελφός μου επί τούτου και συναθροίσας διπλασίους απ' όσους είχεν ο Περρωτής και τριπλασίους ακόμα, βοώντες κατά του Περρωτή ότι αυτός επιβάρυνε την επαρχίαν και ουχί ο Παπατσώνης, θεωρηθέντων και των λογαριασμών, όπως ο Περρωτής εξήτει, ευρέθη αυτός βεβαρυμένος και ουχί ο Παπατσώνης ...²⁰³ ». Οι κατηγορίες του ανταγωνιστή Περρωτή εναντίον του Δ.Παπατσώνη για επιβολή υπέρογκων δαπανών στην επαρχία υποβάλλονται επίσημα στον πασά στην Τρίπολη από μερίδα της επαρχιακής συνέλευσης και έχουν ως αποτέλεσμα την κλήση του υπόλογου προεστού – ο οποίος παρίσταται για απολογία και έλεγχο των λογαριασμών παρουσία του διβανίου της Πελοποννήσου. Άξιο αναφοράς είναι ότι αμφότεροι, Περρωτής και Παπατσώνης, προς επίρρωση, προφανώς, των θέσεων τους, παρίστανται ενώπιον της Οθωμανικής αρχής συνοδεία ικανού αριθμού κοινοτικών αρχόντων.

ΠΛΕΙΟΔΟΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΜΙΣΘΩΣΗ

Η λογοδοσία, βέβαια και ο έλεγχος συνάδουν με την ιδιότητα του παππού του απομνημονευματογράφου, Δ.Παπατσώνη ως επαρχιακού προεστού και ως εκμισθωτή²⁰⁴ των φορολογικών προσόδων της επαρχίας των Εμπλακίκων. Η θητεία

²⁰¹ Ό.π., σ. 60,61.

²⁰² Εννοεί τους Κανέλλο και Θεόδωρο Δεληγιάννη και τον Θάνο Κανακάρη.

²⁰³ Ό.π., σελ. 52.

²⁰⁴ Το σύστημα της ενοικίασης των δημοσίων προσόδων (iltizam) δεν είναι, ως προς τα ανατολικά κράτη, οθωμανική ιδιαιτερότητα. Ο ενοικιαστής (multezim) θεωρητικά ήταν ένας επιχειρηματίας επωμιζόμενος κινδύνους, αλλά συνήθως ήταν ένα πρόσωπο που μετείχε στον κρατικό μηχανισμό και επιδιόταν σε ασφαλείς κερδοσκοπικές πράξεις. Οι ενοικιάσεις ήταν πρόσκαιρες και, από τα

του ως τέτοιου θεσμικού οργάνου ξεκινά ταυτόχρονα με τη συγκρότηση της το 1772. Το ετήσιο ποσό της πρώτης ενοικίασης είναι 15.000 γρόσια, ωστόσο οι τοπικές δαπάνες οδηγούν στην επιπλέον προσαύξηση του²⁰⁵ κατά 10.000 : «Ενοικίασεν δε ταύτην ο παππούλης ημών συγχρόνως τον επικαρπίας φόρον αυτής δια δέκα πέντε χιλιάδας γρόσια κατ' έτος ... τα δε βασιλικά δοσίματα εις τον καιρόν του παππούλη μου Παπαδημητρίου ανέβαινον εις εικοσιπέντε χιλιάδας γρόσια μετά των γενομένων τοπικών εξόδων.»²⁰⁶ Το δεύτερο έτος το ποσό της εκμίσθωσης παραμένει σταθερό²⁰⁷, ενώ δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά για την αύξηση του κατά τα επόμενα χρόνια μέχρι και το 1800, έτος κατά το οποίο το ποσό της ενοικίασης φτάνει τα 50.000 γρόσια : «Ο δε παππούλης ημών ... ούτω πως εξηκολούθει ωφελούμενος μέχρι του έτους 1800. Αλλ' ο φθόνος πάντοτε δεν έλειπεν ένεκα της υπεροχής του παππούλη μου και του πλούτου ον απελάμβανε κατ' έτος, καίτοι αναβιθασθέντος και του ενοικίου της επαρχίας μέχρι των πενήντα χιλιάδων γροσίων αποδιδομένων στη Σουλτάνα.»²⁰⁸ Όπως προκύπτει λοιπόν από το τεκμήριο, σε λιγότερο χρονικό διάστημα της δεκαετίας (1772-1800) η εκμίσθωση δεν είχε απλά αυξηθεί αλλά υπερτριπλασιαστεί. Αποκαλυπτικό βέβαια για την οικονομική ισχύ της οικογένειας του απομνημονευματογράφου είναι ότι αυτή ήταν σε θέση να καταβάλλει εφ' άπαξ την εκμίσθωση, να προαγοράσει δηλαδή το φόρο της επαρχίας.

Ωστόσο, αν και αυτή η επίταση της φορολογικής απαίτησης θα μπορούσε να αποτελέσει ανασχετικό παράγοντα, δεν μπόρεσε να ανακόψει την πορεία πλουτισμού του προγόνου του, όπως παραδέχεται ο ίδιος ο απομνημονευματογράφος, πραγματικότητα η οποία γεννά εύλογα ερωτήματα και αυτονόητες απαντήσεις, αφού ο ίδιος συσχετίζει τον πλούτο με την εκμίσθωση.

τέλη του ιζ' αιώνα, ισόβιες (malikane) : και στις δύο περιπτώσεις αντικείμενο του ήταν τα εισοδήματα μιας φορολογικής πηγής (mukata), ενός δηλαδή ή περισσότερων φόρων που βάρυναν μια περιοχή, ορισμένες δραστηριότητες της με στενότερο γεωγραφικό εντοπισμό, κι ακόμη ενός ή περισσότερων φόρων χωρίς συνεχή γεωγραφική βάση. Βλ. Ασδραχά, *Ελληνική οικονομική...*, ό.π., σ. 263.

²⁰⁵ Οι τοπικές δαπάνες κάποτε ξεπερνούσαν τους δημόσιους φόρους και προορίζονταν για να καλύψουν τις δαπάνες της κοινοτικής διοικήσεως, τα έξοδα «του κονακιού» του βοεβόδα, τους μισθούς των ίδιων των κοινοτικών αρχόντων, τα έξοδα του βεκίλη, την αμοιβή των αγγελιαφόρων, τις δαπάνες για τις τοπικές ανάγκες, την πληρωμή των ζημιών και τις αγγαρείες, όπως επισκευή φρουρίων κ.ά. Βλ. Γιαννόπουλος, ό.π.,σ.139.

²⁰⁶ Παπατσώνης, ό.π., σ. 30.

²⁰⁷ Ό.π., σ. 31.

²⁰⁸ Ό.π., σ. 32.

Εξάλλου, η κατηγορία περί καταχρήσεως από μέρους του εκμισθωτή Παπατσώνη προφανώς και γίνεται αποδεκτή από την ιδιοκτήτρια των τσιφλικιών Μπεγιάν Σουλτάνα, καθώς έχει ως αποτέλεσμα την αφαίρεση της εκμίσθωσης από αυτόν και την ανάθεση της επαρχίας μαζί με τους έξι καζάδες Καλαμάτας, Εμπλακίκων, Νησίου, Ανδρούσης, Καρύταινας και Φαναρίου στον Οσουμάναγα Ακρίδογλου από το Ζητούνι (Λαμία), ο οποίος βρίσκει πρόθυμους συμπαραστάτες στο έργο του τους «διαβολείς» Παναγιωτάκη και Περρωτή.²⁰⁹ Εντούτοις, μετά από παρέλευση μικρού χρονικού διαστήματος, στη διάρκεια του οποίου ο αποπεμφθείς Παπατσώνης δικαιώνεται, αποκαθίσταται του αξιώματος του και αναλαμβάνει εκ νέου την ενοικίαση της επαρχίας : « ... και εδικαιώθη ο παππούλης μου ... και τότε εν θριάμβω απήλθε πάλιν εν τη επαρχία του ενοικιάσας πάλιν αυτήν δια πενήκοντα χιλιάδας γρόσια, ενώ από 15 έως τριάντα κατ' αρχήν έφθασεν εις πενήκοντα και ως εκ τούτου επείσθη η Σουλτάνα δια την βελτίωσιν των τζιφλικίων της, ήτις εγένετο παρά του παππούλη ημών ... και δια τούτο περισσότερο ευνοείτο παρ' αυτής ... ωφελούμενος πάντοτε μέχρι της τελευταίας του 1806.»²¹⁰ Η ανάθεση της εκμισθώσεως της επαρχίας επιτυγχάνεται μέσω της αύξησης του ποσού της ενοικίασης και συνεπακόλουθα και της πλειοδοσίας. Η Σουλτάνα «πείθεται», μοιράζει την εύνοια της και προσφέρει την ενοικίαση των προσόδων της επαρχίας στον πρόγονο Παπατσώνη, λόγω του υψηλού ενοικίου που αυτός παρέχει.

Την ίδια οικονομική πραγματικότητα βλέπουμε να ανασυγκροτούν οι ίδιοι όροι, όταν μετά το θάνατο του Δ.Παπατσώνη, αναλαμβάνει την δημογεροντία και την ενοικίαση των τσιφλικιών της αδελφής του σουλτάνου ο γιος του Αναγνώστης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται : «Ειδοποιηθείς και ο πατήρ ημών ... λαβών δε και φερμάνιον προς αντικατάστασιν του πατρός του εν τη επαρχία των Εμπλάκικων ως προεστός αυτής, ενοικιάσας και την επαρχίαν δια πενήκοντα πέντε χιλιάδες γρόσια συνδροφικώς μετά του Οσουμάναγα Μαρμαρά εκ Γαστούνης ... τον Μάρτιο μήνα 1807 ²¹¹... « Η εκ νέου ανάληψη της εκμίσθωσης των Εμπλάκικων από την οικογένεια Παπατσώνη, έστω και από κοινού με τον Μαρμαρά, σηματοδοτεί την περαιτέρω αύξηση του εκμισθώματος κατά 5.000 γρόσια, η οποία δεν είναι η

²⁰⁹ Ό.π., σ. 32,33.

²¹⁰ Ό.π., σ. 34.

²¹¹ Ό.π., σ. 38,39.

τελευταία ούτε και η πιο αξιόλογη προ της επανάστασεως, καθώς το 1816 το ποσό του ενοικίου αγγίζει τα 85.000 γρόσια : «Οι δε φυγοδικούντες ... Περρωτής και λοιποί φθάσαντες εις την Κωνσταντινούπολιν προσέπεσαν εις τον Εσμίν εφένδην Σουλτάν κεχαγιάν της Μπεγιάν Σουλτάνας ... προσπεσόντες και εις τους βεκίληδες του Μορέως Δεληγιάννην Αναγνώστην και παπά Αλέξην Οικονόμον ... συγχωρηθέντες παρ' αυτών ... Κατόρθωσαν δε να εύρουν και ενοικιαστήν της επαρχίας των Εμπλακίκων τον από του Λάλα Ταϊραγα Λέλε ... εις τον οποίον παρέστησαν ωφελείας μεγάλας και δια να πωλήσουν και δούλευσιν εις την Σουλτάναν, ύψωσαν την ενοικίασιν από 55.000, όπου τελευταίον ενοικιάζετο, εις 85.000 γρόσια .. και τω όντι επέτυχον εις την μηχανήν ταύτην , υποσχόμενοι και εις τον ενοικιαστήν μεγάλα κέρδη συμμεθέξαντες και ούτοι εις την ενοικίασιν, όπως ενθαρρύνουν και τον ενοικιαστήν και με την ιδέαν αν και ζημιωθούν κάτι τας ρίχνουν και εις την επαρχίαν, έχοντες και τον βοϊβόντα βοηθόν.»²¹² Η οδός, λοιπόν για τη διατήρηση της προουχοντικής αρχής και της ενοικίασης των φυσικών και χρηματικών προσόδων της επαρχίας συμπορεύεται με την αύξηση του τιμήματος, γεγονός που καταδεικνύει ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των επίδοξων ενοικιαστών είναι μεγάλος, αφού κάθε νέα ανάθεση συνεπάγεται σχεδόν πάντα και υψηλότερο ενοίκιο. Εκμισθωτής γίνεται αυτός που προσφέρει το υψηλότερο εκμίσθωμα, αυτός που πλειοδοτεί έναντι των άλλων υποψηφίων²¹³. Η ενίσχυση της απαίτησης της δικαιούχου των φορολογικών προσόδων Μπεγιάν Σουλτάνας αναδεικνύεται με έμμεσο τρόπο, από την ανάθεση της ενοικίασης στον πλειοδοτούντα και δεν κάμπει διόλου, όπως φαίνεται, την επιθυμία των διεκδικητών της προουχοντικής αρχής, προφανώς λόγω των «ωφελημάτων» που αυτή εξασφαλίζει. Άλλωστε, η περίπτωση μιας ενδεχόμενης οικονομικής ζημίας των εκμισθωτών - λόγω του μεγάλου ενοικίου- ελαχιστοποιείται, αν όχι εκμηδενίζεται, καθώς υπάρχει η δυνατότητα επίρριψης των επιπρόσθετων οικονομικών βαρών στα φορολογικά υποζύγια. Υπάρχει, βέβαια, το ενδεχόμενο οι φορολογούμενοι να εξεγερθούν

²¹² Ο.π.,σ. 48,49.

²¹³ Η πολιτική της κεντρικής εξουσίας να εκμισθώνει στον πλειοδοτούντα τις διάφορες θέσεις του διοικητικού μηχανισμού εγκαινιάσθηκε μετά τον 17ο αιώνα (μέχρι τότε τις παραχωρούσε τιμής ένεκεν σε αξιωματούχους) και εγγράφεται στη λογική της συγκέντρωσης του μέγιστου διαθέσιμου πλεονάσματος. Η πλειοδοσία προς την προϊσταμένη αρχή για την κατάληψη μιας οποιασδήποτε δημόσιας θέσης έλαβε πολύ γρήγορα τη μορφή πελώριων «πεσκεσιών» και περιέλαβε ολόκληρο το διοικητικό μηχανισμό. Βλ. Βεργόπουλο, ό.π.,σ. 77.

ενάντια στη φορολογική τους αφαιμάξη την οποία συνεπάγεται, κατά κύριο λόγο, η αύξηση του ενοικίου και να ζητήσουν αντικατάσταση της προϋχοντικής αρχής ή ακόμη να επιλέξουν τη λύση της φυγής από την κοινότητα, να καταφύγουν δηλαδή στην εσωτερική μετανάστευση, όπως καταγράφεται στην περίπτωση του 1816, που οι κοινοτικοί εκπρόσωποι αξιώνουν την αποπομπή του επαρχιακού άρχοντα Περρωτή : « *Ο προ πέντε ετών πρωτογέρων της επαρχίας μας διατελών Αντωνάκης Περρωτής, ταραξίας, τους όρους των χρεών του υπερβαίνων διαφόροις αδικήμασι και επηρείαις, θλίβει και πιέζει τους πτωχούς υποτελείς, τους επεβάρυνε με τόσα χρέη, ώστε οι πλείονες αυτών έφυγον και διεσκορπίσθησαν*²¹⁴. *Ημείς του λοιπού δεν αντέχομεν εις τας ενοχλήσεις και τα αδικήματα του, μήτε υποφέρομεν τα άτοπα κινήματα του, διό και δεόμεθα να νεύση η Υψηλή Πύλη εις το να μας απαλλάξη του λοιπού της επήρειας του ρηθέντος, αποβάλλουσα αυτόν της δημογεροντίας*²¹⁵ *και διορίζουσα αντ' αυτού πρωτόγερον μας τον Δημήτριον υιόν του Αναγνώστου Παπατσώνη ...*²¹⁶». Η καταχρέωση των κατοίκων, αποτέλεσμα της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν στα δυσβάστακτα φορολογικά βάρη υποδηλώνει ότι η αύξηση του ενοικίου δεν είναι απότοκη αυτής της παραγόμενων προϊόντων.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε την περίπτωση που η αύξηση της εκμίσθωσης θα μπορούσε ενδεχομένως να παραπέμπει, και σε μια παραγωγική βελτίωση των γαιών , σε μια αύξηση δηλαδή της ποσότητας των παραγόμενων προϊόντων.

²¹⁴ Η εγκατάλειψη ενός χωριού εξαιτίας της καταχρέωσης μπορεί να είναι συλλογική, οπότε όλη η κοινότητα είναι υπεύθυνη ή ατομική. Εκείνο που καθορίζει τη σταθεροποιητική λειτουργία της κοινότητας είναι ο ρόλος της στην κατανομή του ατομικού φόρου και στην είσπραξη του " έτσι οι ατομικές φυγές καταδικάζονται και οι κοινοτικές αυθεντίες έχουν το δικαίωμα να παραχωρούν τις γαίες των φυγάδων σε άλλα πρόσωπα ή ακόμα να πουλούν τα σπίτια τους για την πληρωμή των φόρων τους. Βλ Ασδραχά, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία...*, ό.π.,σ.131.

²¹⁵ Η αντίδραση των χωρικών απέναντι στο φόρο και κάθε χρηματική αφαιμάξη εκδηλώνεται στο εσωτερικό της αγροτικής κοινότητας : ταυτίζεται με τη σύγκρουση ανάμεσα στις κοινοτικές αυθεντίες και τον υπόλοιπο πληθυσμό που κατηγορεί τις πρώτες ότι υπερβαίνουν τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους έπρεπε να καθορίζεται η φορολογική υποχρέωση, η κατανομή της, η διαχείριση του προϊόντος της καθώς και η αντίστοιχη των κοινοτικών αγαθών. Βλ. Ασδραχά, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία...*, ό.π., σελ. 133.

²¹⁶ Παπατσώνης, ό.π.,σ. 52.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Η ιστορία της οικογένειας Παπατσώνη ως εκμισθωτές των φορολογικών προσόδων εγκαινιάζεται από τον παππού του απομνημονευματογράφου Δημήτριο, ο οποίος, ταυτόχρονα με τη σύσταση της επαρχίας των Εμπλακίκων, ορίζει το χωριό Κορτζαούση ως πρωτεύουσα αυτής, για την επιλογή του οποίου σημαντικό παράγοντα αποτέλεσε η πληθυσμιακή υπεροχή του έναντι των άλλων κοινοτήτων και κυρίως η γειτνίαση του με την πλησιέστερη αγορά των Καλαμών(Καλαμάτα), στην οποία μετέχουν όλα τα χωριά της κοινότητας.²¹⁷ Όπως αποφαίνεται η μαρτυρία, η διευκόλυνση της «αγοράς» αποτελεί κριτήριο βαρύνουσας σημασίας για την επιλογή της κοινότητας του Κορτζαουσίου ως πρωτεύουσας της επαρχίας, παρά τη απομακρυσμένη γεωγραφική της θέση.

Στο Κορτζαούση λοιπόν συγκεντρώνονται τα προϊόντα της επαρχίας και εναποτίθενται σε γούβες, στις οποίες διατηρούνται ανέπαφοι οι δημητριακοί καρποί, στην καλλιέργεια των οποίων στηρίζεται η αγροτική παραγωγή των Εμπλακίκων. Η μαρτυρία του τεκμηρίου έχει ως εξής : *« Και εσυνάζοντο όλα τα προϊόντα της επαρχίας ταύτης εις το χωρίον τούτο και εναποταμιεύοντο τότε εις γούβες όπου εις αυτάς διατηρούνται ανέπαφοι οι δημητριακοί καρποί δια πολλά χρόνια και παντοτινά ακόμη » και εκεί ήρχοντο οι ραγιάδες των αυτών χωρίων με τα ζώα των και μετέφερον τα προϊόντα, τον επικαρπίας φόρων των ²¹⁸εις την αγοράν των Καλαμών και επωλούντο παρά του ενοικιαστού ” δι’ αυτήν την αιτίαν εγένετο η πρωτεύουσα του αυτού χωρίου προς το συμφέρον του ενοικιαστού, καίτοι ήτο το άκρον της επαρχίας.»²¹⁹ Οι φορολογικές απαιτήσεις της κυρίαρχης Οθωμανικής εξουσίας δεν εξαντλούνται, όπως φαίνεται, αποκλειστικά και μόνο στην καταβολή του φόρου επικαρπίας, καθώς στις υποχρεώσεις των παραγωγών συμπεριλαμβάνεται και η μεταφορά των προϊόντων από τους ίδιους με σκοπό την*

²¹⁷ Παπατσώνης, ό.π.,σ. 30.

²¹⁸ Σύμφωνα με τον Ασδραχά, ο Παπατσώνης αναφερόμενος σε μια εποχή προγενέστερη ταυτίζει , το τριτάριο με το φόρο επικαρπίας. Το αντιδιαστέλλει όμως από τα υπόλοιπα στοιχεία που συνθέτουν το ενοίκιο της επαρχίας. Κατά τη γνώμη του, ο απομνημονευματογράφος εννοεί ότι η ενοικίαση συμπεριλαμβάνει και άλλα εισοδήματα, είτε φόροι είτε ότι άλλο είναι αυτά, τα οποία έχουν ως αποδέκτη τη Σουλτάνα ” το σημαντικότερο είναι το τριτάριο των σιτηρών, αυτό που ονομάζει φόρο επικαρπίας. Βλ. Ασδραχά, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού...*, ό.π., σ. 152.

²¹⁹ Παπατσώνης, ό.π., σ. 30.

συντήρηση τους σε γούβες (λάκκους) και τη μετέπειτα πώληση τους από τον προεστό – φοροεισπράκτορα²²⁰ και την απόδοση των βασιλικών δοσιμάτων στην «Πόρτα» από τον επαρχιακό ταμιά²²¹. Οι κατασκευές αυτές, οι αποθήκες για τη συντήρηση των φυσικών αποθεμάτων, συνεπάγονται δαπάνη, που έχει ως προϋπόθεση τη μονιμότητα της κατάστασης διαδοχής των κυρίων των αποθηκών ή προϋποθέτουν μια οικονομική στρατηγική ή ύπαρξη τους δηλαδή υποδηλώνει πως ο Παπατσώνης θεωρεί ότι το αξίωμα της οικογενείας ως υποενοικιαστές των προσόδων δεν είναι προσωρινό.

Το πρώτο έτος λοιπόν της ενοικίασης των προσόδων από τον παππού Παπατσώνη η παραγωγική – οικονομική εικόνα της επαρχίας απεικονίζεται ως εξής : *«Εις δε το πρώτο έτος της ενοικιάσεως του 1772 εισεπράχθησαν κατά τα σωζόμενα κατάστιχα του παππούλη μου από μεν τους δημητριακούς καρπούς²²² πρωϊμούς και οψίμους επτά χιλιάδες πινάκια, ήτοι κοιλιά είκοσι μία χιλιάδα, πωληθέντα εις το παζάρι των Καλαμών από πέντε γρόσια το πινάκι έως οκτώ, ανέβησαν εις γρόσια τεσσαράκοντα χιλιάδας και εννέα»* από δε τα σύκα επικαρπίας φόρον από τα δέκα δύο ήμισυ ανέβησαν εις εκατόν είκοσι χιλιάδας αρμαθών, πωληθέντα ανά εξήκοντα γρόσια την χιλιάδα, εισεπράχθησαν επτά χιλιάδες και διακόσια γρόσια και από τα μετάξια²²³ τριακοσίων πενήντα οκάδων, ανά δέκα γρόσια εκάστην οκάν, τρείς χιλιάδες και πεντακόσια γρόσια και από δε τα αμπέλια²²⁴, ανά ένα γρόσι κατά στρέμμα, τέσσαρες χιλιάδες γρόσια από έλαια εκατόν είκοσι βαρελών ανά τριάντα

²²⁰ Βρισκόμαστε μπροστά σε μια οικονομία όπου η καλλιέργεια, κατά κύριο λόγο, των δημητριακών επιτρέπει στα χωριά να πραγματοποιούν μια παραγωγή που να μπορεί, στο σύνολο της, να ανταποκριθεί από μόνη της στον αναγκαστικό εκχρηματισμό που της επέβαλλε η φορολογία. Βλ. Ασδραχά, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας...*, ό.π., σ. 95.

²²¹ Κατά το έτος 1772 διορίσθηκε «σενδίκ εμίνης», δηλαδή επαρχιακός ταμίας ο Αντωνάκης Περρωτής.

²²² Η βασική τροφή εξασφαλιζόταν από τις δύο κυρίαρχες καλλιέργειες, το σιτάρι και το κριθάρι " το δεύτερο αντιπροσώπευε το φτωχό δημητριακό, που προοριζόταν επίσης και για κτηνοτροφία. Η τελευταία υπόθεση επιβεβαιώνεται κι από το γεγονός ότι ένα μέρος από τις υποχρεώσεις των χωρικών στην οθωμανική αυτοκρατορία συνίστατο στην παροχή κριθαριού ως κτηνοτροφής (για τ' άλλα) στους τιμαριώτες. Βλ. Ασδραχά, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας...*, ό.π., σ. 89.

²²³ Η μεταξοπαραγωγή ήταν ιδιαίτερα αποδοτική και ήκμαζε κυρίως στην Μεσσηνία και στη Λακωνία. Από το βιλαέτι της Καλαμάτας περί το 1805 εξάγονταν μάλιστα 7.000 οκάδες μετάξης. Βλ. Σακελλαρίου, ό.π., σ.271, 278.

²²⁴ Οι καλλιέργειες έχουν σε μεγάλο βαθμό παραπληρωματικότητα με κύριους πόλους, μετά την καλλιέργεια των δημητριακών, την κτηνοτροφία και την αμπελοκαλλιέργεια. Η παραπληρωματικότητα αυτή εκφράζει σε μεγάλο βαθμό και αντίστοιχη επικοινωνία ανάμεσα στους τομείς αυτούς που, τουλάχιστον στο επίπεδο της κτηνοτροφίας, προσλαμβάνουν το χαρακτήρα πληθυσμικής παράλληλα κατανομής. Βλ. Ασδραχά, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας...*, ό.π., σ. 222.

γρόσια εκάστην, τρεις χιλιάδες και εξακόσια γρόσια και από τοπιάτικα των ποιμνίων χίλια πεντακόσια γρόσια, εγένεσε το όλον της εσοδείας ²²⁵της ενοικιάσεως της πρώτης χρονιάς εξήντα οκτώ χιλιάδες και οχτακόσια γρόσια, αριθμ.68.800.²²⁶»

Η εικόνα που ανασυστήνεται είναι αυτή μιας οικονομίας, της οποίας οι πόροι εδράζονται στον πρωτογενή παραγωγικό τομέα, καθώς τα παραγόμενα προϊόντα είναι αγροτικά (δημητριακά, σύκα, μετάξια, αμπέλια, έλαια). Παράλληλα, και η κτηνοτροφική παραγωγή δρα συμπληρωματικά. Επιπλέον, οι πρόσοδοι είναι φυσικές (ποσοστό επί της παραγωγής) αλλά και χρηματικές, όπως είναι ο φόρος επί της βοσκής («τοπιάτικον»).

Ωστόσο, αυτό στο οποίο αξίζει να εστιάσουμε την προσοχή μας είναι το συνολικό εισπραχθέν ποσό, το οποίο είναι της τάξης των 68.800 γρ. Η απαίτηση της δικαιούχου Μπεγιάν Σουλτάνας, δηλαδή το τίμημα της εκμίσθωσης είναι 15.000 γρ., ποσό το οποίο ανέρχεται στα 25.000 γρ. μαζί με τις προσαυξήσεις από τα τοπικά έξοδα. Υπάρχει λοιπόν μία διαφορά 43.000 γρ., ένα χρηματικό πλεόνασμα που απομένει στο επαρχιακό ταμείο για του οποίου τη διαχείριση δεν υπάρχει καμία αναφορά στο τεκμήριο. Το ποσό αυτό, προφανώς, μετουσιώνει «τα ωφελήματα», των οποίων η αναφορά διατρέχει το σύνολο του τεκμηριωτικού μας υλικού.

ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Μια άλλη πτυχή της οικονομικής πραγματικότητας, αλλά εξίσου αποκαλυπτικής για τους οικονομικούς μηχανισμούς της εποχής, καταγράφεται από τον απομνημονευματογράφο για το δεύτερο έτος ενοικίασης των δημοσίων προσόδων από τον πρόγονο του : *«Το δε δεύτερον έτος της ενοικιάσεως, όπου ενοικιάσθη πάλιν δια 15.000 γρόσια η εσοδεία της χρονιάς ταύτης, εδιπλασιάσθησαν τα γεννήματα και ως εκ τούτου ελαττώθη και η τιμή αυτών παρά πολύ, ώστε έφθασε το πινάκι το καλαμπόκι εις τριάντα παράδες μόνον. Τότε εναποταμίευσεν όλα τα γεννήματα εις τες γούβες αναβαίνοντα εις είκοσι χιλιάδες πινάκια πρωϊμων και*

²²⁵ Η οικονομία της υπαίθρου αποτελεί ένα σύνολο γεωργικών, κτηνοτροφικών, συλλεκτικών, αλιευτικών, κυνηγετικών, εξορυκτικών και βιοτεχνικών απασχολήσεων με διαφορετικό κατά τόπους βαθμό εκπροσώπησης της καθεμιάς απ' αυτές αλλά με μια συνισταμένη, τη γεωργία. Βλ. Ασδραχά, *Ελληνική οικονομική ιστορία...*, ό.π., σ. 169.

²²⁶ Παπατσώνης, ό.π., σ. 30,31.

οψίμων καρπών, τα δε υπόλοιπα εισοδήματα πωληθέντα εσύναξαν είκοσι δύο χιλιάδες²²⁷».

Η πτώση των τιμών ως αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγής και της συνακόλουθης υπερπροσφοράς, αποτελεί κανόνα της αγοράς και επαληθεύεται στην περίπτωση της αγροτικής σοδειάς της επαρχίας το 1773. Αυτή την μείωση των τιμών επιχειρεί να ανακόψει ο Δ.Παπατσώνης ασκώντας οικονομική πολιτική, η οποία τεκμηριώνει ότι η συμμετοχή του στην οικονομική μηχανή της Οθωμανικής εξουσίας δεν εξαντλείται απλά στην είσπραξη και την απόδοση των φόρων αλλά στην συνολικότερη ρύθμιση της αγοράς. Καθώς η προσδοκώμενη ωφέλεια εξαρτάται από την αποκατάσταση των τιμών στο σύνηθες επίπεδο, με τη δικαιοδοσία που του εκχωρεί η θεσμική του θέση επιλέγει να αποθηκεύσει ένα μέρος των προϊόντων και να μην το διαθέσει στην αγορά προκειμένου να συγκρατήσει την καθοδική πορεία των τιμών και την οικονομική ζημία, πράγμα που επιτυγχάνει αφού κατορθώνει να περιορίσει το «έλλειμμα» και να εισπράξει 22.000 γρόσια με ενοίκιο 15.000 γρ.

Ο καθορισμός της τιμής των προϊόντων αναδεικνύεται ως αποτέλεσμα των πρακτικών που εφαρμόζει ο εκμισθωτής των προσόδων, οι οποίες, όπως μαρτυρεί το τεκμήριο δεν εξαντλούνται χρονικά στον ορίζοντα ενός έτους αλλά υπηρετούν πιο μακροπρόθεσμη στόχευση²²⁸ : *«Το δε τρίτον έτος της ενοικιάσεως εισπραχθέντων από μεν τους δημητριακούς καρπούς ένδεκα χιλιάδες πινάκια, τότε ήρχισεν η τιμή να αναβαίνει και έφθασεν εις οκτώ γρόσια έκαστον πινάκι και εις τοιαύτην τιμήν επωλήθησαν και τα εναποταμιευθέντα γεννήματα και τα υπόλοιπα της τρίτης χρονιάς, ώστε αι ωφέλειαι των δύο ετών έφθασαν υπέρ τας διακοσίας ογδοήκοντα χιλιάδας γροσίων.»²²⁹* Η συντελούμενη άνοδος των τιμών σηματοδοτεί τις περαιτέρω εξελίξεις, καθώς οδηγεί στη συνολική διάθεση, όχι μόνο της φετινής παραγωγής στην αγορά, αλλά και της προηγούμενης. Χαρακτηριστικό είναι ότι, εάν και τα τρία πρώτα αυτά χρόνια της εκμίσθωσης των προσόδων της επαρχίας από την οικογένεια Παπατσώνη η παραγωγή των δημητριακών – στην οποία στηρίζεται

²²⁷ Ό.π.,σ. 31.

²²⁸ Τα μεσολαβητικά στάδια στον σχηματισμό της τιμής της αγοράς συνιστούν ένα καίριο πρόβλημα που είναι συγχρόνως και το βασικό κλειδί για την ερμηνεία του μηχανισμού εκμετάλλευσης των αγροτών. Βλ. Ασδραγά, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, ό.π.,σ.52.

²²⁹ Παπατσώνης, ό.π.,σ. 31.

κατεξοχήν η αγροτική - παρουσιάζει σταθερή αύξηση²³⁰, η τιμή τους δεν σημειώνει ανάλογη πτώση αλλά παραμένει σταθερή με ελαφρώς αυξητική τάση.²³¹ Η πραγματικότητα αυτή, αποτέλεσμα της δράσης του ενοικιαστή Παπατσώνη στοιχειοθετεί το ρόλο του ως ρυθμιστή του εμπορίου και της αγοράς, με γνώμονα, ασφαλώς το συμφέρον και το κέρδος αυτών που συμμετέχουν στους οικονομικούς μηχανισμούς, συμπέρασμα στο οποίο συνηγορεί και η συνολική χρηματική πρόσδοδος των δύο ετών 1773 και 1774, η οποία αγγίζει τα 280.000 γρ. Δεδομένου ότι μέχρι το 1800 το εκμίσθωμα ήταν σταθερό (15.000 γρ.), προφανώς βρισκόμαστε σε μια περίπτωση πλεονάσματος- κερδοσκοπίας, όπως εξάλλου υποδηλώνεται και από τον ίδιο τον απομνημονευματογράφο, ο οποίος μιλάει απερίφραστα και με σαφήνεια για «ωφέλειες», χωρίς να προβαίνει σε καμία αναφορά για τυχόν αξιοποίηση του πλεονάσματος, ή τουλάχιστον σε διάθεση μέρους αυτού, προς όφελος της επαρχίας.

ΚΕΧΑΪΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

Οι «ωφέλειαι», όμως, δεν εξαντλούνται, όπως φαίνεται, στην πιθανή ιδιοποίηση του χρηματικού πλεονάσματος, μετά την απόδοση του φόρου : *«Τότε ο παππούλης μου έφθασεν εις τον υπέρτατον βαθμόν, εκτός δε τούτων των μεγάλων ωφελειών, είχε και τα κεχαϊλίκια των χωρίων Ναζιρίου, Αλποχωρίου, Ράδου, Πουλίτζι, Σολάκι, Τζαφέραγα, Ζευγολατιό και Μαγούλα, από τα οποία οι κάτοικοι των χωρίων τούτων ήτον υπόχρεοι έκαστον ζευγάρι βοών να σπέρνη από δύο στρέμματα όψιμον καρπόν και ένα πινάκι πρώϊμον καρπόν εις τα καλύτερα χωράφια, οποία έκρινεν ο κεχαγιας, υπόχρεοι να τα καλλιεργούν²³² όπως και τα ιδικά των χωράφια, να τα θεριίζουν, να τα αλωνίζουν και να τα μεταφέρουν εις τας αποθήκας του κεχαγια και*

²³⁰ 7.000 πινάκια το πρώτο έτος, διπλασιασμός τους το δεύτερο και 11.000 πινάκια το τρίτο.

²³¹ 5-8 γρόσια το πινάκι το πρώτο έτος, σταθερή το δεύτερο και 8 γρόσια το τρίτο.

²³² Στις περιπτώσεις των τσιφλικιών, ο κύριος των γαιών μπορούσε να έχει έναν αντιπρόσωπο, τον κεχαγια. Οι καλλιεργητές είναι υποχρεωμένοι να σπέρνουν μια ποσότητα σιτηρών και να την αποδίδουν ως συγκομιδή, είτε σπέρνουν τα πιο εύφορα και αποδίδουν ό,τι βγάλει το ορισμένο σημείο, είτε παίρνουν ορισμένο σπόρο και αποδίδουν τη συγκομιδή του βάσει της συνολικής απόδοσης του χωραφίου. Ήταν το λεγόμενο παρασπόρι. Αυτό το δικαίωμα το έχει ο κύριος και το μεταβιβάζει στον αντιπρόσωπο του. Εικονογραφεί μια σειρά οικονομικών σχέσεων και δυνατοτήτων απορρόφησης της παραγωγής, που είναι αποτέλεσμα όχι μόνο μιας οικονομικής πράξης αλλά της ύπαρξης μιας εξουσιαστικής σχέσης ανάμεσα στον καλλιεργητή και στον ενοικιαστή ή στον ιδιοκτήτη. Βλ. Ασδραχά, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού...*, ό.π., σ. 156, 157.

να τα μεταφέρουν²³³ και εις τη αγοράν των Καλαμών προς πώλησιν, από τα οποία εισέπραττε χωρίς υπερβολήν έως χίλια πεντακόσια κοιλά²³⁴». Η θεσμική ιδιότητα του προγόνου ως κεχαγιά επιβάλλει στους καλλιεργητές των χωριών της δικαιοδοσίας του, την υποχρέωση απόδοσης φυσικής αξίας δύο στρεμμάτων (της επιλογής του), ανά κοινότητα, και τη μεταφορά της στην αγορά, η πώληση της οποίας αποτελεί μια επιπλέον πηγή εσόδων για τον προύχοντα Παπατσώνη.

Ωστόσο, το κεχαϊλίκι, πέρα από τα πλεονεκτήματα, συνεπάγεται και ανάλογες υποχρεώσεις : «*υπόχρεος δε και ο κεχαγιάς να τους προστατεύη²³⁵ και να τους προπληρώνη τα βασιλικά δοσίματα των, δια να μην υποφέρουν από τους καταδιώκοντας εισπράκτορας τον καιρόν της πληρωμής των και ο κεχαγιάς να τα εισπράττη εν ανέσει κατόπιν και να τους χορηγή εν ανάγκη και άλλα χρήματα δάνεια²³⁶ και να του δίδουν και ταύτα εν καιρώ της εσοδείας των*».²³⁷ Η παροχή προστασίας, η προπληρωμή των βασιλικών δοσιμάτων και η χορήγηση δανείων στους κατοίκους της επαρχίας αποτελούν τα κυριότερα καθήκοντα του διοικητικού αυτού οργάνου. Οι αρμοδιότητες, βέβαια, αυτές δεν μπορεί παρά να εγείρουν και

²³³ Στις υποχρεώσεις των χωρικών συγκαταλεγόταν και η μεταφορά του φορολογούμενου προϊόντος ή της γαιοπροσόδου υπό ορισμένους ωστόσο όρους δηλαδή σε καθορισμένη απόσταση. Εφόσον προβλεπόταν από την Οθωμανική νομοθεσία στις υποχρεώσεις δεν υπήρχε κάποιο κίνητρο, ώστε να φτιάξει ο επωφελούμενος από τη συγκέντρωση της φυσικής γαιοπροσόδου ένα σύστημα μεταφοράς. Βλ. Ασδραχά, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού...*, ό.π.,σ. 153.

²³⁴ Παπατσώνης, ό.π.,σ. 31.

²³⁵ Η εμπιστοσύνη και η υποταγή στις κοινοτικές αυθεντίες, φορείς αρετής και προστασίας συνεπαγόταν ένα συναίσθημα τιμής. Ο προστατευτισμός αποτελεί μιαν άλλη σταθερή που ξεπερνά το πλαίσιο των ενδο-οικογενειακών και ενδοτικών σχέσεων και επιβεβαιώνεται σε ένα ευρύτερο σύστημα ισορροπίας. Υποχρεωμένες να εξασφαλίσουν ελευθερία κινήσεων στους δρόμους και να υπερασπίζονται απέναντι σε ληστρικές επιδρομές εναντίον της κοινότητας, οι κοινοτικές αυθεντίες αποκαθιστούν σχέσεις με τους κλέφτες, μέσω δώρων και, ίσως, χρηματικών ποσών " σύγχρονα οργανώνουν τη δική τους αστυνομία για να καταστήσουν αποτελεσματικότερες αυτές τις ισορροπίες και για να αντιμετωπίσουν τις ενδεχόμενες επιδρομές που θα μπορούσαν να εξαπολύσουν άλλες ληστρικές ομάδες με τις οποίες δεν είχαν αποκατασταθεί σχέσεις φιλίας. Βλ. Ασδραχά, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία...*, ό.π.,σ. 149.

²³⁶ Εξαιτίας της αύξησης της φορολογίας, η οποία συντελέσθηκε κατά τη μετάβαση από τον 18ο στον 19ο αιώνα, επλήγησαν κυρίως οι καλλιεργητές και οι μικροί γαιοκτήμονες, οι οποίοι αναγκάζονταν προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους, να καταφεύγουν στο δανεισμό, ιδιαίτερα σε εποχή αφορίας. Συνήθως αυτοί έχαναν το κτήμα τους. Βλ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 292. Κατά τον Σ. Ασδραχά, τα εισοδήματα αυτά λείπουν είτε γιατί δεν υπάρχουν τα αντίστοιχα εμπορευματοποιησιμα φυσικά εισοδήματα είτε γιατί δεν υπάρχει η αγορά που θα τα απορροφούσε. Και στις δύο περιπτώσεις υπόκειται η ίδια πραγματικότητα, δηλαδή ότι ο χρηματικός τομέας είναι τεχνητός και όχι διαφοροποίηση του φυσικού. Βλ. *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, ό.π., σ. 228.

²³⁷ Παπατσώνης, ό.π.,σ. 31.

προβληματισμούς ως προς φύση και την ένταξη τους στις υποχρεώσεις, καθώς εγγράφονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο άσκησης οικονομικής – κοινωνικής πολιτικής, η οποία, όπως φαίνεται, χρωματίζεται έντονα από ιδιοτέλεια. Ο επαρχιακός άρχοντας ασκεί έναν πολυδιάστατο προστατευτικό ρόλο. Συστήνει ένα δίκτυο πατρωνίας και με πολιτικές προεκτάσεις, δεδομένου ότι η οικονομική σχέση των χριστιανών καλλιεργητών ισοδυναμεί με την πολιτική τους εξάρτηση. Παρέχει προστασία στους κατοίκους της επαρχίας (για τη διατήρηση της έννομης τάξης και της ασφάλειας των κοινοτήτων οι προύχοντες είχαν στην υπηρεσία τους τους κάπους), αλλά ασκεί και χρηματιστηριακές δραστηριότητες που προσιδιάζουν με αυτές ενός σύγχρονου πιστωτικού φορέα, αφού προπληρώνει τους φόρους των καλλιεργητών και τους δανειοδοτεί, όταν δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Αιτούμενο, βέβαια είναι η διευκόλυνση τους, επιδίωξη που διαφαίνεται εύλογη, καθώς η οικονομική τους επιβίωση διασφαλίζει την μελλοντική εκπλήρωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων και συνακόλουθα και την απόδοση των οφειλομένων στον εκμισθωτή - δανειοδότη προύχοντα.

Απ' την άλλη, οι συνθήκες και οι όροι της οικονομικής συμφωνίας μεταξύ των δύο συμβαλλομένων μερών(δανειοδότη-δανειολήπτη), παραμένουν αδιευκρίνιστοι στο τεκμήριο (συνειδητά ή ασυνείδητα) " ωστόσο, αποτελεί πραγματικότητα ότι ο εκμισθωτής της είσπραξης του φόρου διακινδυνεύει με τη συμμετοχή του στο εξουσιαστικό οικονομικό σύστημα, ακόμα και το ίδιο του το κεφάλι, σε περίπτωση που δεν τον αποδώσει. Θα μπορούσαμε λοιπόν εύλογα να συνάγουμε το συμπέρασμα πως ο διαμεσολαβητής και δανειοδότης προεστός δικαιούται ως αντιστάθμισμα των κινδύνων που διατρέχει, να διευκολύνει με το «αζημίωτο», να δανείσει δηλαδή με τόκο, όπως δικαιούται να εισπράξει και φόρο πάνω από το νενομισμένο. Η επιβολή πρόσθετης φορολογικής επιβάρυνσης στους φορολογούμενους καλλιεργητές, χωρίς να δηλώνεται ποτέ, υποβάλλεται έμμεσα ως συνήθη πρακτική και υπονοείται : *«Ο δε προεστός ωφελείτο και από τα βασιλικά δοσίματα αν ήθελεν, εκτός δε τούτων των ωφελημάτων είχε και τυχηρά πάμπολλα ετησίως».*²³⁸

²³⁸ Ό.π.,σ. 31

²³⁹ Η βασική αιτία πωλήσεων συνίστατο στην αδυναμία των χωρικών να ανταποκριθούν στη

Οι οικονομικές αυτές ωφέλειες της οικογένειας Παπατσώνη, αόριστες και γενικόλογα ειπωμένες, κάποια στιγμή παίρνουν σάρκα και οστά : « ... Τότε δε έφτιασεν και τον πύργον τρίπατον και πολεμικόν συνάμα και δια κατοικίαν, ηγόρασε δε και το μούλκι εις το Λυγίδι εκ τριάκοντα περίπου στρεμμάτων ... δια γρόσια διακόσια πενήντα, το οποίον και εφύτευσε ολόκληρον συκιές και ελαίες ... Ηγόρασε δε και τα χωράφια εις τα Τρεκκλήσια ²³⁹περίπου των εκατόν στρεμμάτων ... δια εκατόν εβδομήντα γροσίων, εφύτευσε και την άμπελον ... εκ δεκαπέντε περίπου στρεμμάτων ... Μέχρι των 1779 ετών εξακολουθούσεν όλη η ευτυχία πολλαπλασιαζομένη ... Κατά δε το 1784 ηγόρασε και το χωρίον Τρύφα και με τον μύλον αυτού ... δια οκτώ χιλιάδες γρόσια. Έφτιασε και ένα πύργον πολεμικόν και κατοικήσιμον με τας αποθήκας αυτού και είχεν έναν κεχαγιάν Τούρκον Νουμάνην ονόματι, πιστόν και εσύναζε τα γεννήματα του χωρίου ... και είχεν και το κεχαγιαλίκι δια λογαριασμόν του ... Έφτιασε και δέκα οικήματα νέα, όπου έφερε και άλλους ραγιαδες προς καλλιέργειαν του τόπου και ούτω πως εξηκολούθει ωφελούμενος μέχρι του έτους 1800.»²⁴⁰

Η οικονομική ευρωστία και η χρηματική ρευστότητα επιτρέπει στον πρόγονο Παπατσώνη να προβεί στη δημιουργία μιας αξιόλογης ακίνητης περιουσίας, ο πυρήνας της οποίας αποτελείται από ιδιόκτητες γαίες με σημαντικότερη αυτή του χωριού Τρύφα μαζί με το μύλο του, ο οποίος αποτελεί, για την περιοχή, θεμελιώδη ιστό της παραγωγικής διαδικασίας. Ωστόσο, αυτό που δεν διευκρινίζεται είναι οι συνθήκες μέσω των οποίων έγινε η απόκτηση της κυριότητας των γαιών και ενός ολόκληρου χωριού, δηλαδή η τσιφλικοποίηση του, καθώς και το προηγούμενο νομικό καθεστώς του, εάν δηλαδή ήταν ήδη ιδιωτική γη και απλά άλλαξε ιδιοκτήτη ή όχι. Εξάλλου, η εμφύτευση της αποκτηθείσας γης με καλλιέργειες από σύκα, ελιές και αμπέλια αποφέρει και φυσικές προσόδους, των οποίων τμήμα ή το σύνολο

φορολογία την καταβαλλόμενη σε χρήμα, αδυναμία που συνεπαγόταν την καταχρέωση στο επίπεδο όχι μόνο των ατόμων αλλά και της κοινότητας. Δεν πρέπει, βέβαια, να αποκλείονται άλλες μορφές ιδιοποίησης προερχόμενες από την άσκηση βίας. Βλ. Ασδραχά, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας...*, ό.π., σ.185, 187, 269.

²⁴⁰ Παπατσώνης, ό.π., σ. 32.

μπορεί να ρευστοποιηθεί στα πλαίσια μιας εκχρηματισμένης οικονομίας. Την περιουσία τη οικογένειας συμπληρώνουν δύο ιδιόκτητοι πύργοι, σύμβολο της κοινωνικής τους επιφάνειας, η ανέγερση των οποίων συνοδεύεται από την οικοδόμηση αποθηκών στις οποίες συγκεντρώνεται όλη η κοινοτική παραγωγή, καθώς και οικημάτων προκειμένου να διαμείνουν σε αυτά και άλλοι καλλιεργητές που δεν ανήκουν στην κοινότητα.

Η αναφορά στην οικονομική ευημερία της οικογένειας και η απαρίθμηση των περιουσιακών στοιχείων ξεκινά και καταλήγει με την αναγωγή σε έναν κοινό τόπο : την αναφορά στα «ωφελήματα» από την ενοικίαση των προσόδων. Προφανώς λοιπόν η περιουσία αυτή, η «ευτυχία που πολλαπλασιαζόταν» οφείλει την ύπαρξη της στην εκμίσθωση της επαρχίας, απορρέει και εκπηγάζει απ' αυτήν. Ο απομνημονευματογράφος συσχετίζει με απερίφραστο τρόπο την οικογενειακή ευμάρεια με την ενοικίαση της επαρχίας και υπογραμμίζει επανειλημμένα *«την υπεροχή και τον πλούτο ον απελάμβανε κατ' έτος ο παππούλης του, καίτοι αναβιθασθέντος του ενοικίου της επαρχίας»*²⁴¹ καθώς και ότι αυτή συνεχίστηκε μέχρι το τέλος του βίου του.²⁴²

Τα οφέλη συμπορεύονται διαχρονικά με την ανάληψη της εκμίσθωσης, την οποία μετά τον παππού του αναλαμβάνει κατά το έτος 1807 ο πατέρας του απομνημονευματογράφου : *«Εξηκολούθει και ο πατήρ μου να έχη τας αυτάς ωφελείας άπερ και ο παππούλης ημών είχεν και ιδίως από την ενοικίασιν και από τα κεχαγιαλίκια, τα οποία ενέμετο μέχρι του θανάτου του».*²⁴³

Την οικογενειακή παράδοση της συμμετοχής στον οικονομικό μηχανισμό συνεχίζει ο Δ.Παπατσώνης, αδελφός του απομνημονευματογράφου, κατά τη διάρκεια της αρχής του οποίου γίνονται προσπάθειες να παύσουν οι καταχρήσεις που απορρέουν από το υπάρχον σύστημα είσπραξης των επαρχιακών προσόδων. Η παραδοχή όμως για την μέχρι τότε ύπαρξη τους, συνεπώς και για τα χρόνια τα οποία η οικογένεια Παπατσώνη αποτελούσε την προυχοντική ηγεσία, διατρέχει το απόσπασμα : *«Και τότε (1816) ανέλαβε μόνος ο Παπατσώνης τας ηνίας της επαρχίας*

²⁴¹ Ό.π.

²⁴² Ό.π., σ. 34.

²⁴³ Ό.π., σ. 39.

και διοίκει αυτήν, παυσάσης της καταχρήσεως πλέον²⁴⁴ ... Τότε τα χρέη της επαρχίας επλεόνασαν ... και οι δανεισταί της επαρχίας ήρχισαν να ζητούν τα χρήματα των²⁴⁵. Εδέησεν ώστε όλα τα χρέη αναβαινόντα εις εξήκοντα – εβδομήκοντα χιλιάδας γρόσια παλαιά να αναλογισθούν εν εκάστω χωρίω ταύτα, ίνα λάβη έκαστον χωρίον την αναλογίαν του, χωρίς πλέον να μετέχη η επαρχία εις αυτά τα βάρη, αλλά εις το μέλλον τα τακτικά δοσίματα να πληρώνη εγκαίρως, αποφάσισαν ως προς τα μέλλοντα δοσίματα να τα προσδιορίσουν πλέον εις τι ποσόν, όπως εις το εξής να μην έχουν αυξομειώσιν και δια να κλείσουν με τούτο τας καταχρήσεις ώστε να κόψουν πάσαν ελπίδα²⁴⁶ ...». Η κατάργηση της συμμετοχής της επαρχίας στα κοινοτικά έξοδα καθώς και η ποσοτική σταθεροποίηση και έγκαιρη απόδοση των φορολογικών προσόδων, χωρίς ετήσιες αυξομειώσεις, επιδιώκει την αποτροπή την καταχρήσεων. Πέραν βέβαια της ανελαστικότητας του νέου φορολογικού καθεστώτος, η αποκόμιση ωφελημάτων για τους υποενοικιαστές των βασιλικών δοσιμάτων δεν ευνοείται πλέον και από άλλους παράγοντες με αποτέλεσμα αυτά να έχουν ελαχιστοποιηθεί : « ... αλλά' έλειπον αι ωφέλειαι της ενοικιάσεως, διότι βαρυνενοικιάζετο η επαρχία και έμειναν αι ωφέλειαι των κεχαγιαλικίων μόνον, αίτινες επέφερον μικρότερας ωφελείας από την της ενοικιάσεως».²⁴⁷ Όπως καταμαρτυρείται, το ύψος του εκμισθώματος και της «ωφέλειας» είναι μεγέθη αντιστρόφως ανάλογα : το χαμηλό εκμισθωμα συνεπάγεται μεγάλο κέρδος ενώ αντίθετα το υψηλό ενοίκιο ισοδυναμεί με μικρό.

Ανεξαρτήτως βέβαια του εύρους του πλεονάσματος, πλην του εκμισθωτή, συμμετοχή στις ωφέλειες - για την ύπαρξη των οποίων έχουν πλήρη επίγνωση- πρέπει να έχουν και οι υπόλοιποι επαρχιακοί αξιωματούχοι, ανάλογη ασφαλώς της

²⁴⁴ Αναφέρεται στην περίοδο εκμισθώσεως των προσόδων της επαρχίας από την αντίπαλη φατρία του Σωτηράκη Λόντου (Αντωνάκης Περρωτής, Αναγνώστης Λυκάκης και Αναγνώστης Πουλόπουλος). Βλ. Ό.π., σελ. 42.

²⁴⁵ Δεν είναι ασύνηθες να δανείζεται η επαρχία από έναν ιδιώτη για να καλύψει τα έξοδα της, όπως και να δανείζονται οι υπόδουλοι καλλιεργητές από τον εκμισθωτή-φοροεισπράκτορα αλλά και τσιφλικούχο. Η ίδια πραγματικότητα αποτυπώνεται και στη διαθήκη του παππού Παπατσώνη, στην οποία γίνεται λεπτομερής αναφορά των δοσοληψιών του προεστού : «έλαβον και δάνεια από την Νικόλαινα Χατζόνυφην δια χρείαν του αυτού καζά μου γρόσια 300, τα οποία όλα δίδονται εις χρείαν του καζά μου ... έβαλα και εξ ιδίων μου ακόμα γρόσια 450, τα οποία γρόσια 450 μένουν να τα λαμβάνω από τον καζά ... δια δε τα κεχαϊλίκια μου και όσα άσπρα έχω δοσμένα εις εκείνα, είναι με ομολογίες των ραγιάδων, ο υιός μου ως πληρεξούσιος θέλη να τα πάρη, του τσιφλικίου μου οι ραγιάδες τα όσα μου χρεωστούν, ομοίως και τα τρίτα, δι' αυτά είναι τεφτέρι να τα συνάξη και να τα πάρη». Βλ. Ό.π., σ. 38.

²⁴⁶ Ό.π., σ. 54.

²⁴⁷ Ό.π.

θεσμικής τους θέσης. Στην πραγματικότητα αυτή, η οικογένεια Παπατσώνη φροντίζει να συμμορφώνεται και να προσαρμόζεται, προκειμένου να αποφύγει την «αντιπολιτευτική πολιτική» η οποία μπορεί να οδηγήσει σε ανεξέλεγκτες και μη διαχειρίσιμες καταστάσεις.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ

Ο Δ.Παπατσώνης δεν παραλείπει να επισημάνει με έμφαση το γεγονός ότι συμμετοχοί των «ωφελημάτων» είναι πλην του προγόνου του και οι υπόλοιποι επαρχιακοί άρχοντες : *«Εκ των ωφελημάτων έδιδε (ο παππούς Παπατσώνης) και μετοχήν εις τον Περρωτήν, τον Λυκάκην και τον από Γαΐδουροχώρι Παναγιωτάκην και ωφελούντο και αυτοί ουκ ολίγον».*²⁴⁸ Η ίδια πολιτική διαιωρίζεται και από τον Α.Παπατσώνη, διάδοχο στην εκμίσθωση της επαρχίας : *«Εξηκολούθει και ο πατήρ μου ... έδιδον δε και μερίδιον εκ της ενοικιάσεως και εις τους Αντώνιον Περρωτήν, Λυκάκην και εις άλλους τινάς με τα ίδια προνόμια όπου είχαν και με τον παππούλη μου και ωφελούντο και αυτοί ουκ ολίγον».*²⁴⁹ Αυτή η πραγματικότητα προφανώς υπογραμμίζεται και υπερτονίζεται για να καταδειχθεί ότι ο Περρωτής αδικαιολογήτως και αδίκως «συκοφαντούσε» την οικογένεια Παπατσώνη, αφού αυτή δεν τον εξαιρούσε από τα ωφελήματα της εκμίσθωσης αλλά τουναντίον του απέδιδε το ανάλογο μέρος.

Η ωφέλεια όμως που απολαμβάνει ο επαρχιακός ταμίας Περρωτής δεν τον αποτρέπει από την εκδήλωση μιας ανάρμοστης συμπεριφοράς. Η μαρτυρία έχει ως εξής : *«... αλλά φθονήσαντες την ευτυχίαν ταύτην συνώμοσαν ο Αντωνάκης Περρωτής μετά του αδελφού του Φώτου και ηθέλησαν να τον δολοφονήσουν και ευρήκαν ως τοιούτον δολοφόνον τον Δημήτριον Γιακουμήν ... τον και παρεφυλάττον και τον ετουφέκισαν ... τους εφυλάκωσαν ... τον δε Αντώνιον Περρωτήν ο πασάς τον εξώρισεν εις την Μονεμβασίαν ... ο δε παππούλης μου θεραπευθείς εξηκολούθη την υπηρεσίαν του ... μετά παρέλευσιν τριών ετών δια πολλών παρακλήσεων και μεσιτειών εδέησε να τον επαναφέρη από την εξορίαν και να τον διορίση και εις την*

²⁴⁸ Ό.π., σ.32.

²⁴⁹ Ό.π., σ. 39.

προτέραν του θέσιν «.²⁵⁰ Σύμφωνα με το τεκμήριο, ο Περρωτής είναι ο ηθικός αυτουργός και ο οργανωτής της απόπειρας δολοφονίας εναντίον του Δ.Παπατσώνη, ο φθόνος για την ευτυχία του οποίου αποτελεί κίνητρο για την εις βάρος του επίθεση. Προφανώς, ο επαρχιακός ταμίας δεν είναι ικανοποιημένος από το μέγεθος των δικών του «ωφελημάτων» αλλά θεωρεί ότι αδικείται σε σχέση με το πλεόνασμα που ιδιοποιείται ο προεστός και γι' αυτό μετέρχεται άλλων μεθόδων προκειμένου να τα αυξήσει.

Οι ενέργειες του, βέβαια, οι οποίες δεν είναι απλά συνωμοτικές και δόλιες, αλλά έκνομες και αξιόποινες σε βαθμό κακουργήματος, ερμηνεύονται ως μια προσπάθεια «παραμερισμού» του βασικότερου ανταγωνιστή για την ενοικίαση των προσόδων της επαρχίας. Εντύπωση ασφαλώς προξενεί η συγχώρεση της κακουργηματικής δράσης του Περρωτή από τον αποδέκτη της και η επάνοδος του στο θεσμικό αξίωμα του επαρχιακού ταμιά. Η επιλογή του προεστού να τον επαναφέρει στο αξίωμα του παρά τη δολοφονική επίθεση εναντίον του, εγείρει εύλογα ερωτήματα. Εάν τα κίνητρα του Παπατσώνη είναι ανθρωπιστικά και απότοκα της μεγαλοψυχίας και της ανωτερότητας του, θα μεταφράζονταν στην αποδοχή της μεταμέλειας του θύτη Περρωτή και στη συγχώρεση του από το παρ' ολίγον θύμα του. Στην εν λόγω, όμως, περίπτωση ο Περρωτής δεν τυγχάνει μόνον άφεσης αμαρτιών, αλλά επανεντάσσεται στον εξουσιαστικό – οικονομικό μηχανισμό, μολονότι αποδεδειγμένα αδυνατεί όχι απλά να συνεργαστεί με τον συμμετέχοντα σ' αυτόν και θεσμικά ανώτερο του Παπατσώνη, αλλά έχει επιχειρήσει και να τον εξοντώσει. Είναι τουλάχιστον απορίας άξιον πώς ο επαρχιακός άρχοντας επιλέγει ξανά ως ταμιά και άμεσο συνεργάτη του τον επίδοξο φονιά του. Προηγούνται βέβαια παρακλήσεις και μεσιτείες, οι οποίες λογικά θα έπρεπε να περιορίζονται στην αυτονόητη επιδίωξη της συγχώρεσης από το θύμα, στην περίπτωση μας όμως, εάν αυτές έχουν ένα βάρος, επιτυγχάνουν και την θεσμική αποκατάσταση του Περρωτή, γεγονός που μας επιτρέπει να εικάσουμε ότι αυτές αναδίδουν μια οσμή πειθαναγκασμού. Πιθανότατα, λοιπόν, η επιλογή του επαρχιακού προεστού να αποκαταστήσει στη θέση του σενδίκ εμίνη αυτόν που επιχείρησε την φυσική του εξόντωση, δεν αφορμάται μόνο από ανθρωπιστικά

²⁵⁰ Ό.π., σ. 32.

αισθήματα και αγαθή προαίρεση. Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι ο Περρωτής, ως επαρχιακός ταμίας, έχει πλήρη εικόνα των δοσοληψιών, των πιθανών πρόσθετων επιβαρύνσεων των φορολογουμένων, των καταχρήσεων και των εν γένει «ωφελημάτων» της εκμίσθωσης των προσόδων της επαρχίας. Προφανώς, λοιπόν ο Παπατσώνης εξαναγκάζεται, σύρεται σ' αυτήν την απόφαση, ακριβώς εξαιτίας αυτών που γνωρίζει ο Περρωτής, τα οποία ενδεχομένως τον ενοχοποιούν για τυχόν υπερβάσεις στα πλαίσια των θεσμικών αρμοδιοτήτων του. Η απόφαση του λοιπόν αποτελεί προϊόν εξορθολογισμένης στάσης και εγγράφεται σε μία πολιτική περιορισμού μεγαλύτερων απωλειών και αποφυγής δυσάρεστων συνεπειών.

Η επιείκεια όμως και η συγχώρεση του Δ.Παπατσώνη δεν επαρκούν για να επιφέρουν την ομόνοια στους επαρχιακούς άρχοντες και την μεταβολή της στάσης του βασικού ανταγωνιστή Περρωτή, ο οποίος εκ νέου συνωμοτεί το 1811 ενάντια στον γιο του, Αναγνώστη με σκοπό την ανάληψη της ενοικίασης. Τα ωφελήματα ταυτίζονται με την ενοικίαση, που αποτελεί πάντα σημείο τριβής και ανταγωνισμού και κινούν τη δράση των ιστορικών μας υποκειμένων. « ... ο φθόνος υπερίσχυσε. Συνομόσαντες τότε ο Αντωνάκης Περρωτής, ο Αναγνώστης Λυκάκης και ο από Σκάλα Αναγνώστης Πουλόπουλος ίνα τον εξαλείψουν, δια να μείνουν αυτοί εν τη επαρχία και να απολαμβάνουν τα ωφελήματα, άτινα είχεν ο πατήρ ημών, ανήλικοι όντες και ημείς τα τέκνα του τότε ... ». ²⁵¹

ΕΜΠΡΑΓΜΑΤΑ ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ

Η πραγματικότητα ότι η ανάληψη της εκμίσθωσης των επαρχιακών προσόδων μετουσιώνεται σε πλούτο και δύναμη, επανέρχεται στη μαρτυρία στην αναφορά περί της περιουσίας της οικογενείας κατά το έτος 1811, η οποία, με αφορμή την καταγραφή της, συνίσταται από τα εξής : «από τα εξής χωρία : το Ναζίριον, Δρουμούσι, Γερνικά, το ήμισυ του χωρίου Κουτούφαρι και με τους μύλους αυτών τα οποία είχεν αποκτήσει ο πατήρ ημών κατά τα 1809 και 1810, είχε φτιάσει και το

²⁵¹ Ό.π., σ. 42.

ελαιοτριβείον με κατοικήσιμον οικίαν εντός του συκοελαιοπεριβόλου εις το Λυγίδιον κειμένου. Τα χωρία ταύτα ηγόρασεν από τον Οσουμάν Τζελεπήν, το μεν Δρυμούσι με τον μύλον αυτού δια γρόσια δεκαπέντε χιλιάδες, το χωρίον Γερνικά με τον μύλον αυτού δια τρεις χιλιάδες γρόσια, έφτιασεν εις αυτά τα δύο χωρία και δεκαπέντε χαμόγεια οικήματα και με τας αποθήκας, ίνα αποταμιεύη εις αυτάς τα γεννήματα, το όγδοον του Ναζιρίου με το περιβόλι μορεών εις το Γκιρίζι με τον παλαιόν μύλον αυτού ... δια χίλια διακόσια γρόσια και το ήμισυ του χωρίου Κουτούφαρι από τους Βεϊζαίους Τούρκους εν Ανδρούση δια τέσσερες χιλιάδες γρόσια²⁵².. Όλα ταύτα τα έκαμεν εν διαστήματι δύο ετών, αλλ' η κακή μοίρα δεν τον άφησεν να τα τελειοποιήση, έτι καλύτερα διότι ο φθόνος υπερίσχυσε²⁵³.»

Η ακίνητη περιουσία της προυχοντικής οικογενείας, συγκροτείται από χωριά-τσιφλίκια, τα οποία αποτελούν αυτοτελείς παραγωγικές μονάδες, καθώς συμπεριλαμβάνουν, εκτός των καλλιεργήσιμων γαιών, ελαιοτριβεία, μύλους και χώρους αποθήκευσης των παραγόμενων προϊόντων. Αυτό, όμως που στοιχειοθετείται emphaticά από το τεκμήριο, είναι η οικονομική ρευστότητα της οικογένειας. Το ύψος του τιμήματος που καταβάλλει ο Α. Παπατσώνης για τις αγορές των γαιών, υπερβαίνει τα 23.000 γρόσια, ποσό που προσαυξάνεται από τα επιπλέον χρήματα που διαθέτει για την ανοικοδόμηση ελαιοτριβείου, οικημάτων και αποθηκών, η ανέγερση των οποίων αντανακλά περισσότερο την οικονομική, παρά την διοικητική ιδιότητα του προύχοντα.

Τέλος, αξίζει να υπογραμμιστεί, ως δηλωτικό της οικονομικής επιφάνειας της οικογένειας, ότι το σύνολο αυτής της μεγάλης ακίνητης περιουσίας είναι δημιούργημα δύο ετών , χρονικού διαστήματος δυσανάλογα μικρού σε σχέση με το εύρος της.

²⁵² Η δημιουργία των «τσιφλικιών» αυτών είναι αποτέλεσμα της δημιουργίας χρηματικών εισοδημάτων σε ορισμένα στρώματα της κυρίαρχης οθωμανικής κοινωνίας μέσω της ανακατανομής της φορολογικής προσόδου . Στις νέες εκμεταλλεύσεις διαιωνίζονται τα παραδοσιακά συστήματα εκμετάλλευσης. Βλ. Ασδραχά, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας...*, ό.π., σ.228.

²⁵³ Παπατσώνης, ό.π., σ. 42.

ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΗΜΑΤΑ

Παράλληλα, το τεκμήριο αναδεικνύει και μιαν άλλη πτυχή της δράσης της ισχυρής οικογενείας, η οποία δεν εξαντλείται μόνον στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν του θεσμικού της ρόλου.

«Έφτιασε και την εν Ναζιρίω εκκλησίαν της Κοιμήσεως της Θεοτόκου κατά το 1811, δια την οποίαν έδωσε εις τον Βεληπασιάν²⁵⁴ γρόσια πεντοκόσια δια την άδειαν ... δια την οποίαν εξώδευσε υπέρ τας πέντε χιλιάδας γρόσια με τα χορήγια και φαγοπότια αυτής εξ ιδίων του²⁵⁵.»

Η ανοικοδόμηση του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εγγράφεται ενδεχομένως στα έργα κοινής ωφελείας τα οποία υλοποιεί ένας ευσυνείδητος τοπικός άρχοντας, οι χορηγίες όμως και οι εορταστικές εκδηλώσεις της κοινότητας που γίνονται αποκλειστικά με δικά του χρήματα συστήνουν την εικόνα ενός πλούχοντα – ευεργέτη. Η αγαθοεργός δράση της οικογενείας επανέρχεται θεματικά και αντιπαραβάλλεται με τις ωφέλειες της εκμίσθωσης πιθανότατα σε μια προσπάθεια εξισορρόπησης και εξαγνισμού τους. *«Αν και ωφέλειαι ήτον μεγάλαι, ουχ ήττον και η σπατάλη η μεγάλη όπου εγένετο εν τη οικία μας υπερέβαινε τας ωφελείας, διότι η μητέρα μας έχουσα αδελφάς τέσσαρας έτρεφε τας οικογενείας αυτών καθ' ολοκληρίαν, επίσης και την φαμελίαν του γαμβρού μας Μαρίνου. Εκτός και τούτων και άλλες δέκα φαμελιές τουλάχιστον εκ του χωρίου μας Ναζιρίου, εκτός και τούτων το σπίτι μας εδέχετο χωρίς υπερβολήν πενήντα μουσαφिरαίους Τούρκους και χριστιανούς καθ' ημέραν ... τρεφόμενους τακτικότατα και με τα ζώα τους ακόμη ... Ακαταπαύστως ταύτα εγίνοντο, Τρεις φούρνους είχαμεν εις ενέργειαν ... αφήνομεν και τα λοιπά φαγοπότια αυτών, όσα απαιτούντο δια μουσαφiraίους ουχί τυχαίους, αλλά καλής περιωπής²⁵⁶... »* Αν και τα έξοδα αυτά θεωρούνται υπερβολικές δαπάνες από τον απομνημονευματογράφο, καθώς χαρακτηρίζονται ως σπατάλη,

²⁵⁴ Σε ό,τι αφορά τη διοίκηση της Πελοποννήσου, ο Βελή πασάς επέδειξε ανεξιθρησκεία και αντιμετώπισε τους χριστιανούς με ασυνήθιστη για το αξίωμα του ανεκτικότητα. Βλ. Κυρκίνη - Κούτουλα, ό.π. σ. 177.

²⁵⁵ Παπατσώνης, ό.π., σ.46.

²⁵⁶ Ό.π., σ. 47.

εντούτοις αφορμώνται από ανθρωπιστικά αισθήματα (η προυχοντική οικογένεια συντηρεί οικογένειες και προσφέρει φιλοξενία) και διασφαλίζουν μια κοινωνικότητα που συνάδει αλλά και συντηρεί την θέση των Παπατσωναίων στην τοπική κοινωνία. Η διαιώνιση της κοινωνικής τους επιφάνειας και ισχύος απαιτεί κοινωνικό πρόσωπο και διατήρηση υψηλών κοινωνικών διασυνδέσεων. Ενδεχομένως, βέβαια η φιλοξενία να είναι και προϊόν καταναγκασμού, καθώς οι πλούσιοι Τούρκοι είναι άνθρωποι περιωπής και πρέπει να τους περιποιούνται. Αυτό που υπογραμμίζεται, ωστόσο, είναι ότι τα τυχόν ωφελήματα εξανεμίζονταν υπό το βάρος των δαπανών.

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΩΦΕΛΗΜΑΤΩΝ

Στην απόπειρα μας να καταδείξουμε τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από την ανάληψη της ενοικιάσεως των επαρχιακών προσόδων δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε μια επιλογική και ταυτόχρονα «απολογιστική» αναφορά του απομνημονευματογράφου, στην οποία συμπυκνώνει τα οφέλη τα οποία απολάμβανε η οικογένεια του κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Αν και η παράθεση του έγγραφου εντάσσεται στην υπηρετηση της στόχευσης να αναδειχθεί η προσφορά των Παπατσωναίων στην απελευθέρωση του υπόδουλου γένους, η οποία ωστόσο υποτιμήθηκε από τον κυβερνήτη Καποδίστρια, φωτίζει με ευκρίνεια τον πλούτο και την ευημερία που απολάμβαναν ως επαρχιακοί άρχοντες και ενοικιαστές, αγαθά τα οποία εντούτοις θυσίασαν στο βωμό της ελευθερίας : *«Ενταύθα σημειούνται τα πλεονεκτήματα, άτινα είχε η οικογένεια των Παπατσωναίων εν τη επαρχία των Εμπλακίκων επί Τουρκοκρατίας. Ο κατ' έτος βοϊβόντας και ενοικιαστής των εισοδημάτων αυτής υπόχρεως ων εις τους προεστούς αυτής ίνα του παρέχουν πάσαν συνδρομήν εις την είσπραξιν των εισοδημάτων και τινά βοηθήματα να του παρέχουν εκ των δοσιμάτων όπου είχε ανάγκην μεγίστην παρ' αυτών, εχάριζεν και αυτός προς αυτούς τα κεχαγίλκια τινών χωρίων προς όφελος αυτών και ωφελούντο ουκ ολίγον, διότι τα χωρία αυτά ήτον υπόχρεα εις τον κεχαγιάν αυτόν να του καλλιεργούν και σπέρνουν τρία κοιλιά πρωϊμούς καρπούς και δύο στρέμματα οψίμους, έκαστον ζευγάρι να τα*

καλλιεργούν, σπέρνουν, θερίζουν και μετακομίζουν εν ταις αποθήκαις των ανεξόδως, αυτός δε υπόχρεως να τους προπληρώνη δανειακώς τα βασιλικά δοσίματα των και να τα εισπράτη εν ανέσει και να τους προστατεύη εις πάσαν ανάγκην ... είχεν η οικογένεια των Παπατσωναίων τοιαύτα οίον τα χωρία Ναζίρι, Αλποχώρι, ... Τα εισοδήματα των κεχαγιαλικίων τούτων έμεναν και αφορολόγητα από τον ενοικιαστήν και ενέμετο ταύτα μέχρι του έτους 1821 ότε εξερράγη η επανάστασις, επίσης είχον τοιαύτα κεχαγιλίκια και εκ των ιδιόκτητων χωρίων τους Δρυμούσι, Γερνικά, Τρύφα , από τα οποία εισέπραττε κατ' έτος περίπου 1.500 κοιλών, αξίας κατ' ελάχιστον όρον 8-10 χιλιάδας γροσίων, προς δε είχεν και ωφέλειαν εκ των βασιλικών δοσιμάτων κατ' αποκοπήν δια χοτζετίου περισσευόντων από τα 1818 μέχρι του 1821 από 120 γρόσια το χαρτί, εις 440 χαρτιά αναλογιζομένη η επαρχία αύτη, υπερ' τας 15.000 χιλιάδας γροσίων όφελος, ... εκτός και τούτων ωφελείτο και ετέρας 15.000 γροσίων από την ενοικίασιν κατ' έτος όπου ενείχето κέρδος πάντοτε, αναβαίνοντα όλα τα ωφελήματα ταύτα ετησίως υπέρ τας τεσσαράκοντα χιλιάδας γροσίων, αφήνω δε και άλλα τυχηρά οπού καθ' εκάστην δεν έλειπον υπέρ τας 10.000 γροσίων και ταύτα, δια των Τουρκών προερχόμενα ταύτα τα ωφελήματα και υπό την σκιάν αυτών, αλλ' εις όλα ταύτα δεν ηρκέσθη η οικογένεια αύτη. Απέναντι της ελευθερίας της πατρίδος ... ²⁵⁷»

Το τεκμήριο σκιαγραφεί με πολύ εύγλωττο τρόπο την οικονομική ευημερία την οποία απολάμβανε η οικογένεια Παπατσώνη, την οποία όμως δεν δίστασε να προσφέρει στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Η περιουσία της οικογένειας (κινητή και ακίνητη) εδράζεται στην ανάληψη και διατήρηση της εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων της επαρχίας. Η οικονομική ισχύς των Παπατσωναίων είναι απότοκη της κοινωνικής θέσης που έχουν ως φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, δηλαδή ως επαρχιακοί άρχοντες. Ο βοεβόδας, φορέας της κατακτητικής εξουσίας και ο προεστός, κεφαλή των κατακτημένων Ελλήνων, εκτός από την επιβεβλημένη συνεργασία τους ως θεσμικά όργανα, συνδέονται με μια σχέση αλληλεξάρτησης και συναλλαγής και αμοιβαιότητας . Η αγαστή συνεργασία του Τούρκου και Έλληνα αξιωματούχου, διασφαλίζει οφέλη («βοηθήματα») και στους δύο. Ο Οθωμανός ενοικιαστής των εισοδημάτων της επαρχίας δεν εξαρτάται απλώς από τις

²⁵⁷ Ό.π., σ. 126, 127.

υπηρεσίες του αλλοεθνή υποενοικιαστή για την είσπραξη τους, αλλά προσβλέπει επιπλέον και σε κάποια οικονομικά ωφέλη, τα οποία, σύμφωνα με τον απομνημονευματογράφο έχει πολύ μεγάλη ανάγκη. Η χρήση του υπερθετικού βαθμού «*μεγίστην ανάγκην*», αν και δεν στοιχειοθετείται από το τεκμήριο, προφανώς χρησιμοποιείται για να αιτιολογήσει – δικαιολογήσει, ή ακόμα και να αποκαθάρει την απόδοση τους στον Οθωμανό αξιωματούχο, καθώς αυτή συνεπάγεται την αφαίρεση τους από τα βασιλικά δοσίματα, των οποίων αποτελούν τμήμα.

Απ' την άλλη, ο βοεβόδας, ως αντάλλαγμα αλλά και αναγνώριση των ευεργεσιών των οποίων γίνεται αποδέκτης, προσφέρει στον προεστό τα κεχαγιαλίκια 9 χωριών, αντίδωρο που μεταφράζεται σε φυσικές αλλά και χρηματικές προσόδους, καθώς η γεωργική παραγωγή των γαιών αυτών γίνεται χρήμα, γροσιοποιείται αλλά επιπλέον μένει και αφορολόγητη. Η φορολογική ατέλεια ισχύει και για τα τσιφλίκια της οικογενείας, στα οποία η ίδια έχει το κεχαγιαλίκι. Αποδεικτικό της «ευτυχίας που πολλαπλασιαζόταν», της ανοδικής πορείας του πλούτου της είναι ότι τα ιδιόκτητα χωριά των Παπατσωναίων σε λιγότερο διάστημα τριών δεκαετιών τριπλασιάστηκαν, δεδομένου πως το πρώτο τσιφλίκι το απέκτησε το 1784 (το χωριό Τρύφα) και στις αρχές του 19ου αιώνα είχε ήδη τρία. Συνολικά, τα κέρδη της οικογενείας υπολογίζονται περί τα 40.000 γρόσια ετησίως, δίχως να προσμετρώνται σ' αυτά τα έκτακτα έσοδα (10.000 γρόσια), «τα τυχηρά» τα οποία υπήρχαν ανελλιπώς, οπότε αθροιστικά το πλεόνασμα που, όπως φαίνεται, ιδιοποιείτο, αγγίζει τα 50.000 γρόσια.

Ωστόσο, αξίζει να εμβαθύνουμε στην αναφορά του απομνημονευματογράφου «*περί τυχηρών υπό την σκιάν των Τουρκών*». Προφανώς, η φράση αυτή αποτελεί μια έμμεση παραδοχή ότι τα έκτακτα αυτά έσοδα, τα οποία εκπορεύονται από συνεργασία με τους Τούρκους («*δια των Τουρκών προερχόμενα*»), αποτελούν κατά ένα μέρος προϊόν πρακτικών που δεν εμπίπτουν στο νόμιμο θεσμικό πλαίσιο στο οποίο δρουν οι Παπατσωναίοι ως ενοικιαστές, εκπηγάζουν όμως απ' αυτό και μολονότι είναι εις γνώση των φορέων της κατακτητικής εξουσίας, γνωρίζουν ταυτόχρονα την ανοχή τους – προφανώς, γιατί προσπορίζουν οφέλη και γι' αυτούς. Η ερμηνεία «*των τυχηρών υπό την σκιάν των Τουρκών*» συνηγορεί στο συμπέρασμα ότι η σχέση των Οθωμανών και των υπόδουλων αξιωματούχων είναι μία σχέση

δούναι και λαβείν. Η μαρτυρία, εξάλλου, του τεκμηρίου για ωφέλειες από τα βασιλικά δοσιμάτα και για το «κέρδος που ενείχεται πάντα από την ενοικίαση» είναι σαφής και αποδεικνύεται περίτρανα από τα συνολικά ετήσια ωφελήματα που προέκυπταν από την εκμίσθωση με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Το πλεόνασμα των 50.000 γρ., ποσό που απομένει στο επαρχιακό ταμείο μετά την απόδοση των βασιλικών δοσιμάτων, ισοδυναμεί με την φορολογική απαίτηση της Πύλης από την επαρχία. Το Οθωμανικό δημόσιο και ο εκμισθωτής των προσόδων του καρπώνονται, όπως φαίνεται, από τα φορολογικά υποζύγια το ίδιο όφελος και συνεπακόλουθα τα επιβαρύνουν εξίσου το ίδιο.

Η συμμετοχή, λοιπόν, της ισχυρής οικογένειας στο εξουσιαστικό – οικονομικό μόρφωμα σηματοδοτεί την κοινωνικοπολιτική και ως εκ τούτου την οικονομική της επιβίωση και δύναμη. Σαφώς, η συμμετοχή στη διαχείριση των προσόδων αποτελεί προϋπόθεση της οικονομικής και πολιτικής της ισχύος. Είσπραξη φόρων και εξουσία είναι συνώνυμα. Οι Παπατσωναίοι πρέπει, εξάλλου να διασώσουν, να διατηρήσουν ή και να επαυξήσουν τη θέση και τη δύναμη των οποίων έγιναν παραλήπτες, την παράδοση την οποία εγκαινίασε ο προπάππους τους Στούπας, όχι μόνο για να φανούν αντάξιοι συνεχιστές των προγόνων τους αλλά και γιατί αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος να επιβιώσουν ως φυσικές, οικονομικές και κοινωνικές οντότητες. Έτσι προφανώς ερμηνεύονται οι αλληλοκατηγορίες, οι συνομωσίες και τα υπονομευτικά σχέδια των ανταγωνιστών τους για την εκμίσθωση με τους οποίους έρχονται συνεχώς σε αντιπαλότητα.

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

Το σύστημα της εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων που εφάρμοζε η Οθωμανική αυτοκρατορία ευνοούσε την εξωθεσμική δράση των συμμετεχόντων στον οικονομικό μηχανισμό. Η άσκηση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων συνεπάγεται αμοιβές και κυρίως οφέλη από τη διαχείριση του φόρου και είναι επόμενο, στο μέτρο που η κατοχή αξιωμάτων είναι καρποφόρα, η κοινοτική εκπροσώπηση να συνεπάγεται εσωτερικές συγκρούσεις και ανταγωνισμούς γύρω από την ανάληψη των δικαιωμάτων αυτών. Εύλογο ήταν, λοιπόν η ανάληψη της ενοικίασης των βασιλικών δοσιμάτων να αποτελέσει το μήλον της έριδος ανάμεσα στους επίδοξους διεκδικητές της.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ Δ.ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ

Την ιστορική αυτή πραγματικότητα ανασυστήνει το τεκμήριο μας με ιδιαίτερα εναργή τρόπο. Η συγκρότηση της επαρχίας των Εμπλακίκων και η ανάθεση της είσπραξης των προσόδων της στον Δ.Παπατσώνη σηματοδοτούν και την έναρξη του ανταγωνισμού. *«Μέχρι των 1779 ετών εξακολουθούσεν η ευτυχία πολλαπλασιαζομένη, αλλά φθονήσαντες την ευτυχίαν ταύτην συνώμοσαν ο Αντωνάκης Περρωτής μετά του αδελφού του Φώτου και ηθέλησαν να τον δολοφονήσουν και ευρήκαν ως τοιούτον δολοφόνον τον Δημήτριον Γιακουμήν ... τον παρεφυλάττον και τον ετουφέκισαν ... νομίσαντες τον νεκρόν πλέον έφυγεν ο δολοφόνος ... Ο δε παππούλης ημών έδωσεν την είδησιν ταύτην και εις τον βοϊθόντα ότι επυροβολήθη από τα σπίτια τα Περρωτιάνικα και ευθέως συνέλαβον τον Αντώνιον Περρωτήν ... και αφού τους εμαστίγωσαν αρκούντως, τους εφυλάκωσαν και τους εκρήμνισαν και τα οσπίτια των και... τους απέστειλαν εις Τρίπολιν ως συνεργούς του φόνου ... τον εξώρισεν εις την Μονεμβασίαν, όπου διέμεινεν εν τη εξορία δύο – τρία χρόνια. Ο δε Φώτος διέμεινεν εν τη φυλακή δια πολύν καιρόν και δια λύτρων απελύθη και δια πολλών παρακλήσεων και μεσιτειών. Ο δε παππούλης μου θεραπευθείς εξηκολούθη την υπηρεσίαν του, διορίσας άλλον σενδίκ εμίνην εις τον τόπον του Αντωνίου Περρωτή. Μετά παρέλευσιν τριών ετών δια πολλών παρακλήσεων και μεσιτειών εδέησε να τον επαναφέρη από την εξορίαν και να τον*

διορίση εις την προτέραν του θέσιν».²⁵⁸ Ο φθόνος, σύμφωνα με την μαρτυρία, για την ευημερία που απολαμβάνει ο Δ.Παπατσώνης ως πρωτόγερος ωθεί τους αδελφούς Περρωτή σε συνωμοσία εις βάρος του με στόχο την φυσική και συνεπακόλουθα τη θεσμική του εξόντωση. Η απόπειρα δολοφονίας αποτυγχάνει, ηθικοί αυτουργοί και εκτελεστικό όργανο συλλαμβάνονται, διώκονται δικαστικά, καταδικάζονται, φυλακίζονται, εξορίζονται και μετά από διάστημα λίγων ετών επανέρχονται. Ο Αντωνάκης Περρωτής επαναδιορίζεται επαρχιακός ταμίας από το παρ' ολίγον θύμα του.

Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΣΤΟΥΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥΣ

Ωστόσο, «η ανωτερότητα» του επαρχιακού άρχοντα δεν αρκεί για να αναχαιτίσει τις «αδηφάγες» διαθέσεις του ταμιά του, στον οποίο, όπως υπογραμμίζεται στο τεκμήριο, παρείχε μερίδιο από τα ωφελήματα της εκμίσθωσης. *«Εκ των ωφελημάτων έδιδε και μετοχήν εις τον Περρωτήν ... και ωφελούντο και αυτοί ουκ ολίγον. Αλλ' ο φθόνος πάντοτε δεν έλειπεν ένεκα της υπεροχής του παππούλη μου και του πλούτου ον απελάμβανε κατ' έτος ... Τον διέβαλαν εις αυτήν ότι καταχράται πολύ τα τσιφλίκια της (της Σουλτάνας) και ενοικίασε την επαρχίαν εις άλλον ομού και των έξι καζάδων ... εις τον Οσουμάναγα Ακρίδογλου, ελθόντος εις την επαρχίαν ουχί ως φίλος πλέον, αλλά πνέων εκδίκησιν κατά του παππούλη ημών ” και εύρε προθύμους τον Παναγιωτάκην και Περρωτήν κατά του παππούλη ημών²⁵⁹ ...»*

Η καινούργια συνωμοσία εκπορεύεται, όπως φαίνεται, από τους ίδιους ανθρώπους, οι οποίοι ακολουθούν άλλη οδό για να εξουδετερώσουν τον βασικό τους αντίπαλο. Δεν επιχειρούν πλέον τη φυσική του εξόντωση αλλά αρκούνται στη θεσμική, καθώς τον κατηγορούν στην Μπεγιάν Σουλτάνα, ιδιοκτήτρια των Εμπλακίκων ότι καταχράται πολύ τα τσιφλίκια της. Θα ήταν παράλειψη να μην επισημάνουμε τη διατύπωση με την οποία η απομνημόνευση διασώζει την κατηγορία. Το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται ο επαρχιακός προεστός δεν είναι η κατάχρηση αλλά η υπερβολική κατάχρηση των ιδιόκτητων γαιών της Σουλτάνας, γεγονός που υποδηλώνεται από το επίρρημα «πολύ» που συνοδεύει το ρηματικό τύπο που θεμελιώνει το κατηγορητήριο, προφανώς, γιατί η ύπαρξη ωφελημάτων

²⁵⁸ Ό.π., σ. 32.

²⁵⁹ Ό.π., σ. 32,33.

από την εκμίσθωση θεωρείται αυτονόητη και η κάρπωση τους ως ενός σημείου «θεμιτή». Η κατηγορία θεωρείται από τον απομνημονευματογράφο ως συκοφαντία, αν και προηγείται η παραδοχή του περί των ωφελημάτων, της υπεροχής και του πλούτου που απολάμβανε ο πρόγονος του ως υποενοικιαστής των προσόδων της επαρχίας.

Η απομάκρυνση όμως του Δ.Παπατσώνη από την δημογεροντική αρχή δεν επαρκεί για τους συκοφάντες του για την απόδοση της δικαιοσύνης. « ... και κατά το έθος ερχομένου του νέου βοϊβόντα συνηθροίσθη και η επαρχία, όπως διανέμη τα βασιλικά δοσίματα κατά την συνήθειαν. Υψώθη φωνή από τους διαβολείς αυτούς, ότι εις τα γενόμενα έξοδα είναι κατάχρησις μεγάλη και πρέπει να τα πληρώση αυτός και ουχί η επαρχία. Τότε ο βοϊβόντας ούτος αγρίως φερόμενος κατά του παππούλη ημών τον εφυλάκωσεν ομού και τον πατέρα ημών δια να χύση τον τρόμον. Τον μεν πατέρα ημών δια λύτρων δέκα χιλιάδων γροσίων τον απέλυσεν, τον δε παππούλη ημών εκράτησεν εν φυλακή, ώστε να καθαρίση τους λογαριασμούς των καταχρήσεων δήθεν, τον οποίον μετέφερε σιδηροδέσμιοι από του Κουρτζαούσι εις Ανδρούσαν προς το θεαθήναι και εκείθεν τον μετέφερον εις την Καρύταινα και τον εφυλάκωσεν στενότερα. Και σήμερον και αύριον να καθαρισθώσιν οι λογαριασμοί, παρήλθον έξι μήνες. Εις το διάστημα τούτο τον λαφυραγώγησε και του επήρην όσα γεννήματα είχεν εν ταις αποθήκαις του εν τη επαρχία προς αποζημίωσιν δήθεν των καταχρήσεων του, ζημιώσαντα πλέον των 100.000 γροσίων²⁶⁰.»

Οι φωνές κατηγορίας που υψώνονται από τους Παναγιωτάκη και Περρωτή στην επαρχιακή συνέλευση, η οποία συνέρχεται με σκοπό τη διανομή των βασιλικών δοσιμάτων, και απαιτούν την καταβολή τους από τον υποεκμισθωτή Δ.Παπατσώνη ως ποινή για τις καταχρήσεις, που σύμφωνα με τη γνώμη τους αυτός έχει διαπράξει, οδηγούν στην φυλάκιση αυτού και του γιου του από τον βοεβόδα με στόχο την τρομοκράτηση. Και ενώ ο γιος Αναγνώστης απελευθερώνεται για 10.000 γρόσια, ο πατέρας παραμένει έγκλειστος μέχρις ότου διενεργηθεί ο έλεγχος των λογαριασμών, μεταφέρεται στην Ανδρούσα και τελικά στην Καρύταινα σε φυλακές μεγαλύτερης ασφάλειας, υφίσταται τη βαναυσότητα και τη διαπόμπευση και δοκιμάζει το ενδεχόμενο της πιθανής θανάτωσης του. Τα δεινά του δεν

²⁶⁰ Ό.π., σ. 33.

εξαντλούνται σε αυτές τις δοκιμασίες, αφού, σύμφωνα με την μαρτυρία, κατά τη διάρκεια της εξάμηνης κράτησης του, ο βοεβόδας, με το πρόσχημα της αποζημίωσης για τις καταχρήσεις που έχουν γίνει, λεηλατεί τις αποθήκες της οικογενείας, κατάσχει τα αποθηκευμένα προϊόντα και προκαλεί οικονομική ζημία που υπερβαίνει τα 100.000 γρόσια.

Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν τον έγκλειστο προεστό στην απόφαση της απόδρασης. Με τη βοήθεια ενός υπηρέτη του δραπετεύει, καταφεύγει στη Μάνη, όπου βρίσκει άσυλο και από εκεί καλεί ορισμένους φιλικά προσκείμενους του κοινοτικούς άρχοντες ως συμπαραστάτες να τον ακολουθήσουν στην Κων/πολη προκειμένου να τύχει ακροάσεως από την Μπεγιάν Σουλτάνα.²⁶¹ Ο Δ.Παπατσώνης παρουσιάζεται στη Σουλτάνα, της εκθέτει την κατάσταση και ο Ακρίδογλου καλείται να απολογηθεί ενώπιον και όλων των επίσημων αρχών. « .. .Ούτω και εγένετο ... και ενεργείας γενομένης, χρηματικώς πάντοτε ... παρουσιασθέντες εις την Σουλτάναν της είπαν ... να φέρη τον Ακρίδογλου, δια να απολογηθεί δι' όσα τον κατήγγειλαν,... παρρησιασάμενοι ενώπιον του μεγάλου βεζίρου εις το διβάνι αυτού, όπου παρήσαν όλα τα μέλη του υπουργείου και ο κατής²⁶² της Κωνσταντινουπόλεως ... και ακούσαντες ... και μη δυνηθείς ο Ακρίδογλου να δικαιολογήσει τας πράξεις του, διότι έλεγε πάντοτε, ότι εν αδεία της Σουλτάνας ενήργησε παν ό,τι ενήργησε, το οποίον ευρέθη ψευδές και ότι εν αγνοία αυτής εγένοντο όσα έγιναν, τότε καταδικασθείς ... τον ενοχοποιούσαν να πληρώση όσα υπέδειξεν ο παππούλης ... εκατόν χιλιάδων γροσίων .²⁶³»

Οι αντίδικοι Ακρίδογλου και Παπατσώνης παρουσιάζονται στις επίσημες αρχές του κράτους και απολογούνται. Ο βοεβόδας κρίνεται ένοχος και καταδικάζεται να αποζημιώσει τον επαρχιακό άρχοντα με 100.000 γρ., ποσό όμως που αδυνατεί να συγκεντρώσει και γι' αυτό οδηγείται στην εκποίηση των ιδιόκτητων γαιών του.

²⁶¹ Ο.π., σ. 33,34.

²⁶² Το πεδίο δράσης του καδή ήταν ευρύ και οι ευκαιρίες για τη διάπραξη ατασθαλιών και αδικιών στο όνομα της δικαιοσύνης πολλές " αξίζει να σημειωθεί ότι το αξίωμα αυτό εκμισθωνόταν για ένα έτος και ήταν δυνατό να διατηρηθεί με την εκ νέου καταβολή ανάλογου χρηματικού ποσού. Η Κυρκίνη – Κούτουλα σημειώνει πως οι αγιάνηδες και οι κοτζαμπάσηδες μπορούσαν να επιλέξουν τον καδή που θα διοριζόταν στην περιοχή τους εφόσον είχαν τα απαιτούμενα χρήματα ή τη δυνατότητα να τα δανειστούν και τις κατάλληλες κοινωνικές διασυνδέσεις. Κατά γενική ομολογία, η άσκηση της δικαιοσύνης στο οθωμανικό κράτος υπήρξε τελείως πλημμελής. Βλ. Κυρκίνη – Κούτουλα, ό.π., σ. 186 και Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Ελληνικού...*, ό.π., σ.36.

²⁶³ Παπατσώνης, ό.π., σ. 34.

Τέλος, εξορίζεται στο Σινώπι, όπου και πεθαίνει. Η δικαίωση του προγόνου του απομνημονευματογράφου από τις δικαστικές αρχές, αποτέλεσμα καταβολής πολλών δαπανών επιτυγχάνεται, καθώς η επιχείρηση διαγκωνισμού του από τους αντιπάλους του έγινε εν αγνοία της Μπεγιάν Σουλτάνας, η οποία για μία ακόμα φορά του προσφέρει την εύνοια της και τον επαναφέρει στο αξίωμα του.²⁶⁴

Βέβαια, η απόκτηση της ευμένειας και ο προσεταιρισμός των φορέων της κατακτητικής εξουσίας συντελείται σε πολλά επίπεδα και προσλαμβάνει πολλές μορφές. Η στόχευση της συμμετοχής στον διοικητικό και οικονομικό μηχανισμό απαιτεί συσχετισμούς και συσσωματώσεις που υπερβαίνουν το εθνικό στοιχείο.

Ο ΒΕΛΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΑΤΡΙΕΣ

Η εξόντωση των αντιπάλων

Εν έτει 1809, κατά τη διάρκεια της απουσίας του Βελή πασά, λόγω του Ρωσοτουρκικού πολέμου, οι Οθωμανοί αξιωματούχοι της Πελοποννήσου, σε συνεργασία με τους προεστούς, συνυφαίνουν από κοινού σχέδιο ανεξαρτητοποίησης του Μοριά υπό την προστασία του Ναπολέοντα²⁶⁵, εγχείρημα που τελικά αποτυγχάνει καθώς οι Άγγλοι καταλαμβάνουν τα Επτάνησα και τερματίζουν την κατοχή τους από τους Γάλλους.²⁶⁶ Η επιστροφή του Βελή από το μέτωπο του πολέμου συνοδεύεται από την πληροφόρηση του από τον Σωτηράκη Λόντο για κατηγορίες που διατύπωσαν εναντίον του οι προεστοί στην Υψηλή Πύλη. Σύμφωνα με το τεκμήριο, αν και ο Λόντος «ενείχετο στα παράπονα»²⁶⁷, εντούτοις ενοχοποιεί μόνο την οικογένεια Δεληγιάννη. Ο Βελής δίνει πίστη στα λεγόμενα του Λόντου, φέρεται με βιαιότητα στον Θ.Δεληγιάννη και φυλακίζει τους πρωταίτιους της εις βάρος του κίνησης.

²⁶⁴ Ό.π.

²⁶⁵ Όταν αναχώρησε ο Βελής για το ρωσοτουρκικό μέτωπο, όπου θα αναλάμβανε, αντί για τον πατέρα του, την ηγεσία του οθωμανικού στρατού, δόθηκε στους εχθρούς του, στην Πελοπόννησο ευκαιρία συνωμοσίας εναντίον του. Συνεννοήθηκαν, πράγματι, με τον Γάλλο Διοικητή της Επτανήσου Francois-Xavier Donzelot με σκοπό να ανατρέψουν τον Μόρα βαλεσή και να εγκαθιδρύσουν στο πασαλίκι Τουρκοελληνική ομοσπονδία υπό γαλλική προστασία. Βλ. Κυρκίνη-Κούτουλα, ό.π., σ. 117.

²⁶⁶ Παπατσώνης, ό.π., σ. 40.

²⁶⁷ Ό.π.

Ωστόσο, η ανάδειξη της δράσης του Βελή ως καταλυτικού παράγοντα διαμόρφωσης των πραγμάτων στην Πελοπόννησο δεν εξαντλείται, στο τεκμήριο, στην αναφορά των επεκτατικών σχεδίων του. Η μαρτυρία υπογραμμίζει έντονα το ρόλο που διαδραματίζει στην ισορροπία δυνάμεων που δημιουργείται από τη δράση των αντίπαλων πολιτικών ομάδσεων. *«Αυτοί δε μείναντες εν τη επαρχία κύριοι, προσκολλημένοι εις την εναντίαν φατρίαν τότε του Σωτηράκη Λόντου²⁶⁸, εν όσω έμεινεν ο Βεληπασιάς εις τον Μορέαν, έθυον και απώλλυον εν τη επαρχία.»²⁶⁹* Σκιαγραφείται μια ιστορική πραγματικότητα, κατά την οποία η συλλογικότητα η οποία απολαμβάνει της εύνοιας του πασά, εξασφαλίζει και τη συμμετοχή της στον εξουσιαστικό και συνεπακόλουθα και τον οικονομικό μηχανισμό. Οι σχηματισμοί που διαμορφώνονται είναι ουσιαστικά μεικτοί, καθώς συναποτελούνται από Οθωμανούς κατακτητές και υπόδουλους χριστιανούς.

Η πραγματικότητα αυτή στοιχειοθετείται και συγκεκριμενοποιείται στη δράση των ανταγωνιστικών δικτύων που δρουν στην επαρχία των Εμπλακίκων. Η αντίπαλη φατρία του Λόντου, η οποία στους κόλπους της περιλαμβάνει τους Περρωτή, Λυκάκη και Πουλόπουλο κυριαρχεί στην επαρχιακή διαχείριση με την υποστήριξη του Βελή, και, σύμφωνα με τη μαρτυρία, δρα ανεξέλεγκτα και καταστροφικά, μετά το θάνατο του Αναγνώστη Παπατσώνη, πατέρα του απομνημονευματογράφου. Το τεκμήριο θεμελιώνει την άποψη περί δολοφονίας του επαρχιακού εκπροσώπου, ως προϊόν συνωμοσίας της αντίπαλης φατρίας και διεκδικήτριας της υποεκμίσθωσης των επαρχιακών προσόδων. *«Συνομόσαντες τότε ο Αντωνάκης Περρωτής, ο Αναγνώστης Λυκάκης και ο από Σκάλα Αναγνώστης Πουλόπουλος ίνα τον εξαλείψουν, δια να μείνουν αυτοί εν τη επαρχία και να απολαμβάνουν τα ωφελήματα ... εύρον δε και συνεργόν κάποιον Ηλίαν Φάτζον ... έδωσεν το σχέδιον του δηλητηρίου, το οποίον και εκατασκεύασεν αυτός ο ίδιος²⁷⁰».*

²⁶⁸ Σύμφωνα με τον Μ. Σακελλαρίου, η μεν φατρία αποτελείτο από τους Ανδρέα Ζαΐμη από τα Καλάβρυτα, Γεωργίου Σισίνη από τη Γαστούνη, Γρηγορίου Παπαφωτόπουλου από την Αρκαδιά, Αναγνώστη Κοπανίτσα από το Μυστρά και Γιαννούλη Καραμάνου από τον Άγιο Πέτρο και διετέλει Υπό την αρχηγία του Σωτηράκη Λόντου. Η άλλη ετέλει υπό τον Ιωάννη Δεληγιάννη και αποτελείτο από τους Σωτήριο Χαραλάμπη από τα Καλάβρυτα, Αθανασίου (Θάνου) Κανακάρη από την Πάτρα Παπαλέξη Οικονόμου από την Ανδρίτσαινα, Σωτήρου Κουγιά από την Τριπολιτσά και Παναγιώτη Νοταρά από την Κόρινθο. Βλ. ό.π., σ. 138.

²⁶⁹ Παπατσώνης, ό.π., σ. 44.

²⁶⁹ Ό.π., σ. 42,43.

Το σχέδιο της δολοφονίας τίθεται σε εφαρμογή στο γάμο του Πουλόπουλου στη Σκάλα, στον οποίο ο Α.Παπατσώνης είναι προσκεκλημένος ως κουμπάρος, και εκτελείται από τον Λυκάκη. Οι ανταγωνιστές του προύχοντα κατορθώνουν τη φυσική του εξόντωση και υποκριτικά παρουσιάζονται στο σπίτι του θανόντα με αφορμή την παρηγορία των οικείων του, αναγκάζονται όμως να αποχωρήσουν, καθώς έχει γίνει αντιληπτή η κακουργηματική δράση τους, την οποία πρώτος υποπτεύθηκε και έκανε γνωστή ο εκλιπών Παπατσώνης. «*Τότε αναστάς ο Αναγνώστης Λυκάκης εγέμισεν ένα ποτήρι κρασί και έδωσεν ιδίαις χερσί εις τον πατέρα ημών ... όπου εις αυτό έρριψεν επιτηδείως και το δηλητήριο ... Ο δε πατέρας ημών προβλέπων τον κίνδυνον εξομολογήθη ... είπε τας υποψίας του ...* Ήλθον δε και οι δολοφόνοι ούτοι με τον βοϊβόδα Μαρμαράν ... αλλά οι γυναίκες μη υποφέροντες να τους βλέπουν εφώναξαν πολύ και ήθελε πάθουν, αν ο Κανέλλος Δεληγιάνης τας άφηνεν ... έφυγαν ιεροκρυφίως, ο δε Μαρμαράς, φίλος ων και μη γνωρίζων τα γενόμενα ειλικρινώς εφέρετο προς ημάς.²⁷¹» Η αναφορά του απομνημονευματογράφου προς το πρόσωπο του αλλόθρησκου Μαρμαρά γίνεται με ιδιαίτερα θερμό τρόπο και στοιχειοθετείται επιπλέον από την μετέπειτα δράση του συνεκμισθωτή των επαρχιακών φόρων.

Ο βοεβόδας Οσουμάναγας Μαρμαράς αναλαμβάνει από κοινού με τον γαμπρό των Παπατσωναίων Κ.Δεληγιάνη, μετά το θάνατο του πατέρα τους (1811), την κηδεμονία και προστασία του απομνημονευματογράφου και των αδελφών του. Ωστόσο, λόγω της συγγενικής του σχέσης με τους Λαλαίους Τούρκους Μουσταφάγα και Σεϊτάγα, ισχυρών της εποχής και δυνητικό εμπόδιο στις φιλοδοξίες του Βελή, τυγχάνει της δυσμένειας του²⁷². Η επιδίωξη του τελευταίου να τον συλλάβει, υλοποιείται με τη συνδρομή της ενισχυμένης και ηγεμονεύουσας πλέον στην επαρχία, μετά το θάνατο του Α.Παπατσώνη, φατρίας του Λόντου, αντίπαλη αυτής του Κ.Δεληγιάνη, στην οποία ανήκει η οικογένεια του απομνημονευματογράφου . Η μαρτυρία φωτίζει την ιστορική πραγματικότητα : «*Και αυτός υπεβλέπετο παρά του Βεληπασιά ... και εσκόπευε παντοίοις τρόποις να τον συλλάβη ... και αυτός (ο Οσουμάναγας) είχε στείλει εις Τρίπολιν ... τον Αναγνώστην Λυκάκην, ίνα τον ειδοποιεί περί αυτού ό,τι ήθελε μανθάνει παρά των των οικείων και φίλων του*

²⁷¹ Ό.π., σ. 43,44.

²⁷² Ό.π., σ.41.

Βεληπασιά «και αυτός τον εβεβαίωνεν ότι ουδέν κατ' αυτού ενεργείτο, εξεναντίας δε ημάς εβεβαίουν ότι είναι εβγαλμένοι καβάζηδες, στρατιώτες δια την σύλληψιν του»²⁷³» Η εξύφανση του δόλου εναντίον του Οσουμάναγα ξεκινά με την ψευδή πληροφόρηση του από τον Λυκάκη, του οποίου την προτέρα δράση, προφανώς και δεν γνωρίζει ο βοεβόδας, και συνεχίζεται με την παραπλάνηση και σκευωρία εναντίον του από τους Αντωνάκη Περρωτή και Αναγνώστη Κωστόπουλο, με τη συνέργεια των οποίων ο φίλος και συνεργάτης του επαρχιακού άρχοντα και εκμισθωτή Α.Παπατσώνη εξοντώνεται. Οι ισορροπίες διαταράσσονται για μια ακόμα φορά εις βάρος της οικογένειας του απομνημονευματογράφου, της οποίας τα μέλη βρίσκουν καταφύγιο στη Μάνη για να προστατεύσουν την ίδια τους τη ζωή.

Ωστόσο, οι επιπτώσεις της έλλειψης συμμετοχής της οικογένειας Παπατσώνη στον εξουσιαστικό και οικονομικό μηχανισμό, απότοκη της δράσης και κατίσχυσης της αντίπαλης συσσωμάτωσης, δεν περιορίζονται στην προσπάθεια του φυσικού αφανισμού της, εγχείρημα που τελικώς αποτυγχάνει. Στον πολιτικό και συνεπακόλουθα κοινωνικό υποβιβασμό και υποτίμηση που βιώνουν προστίθεται και η προοπτική της οικονομικής τους καταστροφή : « Κατά δε τον Αύγουστον μήνα μας ειδοποίησαν ότι ήλθεν ένας απεσταλμένος επίτηδες από την Κωνσταντινούπολιν παρά της Πύλης αποστελλόμενος Χουλουζή Αχμέτ εφένδης ονομαζόμενος, ίνα δημεύση την περιουσίαν μας, να την κάμη μιρί και μας παρήγγειλεν αυτός ο ίδιος να έλθωμεν άνευ φόβου ... και ευρόντες αυτόν τον μουμπασίρην κονευόμενον εν τη οικία μας, διαμείνας ... καταγράψας όλην την περιουσίαν μας.»²⁷⁴ Η δήμευση των ιδιωτικών περιουσιών των υπηκόων της αποτελεί νόμιμο δικαίωμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η χρήση του όμως από την κεντρική εξουσία, στην περίπτωση της οικογένειας Παπατσώνη, σύμφωνα με τη μαρτυρία, εκπορεύεται από τις παρασκηνιακές ενέργειες της ομάδας του Περρωτή, ανταγωνιστή στην εκμίσθωση των φόρων της επαρχίας από τη συγκρότηση της: «Αυτοί δε μείναντες εν τη επαρχία κύριοι, προσκολλημένοι εις την εναντίαν φατρίαν τότε του Σωτηράκη Λόντου, εν όσω έμεινεν ο Βεληπασιάς εις τον Μορέαν, έθυσον και απώλλυσον εν τη επαρχία. Συγχρόνως τότε εδημεύθη και το

²⁷³ Ό.π.

²⁷⁴ Ό.π., σ. 42.

πράμα μας κατά τα 1812 και ενόμισαν ότι ημείς τα τέκνα του και καθό ανήλικες εσθήσαμεν πλέον, και εις το διάστημα δύο ετών αρχούντες επιβάρυναν την επαρχίαν με υπέρογκα έξοδα.²⁷⁵» Οι κατηγορίες για κατάχρηση εξουσίας και πρόσθετη φορολογική επιβάρυνση της επαρχίας συνοδεύουν, όπως φαίνεται, τον εκάστοτε προύχοντα και εκμισθωτή των προσόδων. Ο προγενέστερος ενοικιαστής Παπατσώνης «συκοφαντείται» κατά την περίοδο πρωτογεροντίας του από τον αντιπολιτευόμενο Περρωτή για πρόσθετη επιβάρυνση της επαρχίας και ο τωρινός εκμισθωτής Περρωτής, κατά τον απομνημονευματογράφο, είναι υπόλογος κακοδιαχείρισης. Οι αλληλοκατηγορίες αυτών που αναλαμβάνουν κάθε φορά τα ηνία της επαρχίας υποδηλώνουν προφανώς τα περιθώρια άσκησης μιας εμπράγματης ατομικιστικής και ωφελμιστικής αντίληψης των εκπροσώπων της, η οποία ενισχύεται και είναι ανάλογη της αρωγής που προσφέρει ο Οθωμανός διοικητής της. Ο Βεληπασιάς τάσσεται αλληλέγγυος με την φατρία του Λόντου, προσφέρει τη συνδρομή του στην ομάδα του Περρωτή και κατατρώχει την δικτύωση του Δεληγιάννη.

Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΗΣ ΦΑΤΡΙΑΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

Ωστόσο, οι συνθήκες κάποια στιγμή μεταβάλλονται. Η αντικατάσταση του Βελή από την κεντρική διοίκηση²⁷⁶ αντανακλά μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ Οθωμανού επικυρίαρχου και Έλληνα προεστού : « ... εις τους βεκίληδες Αναγνώστην Δεληγιάννην και Παπαλέξην ισχυόντων τότε, αφού κατόρθωσαν να διώξουν και τον Βεληπασιάν²⁷⁷ ... » Ο Βελής αντικαθίσταται από την Υψηλή Πύλη, σύμφωνα με την

²⁷⁵ Ό.π., σ. 44.

²⁷⁶ Οι καταγγελίες στην Πύλη των φορολογικών ατασθαλιών του Βελή πέτυχαν την αποστολή του Γιουσούφ Αγγιάχ εφέντη, για να ερευνήσει το θέμα. Ο Γιουσούφ εισηγήθηκε την αντικατάσταση του Βελή, που πραγματοποιήθηκε μετά την επιστροφή του από το μέτωπο, το 1812. Μετατέθηκε στα Τρίκαλα. Βλ. Κυρκίνη –Κούτουλα, ό.π., σ. 118, 168.

²⁷⁶ Παπατσώνης, ό.π., σ.46.

²⁷⁷ Δεν ήταν ασύνηθες οι βεκίληδες να επιτυγχάνουν την ανάκληση απαρέσκοντος μόρα-βαλή. Λόγω

μαρτυρία, ακριβέστερα «αποπέμπεται» χάριν των ενεργειών των εκπροσώπων των υπόδουλων Πελοποννησίων στην Κωνσταντινούπολη, πραγματικότητα που στοιχειοθετεί το συμπέρασμα ότι δεν εξαρτάται μόνο ο χριστιανός προύχοντας από τον μουσουλμάνο πασά για τη συμμετοχή του στο εξουσιαστικό σύστημα αλλά και το αντίστροφο “ η διατήρηση της αρχής από τον Οθωμανό διοικητή είναι συνάρτηση της ευμένειας και της αλληλεγγύης των ισχυρών τοπικών παραγόντων των υπόδουλων χριστιανών. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις δύο αντίπαλες πολιτικές φατρίες της Πελοποννήσου, του Λόντου και του Δεληγιάννη, μαινεται και η δράση των προυχόντων ορίζει τις εξελίξεις όχι μόνο σε τοπικό επίπεδο, καθώς «ένεκα των παραπόνων τούτων επόμενον ήτον να φύγη (ο Βελής) από την Πελοπόννησον πλέον και ως εκ τούτου εματαιούντο και οι κατακτητικοί σκοποί του ... εστάλη από την Κωνσταντινούπολιν ... ο Σουφαγιά εφέντης ... ως έκτακτος απεσταλμένος του Σουλτάνου ... να ερευνήση και εξετάση περί των γενομένων παραπόνων και να αναφέρη εις την Πύλην. Όλα ταύτα εγένοντο κατά τα 1812»²⁷⁸. Ο γιος του Αλή-πασά αναγκάζεται να εγκαταλείψει τα επεκτατικά του σχέδια και η κεντρική εξουσία προβαίνει σε έλεγχο των αιτιάσεων των προεστών, ενέργεια η οποία εγγράφεται στο πλαίσιο ανάσχεσης των φυγόκεντρων δυνάμεων και αποσχιστικών τάσεων από την Οθωμανική αυτοκρατορία.

Η αλλαγή, βέβαια, του Οθωμανού αξιωματούχου, το έτος 1813 σηματοδοτεί και τον επαναπροσδιορισμό του συσχετισμού των δυνάμεων : «Αναχωρούντος του Βεληπασιά από τον Μορέα και ελθόντος του νέου βεζίρου Ίτζελι Αχμέτ εις τον Μορέαν, ανέλαβον οι Δεληγιανναίοι και ήρχισεν κατ’ ολίγον και η καταφορά του Σωτηράκη Λόντου από τους Τούρκους και Ρωμαίους, ως προδότην θεωρούμενον, ότι δήθεν αυτός διέβαλε τον Βεληπασιά και εφέρετο κατά των Τουρκών και των Δεληγιανναίων και ούτω πως ήρχισεν η διαβολή κατ’ αυτού.²⁷⁹» Οι ισορροπίες διαταράσσονται εκ νέου, καθώς η ανάληψη της διοίκησης από τον πασά Ίτζελι Αχμέτ σηματοδοτεί το τέλος της παντοδυναμίας του Λόντου και την αρχή της

Της εξαιρετικής αυτής δύναμης τους, η θέση τους γινόταν αντικείμενο εντόνων αγώνων μεταξύ των φατριών. Όχι σπάνια παρά τους επίσημους βεκίληδες, στέλνονταν και ανεπίσημοι, της αντιπολίτευσης, με άφθονα χρηματικά μέσα, με σκοπό να υποσκάπτουν τη θέση των πρώτων, να ανατρέπουν τις ενέργειες τους και τέλος να επιτυγχάνουν με πλάγια μέσα την απομάκρυνση τους και το διορισμό νέου, φίλα προσκείμενο προς αυτούς. Βλ. Σακελλαρίου, ό.π., σ.136.

²⁷⁸ Παπατσώνης, ό.π., σ. 41

²⁷⁹ Ό.π.

ηγεμόνευσης του Δεληγιάννη. Ο Αιγιώτης προύχοντας γίνεται αποδέκτης της αποδοκιμασίας και των αιτιάσεων Ελλήνων και Τούρκων, καθώς είναι διάχυτη η γνώμη ότι η δυσμένεια και εχθρότητα με την οποία αντιμετώπιζε ο Βελής Οθωμανούς και Δεληγιανναίους είναι αποτέλεσμα της δικής του επιρροής. Ο γηραιός Δεληγιάννης προσπαθεί, εντούτοις, σύμφωνα με το τεκμήριο, να προστατεύσει τον Λόντο²⁸⁰, συνιστώντας του την φυγή, έως ότου εξομαλυνθεί η κατάσταση, συμβουλή την οποία αυτός δεν προκρίνει ως ενδεδειγμένη και δεν ακολουθεί, καθώς θεωρεί ότι η αναχώρηση του θα επιτείνει ακόμη περισσότερο τη δυσφήμιση του. Στη λήψη αυτής της απόφασης οδηγείται και από την υποδοχή που του επιφυλάσσει ο νέος βεζίρης, η οποία τελικά αποδεικνύεται υποκριτική.

Ωστόσο, ο αρνητισμός του νέου πασά Ίτζελι προς το πρόσωπο του και η συνεπακόλουθη υιοθέτηση από την Πύλη της κατηγορίας για κακοδιαχείριση οδηγεί στον αποκεφαλισμό του Σωτηράκη Λόντου ανήμερα του αγίου Βασιλείου το 1813, σε ενέδρα καθ' οδόν για το σαράγι, όπου θα τελείτο δεξίωση.²⁸¹ Η δυσμένεια του Οθωμανού αξιωματούχου προς το πρόσωπο του, οδηγεί στη φυσική του εξόντωση, όπως ανάλογα η δυσμένεια του Βελή οδήγησε στο θάνατο του Αναγνώστη Παπατσώνη και του Οσουμάναγα Μαρμαρά.

Παράλληλα, η απουσία του φυσικού ηγέτη στη φατρία του Λόντου και η έλλειψη του ισχυρού προστάτη σκιαγραφούν για τους υποστηρικτές του μια ιδιαίτερα αρνητική κατάσταση και αντανακλούν κινδύνους για την προσωπική τους ασφάλεια : « *Τότε μαθόντες και οι ειρημένοι φίλοι του Αντωνάκης Περρωτής, Αναγνώστης Πουλόπουλος, Νικόλαος Δανιλόπουλος και Αναγνώστης Λυκάκης το γεγονός τούτο, υποπτευθέντες ότι θα επέλθει και κατ' αυτών καταδρομή, καθώς ήτον και επόμενον, αναχώρησαν ευθέως δια την Μάνην ... με την ιδέαν να εύρουν καιρόν αρμόδιον να απέλθουν εις την Κωνσταντινούπολιν, όπου να εκθέσουν τα παράπονα των εις την Σουλτάναν*²⁸²...»

²⁸⁰ Σύμφωνα με τον Ι. Γιαννόπουλο, η φατρία του Δεληγιάννη, με τη βοήθεια και των επισημότερων Τούρκων, κατηγόρησε τον Σωτηράκη Λόντο στο νέο πασά, ο οποίος, όταν ο Σωτηράκης Λόντος πήγε στην Τρίπολη για να αποδείξει την αθωότητα του, τον αποκεφάλισε. Με την άποψη αυτή φαίνεται να συμφωνεί και Μ.Σακελλαρίου, ο οποίος αναφέρει πως με ενέργειες των Καρυτινών εκλήθη στην Τρίπολη ο Σ.Λόντος και αποκεφαλίσθηκε με την κατηγορία της κατάχρησης Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, ό.π., σ.143. κ' *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, Ό.π., 321.

²⁸¹ Παπατσώνης, ό.π., σ. 41.

²⁸² Ό.π.

Οι επαρχιακοί άρχοντες καταφεύγουν στη Μάνη για να προστατεύσουν τη ζωή τους, όπως ανάλογα έπραξε στο παρελθόν και ο παππούς Δ.Παπατσώνης αλλά και ολόκληρη η οικογένεια του απομνημονευματογράφου, η οποία ακολούθησε την οδό της φυγής, μετά το θάνατο του Αναγνώστη Παπατσώνη και του προσάτη και οικογενειακού φίλου Μαρμαρά. Η ιδιότητα τους ως επαρχιακοί άρχοντες, προφανώς και δεν αρκεί για να αποτρέψει την καταδίωξη τους από τον εχθρικό προς αυτούς πασά. Απώτερη επιδίωξη τους είναι να τύχουν ασύλου από την ιδιοκτήτρια των Εμπλακίκων Μπεγιάν Σουλτάνα, όπως έτυχε προγενέστερα ο προεστός Δ.Παπατσώνης, ο οποίος κατέφυγε σ' αυτήν εξαιτίας της πολεμικής που δέχθηκε από τον Περρωτή και την ομάδα του. Ο αγώνας για την εύνοια του κατακτητή, για την συμμετοχή στον εξουσιαστικό μηχανισμό και τη συνεπόμενη κοινωνική αλλά και οικονομική δύναμη μετουσιώνεται σε έναν αγώνα φυσικής επιβίωσης. Τα πρόσωπα εναλλάσσονται διαρκώς στην αρχηγεία της επαρχίας αλλά προς το παρόν κυριαρχεί ο βεκίλης Δεληγιάννης, ο οποίος επιτυγχάνει να αποτρέψει τη δήμευση της περιουσίας της οικογένειας του απομνημονευματογράφου : « *Εν τω διαστήματι αυτώ δια των μεσιτειών και παρακλήσεων και αδρών εξόδων εχαρίστη το δημευθέν πράγμα μας, ενεργεία πάντοτε του γαμβρού μας Κανέλλου Δεληγιάννη, όστις ως άλλος πατήρ²⁸³ ...»*

Η ΕΚ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙΟΥ ΜΕΤΑΒΟΛΗ – Η ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Ο αγώνας όμως της διεκδίκησης της εξουσίας της επαρχίας και της υποεκμίσθωσης των προσόδων της είναι διηνεκής και οι επίδοξοι φοροεισπράκτορες των φόρων δεν κάμπτονται από πρόσκαιρες ήττες. Ο Περρωτής και η ομάδα του, τους οποίους είχε συμπαρασύρει η πτώση του Βελή, μετά από δοκιμασίες φθάνουν στην Κων/πολη, τυγχάνουν ακροάσεως από τον κεχαγιά της

²⁸³ Ό.π., σ. 47.

Μπεγιάν Σουλτάνας και καθικετεύουν τους βεκίληδες Αναγνώστη Δεληγιάννη και Αλέξη Οικονόμου, από τους οποίους λαμβάνουν τελικά συγχώρεση και αμνήστευση²⁸⁴. Παράλληλα, πλειοδοτούν και επιτυγχάνουν την ανάληψη της εκμίσθωσης των προσόδων της επαρχίας από κοινού με τον Ταϊραγα Λέλε από του Λάλα, υψώνοντας το ποσό της ενοικίασης από 55.000 σε 85.000 γρ. και υποστηριζόμενοι από το νέο βοεβόδα της Πελοποννήσου : *«Κατόρθωσαν δε να εύρουν και ενοικιαστήν ... ύψωσαν την ενοικίασιν ... επέτυχον εις την μηχανήν ταύτην ... έχοντες και τον βοεβόδα βοηθόν. Ελθόντες δε εις την επαρχίαν, αλλάξαντος και του Ίτζελι Αχμέτ πασιά, ελθόντος άλλου Σακήρ πασιά λεγομένου και αιμοβόρου, έπαυσε πλέον και η καταφορά αυτών²⁸⁵.»*

Η έλευση του νέου Οθωμανού διοικητή συνεπάγεται την εκ νέου μεταβολή στο συσχετισμό ισχύος, καθώς αυτός διάκειται φιλικά στο δίκτυο Περρωτή και δυσμενώς στον Δημήτριο Παπατσώνη, αδελφό του απομνημονευματογράφου : *«Ο βοϊβόντας ούτως είχεν αυτούς εις την εύνοια του, καταφερόμενος κατά του αδελφού μου Δημητρίου και υποβλεπομένου πάντοτε και ευρίσκοντο εις πάλην μετ' αυτού και έβλεπον και προφανείς ζημίας... και ήθελον ... να τους αποζημιώση η επαρχία, τόσο δια την ενοικίασιν καθώς και δια τα έξοδα των. Ο αδελφός μου και οι συνέταιροι του οι προεστοί δεν εδέχοντο ... και ως εκ τούτου ήρχισεν και επιβουλή κατά του αδελφού μου Δημητρίου²⁸⁶»*. Η νεοσύστατη δικτύωση Σακήρ πασά και ομάδας Περρωτή, εμφανίζεται αλληλέγγυα ενάντια στην ομάδα του Δ.Παπατσώνη, ο οποίος, λόγω της εναντίωσης του στις απαιτήσεις του Περρωτή για αποζημίωση εξαιτίας της αδυναμίας του να συγκεντρώσει το υψηλό ποσό της εκμίσθωσης, γίνεται αντικείμενο των εχθρικών και ύπουλων σχεδιασμών της. Η έλλειψη υποχωρητικότητας από μέρους του ενέχει, προφανώς, κινδύνους για την προσωπική του ασφάλεια, πραγματικότητα που τον αναγκάζει να λάβει τις προφυλάξεις του :

« ... αλλ' αυτός ουδέν τους εψηφούσε και πάντοτε ήτον αναγκασμένος να αυξήση και την φρουράν του δια παν ενδεχόμενον " αλλ' εις το διάστημα ολοκλήρου έτους

²⁸⁴ Ό.π., σ. 48.

²⁸⁵ Ό.π., σ. 49.

²⁸⁶ Ό.π.

όπου ο βοϊβόντας ούτος εκαταφέρετο, τριβόλους και ακάνθας υπέφερεν, αλλ' είχε και την επαρχίαν πάντοτε υπέρ αυτού²⁸⁷.»

ΕΡΙΔΕΣ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΦΑΤΡΙΩΝ

Η λήξη της θητείας του Σακήρ πασά και της αναχώρησης του από το Μοριά σηματοδοτεί και τη λήξη των δεινών του Δ.Παπατσώνη, καθώς η ανάληψη της διοίκησης από τον Μαχμούτ επιφέρει την ανατροπή των υφισταμένων ισορροπιών υπέρ της φατρίας Παπατσώνη. Η μειονεκτική θέση της μερίδας Περρωτή προκαλεί αμηχανία και ενδοκομματικές διενέξεις, οι οποίες γίνονται αιτία διαρροών βασικών στελεχών της με αποτέλεσμα την πλήρη αποδυνάμωση της. Η μαρτυρία απεικονίζει με ιδιαίτερα διεξοδικό τρόπο την πολιτική μετατόπιση και τις μεθοδεύσεις των «αντιπολιτευομένων» κοινοτικών εκπροσώπων, απότοκες, σύμφωνα με το τεκμήριο της πρόθεσης τους να περιορίσουν την πολιτική και οικονομική ζημία : *«Τελειωθέντος του χρόνου και εκλεχθέντος και του βοϊβόντα ... ευνοουμένου πλέον υπέρ ημών, ζημιωθέντων των παλαιών ουκ ολίγον ... ελθόντος του νέου του Μαχμούτ εφένδη, μη δυναμένων εν τη επαρχία να κάμουν υπέρ εαυτών τίποτε, ήρχισαν και εν τω μεταξύ των έριδες και πρώτος ηυτομόλησε προσελθών εις ημάς ο Αναγνώστης Πουλόπουλος. Κατόπιν ... ηυτομόλησεν και ο Λυκάκης ο πολυμήχανος προσελθών προς ημάς με την ιδέαν πάντοτε, συγκατανευομένου και του αδελφού μου, να τους βοηθήση δια τα έξοδα των από την επαρχίαν²⁸⁸ ...»*

Θα ήταν θεμιτό, στο σημείο αυτό, να εστιάσουμε στη συναίνεση του Δ.Παπατσώνη, όσον αφορά την ένταξη των δύο πρώην αντιπάλων στο κομματικό του στρατόπεδο, και συγκεκριμένα αυτής του Λυκάκη, συγκατάθεση που ως ένα βαθμό αποτελεί παραδοξότητα ή τουλάχιστον εγείρει απορίες, αν αναλογιστούμε το γεγονός, ότι- παρά τον προφανώς αρνητικό χρωματισμό του χαρακτηρισμού του ως «πολυμήχανου» από τον απομνημονευματογράφο, αυτός γίνεται δεκτός στους κόλπους της παράταξης από τον ηγέτη της , αν και ενέχεται στη δολοφονία του πατέρα του.

²⁸⁷ Ό.π.

²⁸⁸ Ό.π.

Εξάλλου, όπως φαίνεται, η μέθοδος της φυσικής εξόντωσης των αντιπάλων δεν είναι ασυνήθης πρακτική διευθέτησης των διαφορών και επίτευξης των στόχων των μελών της επαρχιακής συνέλευσης : *«Ο δε Περρωτής μένων μόνος και μη δυνάμενος να κάμη τίποτε απ' όσα ήλπιζεν, ίνα αποζημιωθεί, απέδιδεν όλα τα βάρη εις τον Λυκάκην και ότι αυτός εφάνη προδότης της συντροφιάς τους. Του ήλθεν ιδέα να δολοφονήση τον Λυκάκην ή τον αδελφό μου, αλλ' ο αδελφός μου εφρουρείτο πάντοτε και δεν ηδύναντο να του κάμουν τίποτε ... και ο Λυκάκης ... τον επυροβόλησαν κατά την κεφαλήν και έμεινεν άπνους²⁸⁹ ...»* Η πολιτική απομόνωση του Περρωτή, η άρνηση της επαρχιακής συνέλευσης να τον αποζημιώσει για την οικονομική ζημία που υπέστη λόγω του υψηλού εκμίσθώματος και η εν γένει δυσχερής θέση του τον οδηγούν στη σύλληψη του σχεδίου της δολοφονίας του «προδότη» Λυκάκη και του ανέκαθεν ενάντιου Παπατσώνη. Ο θάνατος του πρώτου δεν φαίνεται όμως να εκφοβίζει και να κάμπτει την άρνηση του επαρχιακού προεστού, ο οποίος απολαμβάνει της στήριξης του Οθωμανού διοικητή, εύνοια που, ωστόσο δεν θα διαρκέσει πολύ καθώς το σκηνικό θα αλλάξει και πάλι.

ΑΝΑΤΡΟΠΕΣ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ

Η επάνοδος του Σακήρ πασά το 1816 ανατρέπει τον υπάρχοντα συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της φατριάς Λόντου : *«Η εναντία φατρία των Δεληγιανναίων όπου ήτον ο Ανδρέας Λόντος και ο Ασημάκης Ζαΐμης, καίτοι συγγενείς, διέβαλλαν τον πασιάν τούτον²⁹⁰ ότι ο γερο-Ντεληγιάννης πατήρ του Θεόδωρου και του Κανέλλου ..²⁹¹»*. Ο Περρωτής αποσύρεται προσωρινά από το προσκήνιο και ηγετικό ρόλο αναλαμβάνουν ο Ζαΐμης και ο γιος του Σωτηράκη Λόντου, Ανδρέας, οι οποίοι μετέρχονται παρασκηνιακών και συνωμοτικών μεθόδων.

²⁸⁹ Ο.π.

²⁹⁰ Μετά από μια τριετία η αντίπαλη φατρία εκδικήθηκε. Όταν απομακρύνθηκε ο φιλικός προς τον Ι. Δεληγιάννη βαλής και αντικαταστάθηκαν οι διοικητές των επαρχιών, η αντίπαλη φατρία Προσεταιρίσθηκε τον το νέο βαλή Σακήρ Αχμέτ πασά, τον οποίο χρησιμοποίησε εναντίον της αντίπαλης μερίδας. Έτσι απετημήθη η κεφαλή του Ι.Δεληγιάννη, η οποία στη συνέχεια εξετέθη στη χλεύη του όχλου (Μάρτιος του 1816). Ο διωγμός των μελών της καρυτινής φατριάς φαίνεται ότι ήταν γενικός.Ο εκ των επισήμων μελών της Θάνος Κανακάρης, ο άλλοτε βεκίλης, φυλακίσθηκε, αλλά κατόρθωσε να διαφύγει. Βλ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 321.

²⁹¹ Παπατσώνης, ό.π., σ. 50.

Παράλληλα, το τεκμήριο αναδύει και μίαν ιδιαίτερη πτυχή της ιστορικής πραγματικότητας. Η πραγματικότητα ότι η σύναψη των επιγαμιών και οι εν γένει συγγενικές σχέσεις διαμορφώνουν αποκλειστικά τις διάφορες συσσωματώσεις δεν επαληθεύεται στην περίπτωση των Δεληγιανναίων, καθώς, αν και ο Ζαΐμης είναι σύζυγος της αδελφής τους, ανήκει στην αντίπαλη μερίδα. Επιπλέον, η σχέση του αυτή δεν αποτελεί, ως φαίνεται, ανασταλτικό παράγοντα όσον αφορά τη συμμετοχή του στη ραδιουργία εναντίον του γέρο- Δεληγιάννη : « *Ο γερο-Ντεληγιάννης ... ασθενούσεν από αποπληξίαν και ήτον κατάκοιτος ... η ραδιουργία εκατόρθωσεν ώστε να αποσταλή στρατιά εξ εκατό καθάζηδων του πασιά με εντολήν δήθεν ότι υπάγουν προς καταδίωξιν του Αλή Μουλά ... ετέθη και εις κράτησιν ο Θεόδωρος Δεληγιάννης ... έφθασαν εις τα Λαγκάδια, ειδοποιών τους εν τη οικία των Δεληγιανναίων ότι ο βοϊβόντας ...θα σταθή ολίγον και να χαιρετήση και τον γερο-Δεληγιάννην ... Ελθόντων τοιούτω τρόπω ως μουσαφिरαίοι ... του έκοψαν την κεφαλήν²⁹² παρόντων των υιών ... και εμού²⁹³* Η μαρτυρία τεκμαίρει ότι η απώλεια της στήριξης του εκπροσώπου της Οθωμανικής διοίκησης δεν συνεπάγεται απλώς τον κοινωνικό παραγκωνισμό αλλά ακόμα και τη φυσική εξόντωση για τον κοινοτικό εκπρόσωπο, πραγματικότητα που επανειλημμένα ανασυστήνεται στο τεκμήριο. Οι συνωμοτικές πρακτικές που εφαρμόζονται αποτελούν κοινό τόπο : παρασκήνιο, συκοφάντηση και δυσφήμιση, μηχανορραφίες και εξύφανση δόλου, θανάτωση του αντιπάλου.

Ωστόσο, οι μεθοδεύσεις αυτές δεν ακολουθούνται από την κεντρική Οθωμανική διοίκηση μόνο στην περίπτωση εξουδετέρωσης των κεφαλών της υπόδουλης κοινότητας αλλά και σ' αυτήν των ομόθρησκων αξιωματούχων. Οι επί σειρά ετών ενοικιαστές των επαρχιών Πύργου και Γαστούνης εξαπατώνται από τον Σακήρ πασά και τον ευνοούμενο του ενοικιαστή Αχμέταγα και μετά από δόλο θανατώνονται. Τα γεγονότα αποτυπώνονται ως εξής : «*Ενοικίασεν ένας του πασιά*

²⁹² Με την άποψη του Μ. Σακελλαρίου συμφωνεί και ο Ι. Γιαννόπουλος, ο οποίος αναφέρει ότι η Φατρία του Λόντου, μετά τον ερχομό το Δεκέμβριο του 1815 του νέου πασά κατηγορήσε και αυτή με τη σειρά της τον Δεληγιάννη στον πασά, ο οποίος έστειλε δήμιο στα Λαγκάδια, και στις 7 Φεβρουαρίου 1816 αποκεφάλισε τον Δεληγιάννη μέσα στο σπίτι του. Ο θάνατος του κορυφαίου αυτού προεστού, που κατατρόμαξε όλο το Μοριά, έκανε αρκετούς προεστούς την 1η Απριλίου που βρέθηκαν συγκεντρωμένοι να υπογράψουν συμφωνητικό και υποσχετικό γράμμα για «αδελφικήν ομόνοιαν.» Βλ. Γιαννόπουλο, ό.π., σ. 143.

²⁹¹ Παπατσώνης, ό.π., σ. 50.

άνθρωπος Αχμέταγας λεγόμενος τας επαρχίας Πύργου και Γαστούνης, απελθών δε εκείσε ηθέλησε να υπενοικιάση τον Πύργον ... επαρχίαν, ανέκαθεν την ενοικίαζεν ο Σεϊταγας και ο υιός του Αζίζαγας, αλλ' ο πασιάς δεν την έδωσεν προς αυτόν και οι άλλοι οι ανεψιοί αυτού ενοικίαζαν ... δυνατοί εις του Λάλα ... εδέσποζαν ούτοι και ο πασιάς ως και ο Σουλτάνος υπέβλεπε τους δυνατούς και ήθελε να τους βγάνη από την αράδα " τοιούτον μέτρον γενικόν είχε παντού ... Ελθόντων ο Σεϊταγας με τον υιόν τουτον Αζίζαγα, υπήγε και ο βοϊβόντας να τους χαιρετίση δήθεν ... κόψαντας τας κεφαλάς των ... διότι έβλεπον ... επίσης και οι άλλοι αγάδες, ότι αυτά δεν είναι του βοϊβόντα δουλειές αλλά του ντοβλετίου ²⁹⁴...» Σύμφωνα με την μαρτυρία, η δολοφονία του Σεϊταγα και του γιου του εγγράφεται στο πλαίσιο της πολιτικής της κεντρικής εξουσίας να ανακόπτει την αύξηση της δύναμης των περιφερειακών ηγεμόνων. Η ανάθεση της εκμίσθωσης της επαρχίας σε νέο ενοικιαστή από τον Σακρή πασά απηχεί την τακτική του Σουλτάνου να εξουδετερώνει πιθανές φυγόκεντρες δυνάμεις, η οποία υλοποιείται ακόμα και μέσω της φυσικής εξόντωσης των τοπικών αξιωματούχων.

Η περίοδος όμως της υπερίσχυσης του Σακρή θα λάβει τέλος, καθώς οι Δεληγιανναίοι αποδεικνύονται ισχυρότεροι του " φθάνουν στην Κων/πολη όπου και διεκτραγωδούν τα δεινά τους καταγγέλλοντας τον βοεβόδα ως υπαίτιο για την συκοφάντησή τους και τη συνεπακόλουθη στοχοποίηση τους από την Υψηλή Πύλη : «Μετά ταύτα οι Δεληγιανναίοι μετά του Θάνου Κανακάρη απήλθον ιεροκρυφίως εις την Κων/πολιν παραπονούμενοι ότι αδίκως ... Διαμείναντες εκείσε σχεδόν χρόνον ενήργησαν μετά του αδελφού του Αναγνώστη και Παπαλέξη Οικονόμου εξοδεύσαντες πλείστα όσα χρήματα, κατορθώσαντες κατά πρώτον την εξορίαν του Σακρή πασιά εις την Κιουτάγια, όπου και εκεί απόθανεν εν τη εξορία του. Τους εχαρίσθη και η περιουσία των δια χατ σεριφίου, ανωτέρου του φερμανίου, υποστηριχθέντες και βοηθηθέντες παρά του ισχύοντος τότε Χαλέτ εφένδη ²⁹⁵... »

Δηλωτικό της δύναμης τους είναι ότι η τελική επικράτηση της φατρίας τους, στην οποία συμπεριλαμβάνονται εξέχοντες προεστοί, όπως αυτός των Πατρών αλλά και ο έτερος βεκίλης (ο πρώτος είναι μέλος της οικογενείας), δεν έχει ως συνέπεια απλά την αντικατάσταση του πασά αλλά την πλήρη εκμηδένιση του και εξορία του.

²⁹⁴ Ό.π., σ. 51.

²⁹⁵ Ό.π., σ. 52.

Η αίσια έκβαση, κοινωνική αποκατάσταση και ακύρωση της δήμευσης της περιουσίας τους είναι βέβαια καρπός χρονοβόρων ενεργειών και χρηματικών δαπανών, αλλά η κατίσχυση τους αποκτά διαστάσεις θριάμβου, όπως επισημαίνει και η μαρτυρία, δεδομένου ότι κατακυρώνεται με την έκδοση αυτοκρατορικού διατάγματος.

Η αναντίρρητη κυριαρχία του Δεληγιάννη ταυτίζεται χρονικά με την επικράτηση του Δ.Παπατσώνη στην επαρχιακή ηγεσία, επίτευξη που προφανώς εγγράφεται στο πλαίσιο της εν γένει ηγεμόνευσης στην Πελοπόννησο του δικτύου των Δεληγιανναίων, στο οποίο ανήκουν οι Παπατσωναίοι. Ο αδελφός του απομνημονευματογράφου διορίζεται μοναδικός επαρχιακός πρωτογέροντας, παράλληλα με την αποπομπή του Περρωτή από την επαρχιακή εκπροσώπηση, κατόπιν διαταγής του Μόρα Βαλεσή (διοικητή της Πελοποννήσου).²⁹⁶ Προηγείται, ωστόσο, χρονικά η επίταση της αντιπολιτευτικής δράσης του Περρωτή, η οποία πιθανότατα θα πρέπει να συσχετιστεί με την αποδυνάμωση και την απουσία των Δεληγιανναίων στην Κων/πολη, περιφανών προστατών της οικογένειας Παπατσώνη. Ανάλογα, η εξουδετέρωση του «συμμάχου» Σακήρ και η εξορία του συμπίπτουν χρονικά με την εξορία του Περρωτή στην Μονεμβασιά(για δεύτερη φορά), απομάκρυνση που εντούτοις δεν διαρκεί πολύ, καθώς, μετά από παρακλήσεις των συγγενών του, δηλώσεις μεταμέλειας και υποσχέσεις για διάθεση αगाστής συνεργασίας με τον πρωτογέροντα της επαρχίας επιστρέφει στα Εμπλάκικα και στην επαρχιακή συνέλευση.

Ωστόσο, παρά τις δεσμεύσεις του, ο ανταγωνιστής στην εκμίσθωση των προσόδων Περρωτής επιδίδεται εκ νέου στην αντιπολιτευτική του δράση, προβάλλοντας προσκόμματα στην αρχή Παπατσώνη²⁹⁷ ·· αποδυναμωμένος όμως και απομονωμένος, με τον συσχετισμό δυνάμεων να είναι εναντίον του, αναγκάζεται να εγκαταλείψει τα φιλόδοξα σχέδια του, αναγνωρίζοντας έτσι έμμεσα την αδυναμία του να επανακτήσει τη διαχείριση αλλά και την ήττα του, και αποσύρεται, αφήνοντας τον αντίπαλο του να ηγεμονεύει στα επαρχιακά πράγματα, μέχρι την έναρξη της επανάστασης.

²⁹⁶ Ό.π., σ. 52,53.

²⁹⁷ Ό.π., σ. 54.

ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ

Οι σχέσεις που αναδύονται και εγγράφονται στο πλαίσιο του ανταγωνισμών και των διεκδικήσεων της κοινοτικής και οικονομικής διαχείρισης συνάγουν την διαπίστωση ότι τα ιστορικά μας υποκείμενα, μουσουλμάνοι κατακτητές και κεφαλές των χριστιανών κατακτημένων διαπλέκονται, στο αφήγημα μας, με τρόπο που πολλές φορές δεν καθορίζεται αποκλειστικά από τη σχέση επικυριαρχίας. Οι φορείς της εξουσίας, Οθωμανοί και Έλληνες, συνδέονται με σχέσεις πέραν αυτών που επιβάλλει ο θεσμικός τους ρόλος.

Η ΦΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΜΟΥΣΑΓΑ

Η περίοδος που εγκαινιάζεται με την αποκατάσταση της τουρκικής επιβολής (1715) σκιαγραφείται στο τεκμήριο ως περίοδος ευημερίας.²⁹⁸ Ωστόσο, τα χρόνια της ευπραγίας για τους υπόδουλους Έλληνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν διαρκούν παρά μέχρι το 1769, όταν «ο κακός ο δαίμονας εισεχώρησεν, αν και ευημερούσαν οι χριστιανοί παρά τοις Τούρκοις, συνδαυλιζόμενοι παρά της Ρωσίας²⁹⁹». Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, των Ορλωφικών, Ο προπάππους του απομνημονευματογράφου, Γεροστυλιανός Στούπας, μετά από τοπική σύγκρουση Τούρκων και Ελλήνων, στο χωριό Καλογερέσι με θύματα και από τις δύο εθνότητες, αναγκάζεται να εγκαταλείψει το χωριό του, καθώς θεωρείται ένοχος για την πρόκληση του θανάτου των μουσουλμάνων και να βρει καταφύγιο στον μωαμεθανό Μουσαγά : « Ο προπάππος ημών Γεροστυλιανός Στούπας ... διότι οι εκείσε Τούρκοι εθεώρουν και αυτόν ένοχον ... και κατοίκησε πλησίον της Ανδρούσης εις το χωρίον Γιδόβρυση τζιφλίκιον, ιδιοκτησία του Μουσαγά εν Ανδρούση υπό την προστασίαν αυτού ... μετά παρέλευσιν τριών τεσσάρων ετών αναχώρησεν ... κατοίκησεν εις το

²⁹⁸ Ό.π., σ. 27.

²⁹⁹ Ό.π., σ. 29.

χωρίον Ναζίριον Τζιφλίκιον του ιδίου Μουσάγα...³⁰⁰» Ο καταδικωμένος από τους Τούρκους προπάππους βρίσκει άσυλο και προστασία στον Τούρκο Μουσάγα και όχι σε κάποιον ομόθρησκο του.

Ο ΙΕΡΕΑΣ Δ.ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΘΡΗΣΚΟΙ

Αλλά και ο γιος του γενάρχη των Παπατσωναίων, ιερέας Δημήτρης δεν στερείται της εύνοιας των αλλόθρησκων κατακτητών, καθώς σχετίζεται φιλικά με αγάδες και επιπλέον θεωρείται από τις γυναίκες των μουσουλμάνων, αν και είναι εκπρόσωπος της θρησκείας των ετερόδοξων υπόδουλων, ως φορέας της θείας πρόνοιας, αφού αυτές προσδοκούν στις θεραπευτικές του ιδιότητες για τα ασθενή παιδιά τους³⁰¹. Η ιδιότητα του ως εκπροσώπου της θρησκείας των «απίστων» δεν συνιστά, όπως φαίνεται, ανασχετικό παράγοντα για τη σύναψη διαπροσωπικών σχέσεων, πέραν αυτών που απορρέουν από το θεσμικό του ρόλο, αλλά τουναντίον αυτή ουσιαστικά είναι η αιτία της ανάληψης από μέρος του της επαρχιακής διαχείρισης, καθώς του προσφέρει τις απαραίτητες διασυνδέσεις και συνεπακόλουθα την απαιτούμενη πολιτική επιρροή.

Παράλληλα, η ανάληψη της κοινοτικής εξουσίας και της ενοικίασης των προσόδων συνεπάγεται για τον επαρχιακό άρχοντα τον σεβασμό και την εκτίμηση των αλλοεθνών συνεργατών του. Ο πρόωρος θάνατος του παππού Δ.Παπατσώνη το 1806 μετά από ατύχημα λήγει την επαρχιακή του «θητεία», (την οποία, ωστόσο συνεχίζει ο γιος του) και γίνεται αφορμή για να εκφράσει η τοπική Οθωμανική αρχή, σε επίσημο επίπεδο, την εκτίμηση της προς το πρόσωπο του. Ο φόρος τιμής που αποδίδει ο πασάς της Τρίπολης στον εκλιπόντα, κατά τον ενταφιασμό του³⁰², είναι ενδεικτικός του σεβασμού και της αναγνώρισης της οποίας απολαμβάνει ο παράγων της τοπικής αυτοδιοίκησης και συμμετέχων στο εξουσιαστικό σύστημα.

³⁰⁰ Ό.π., σ .28.

³⁰¹ Ό.π.

³⁰² «... Ενταφιασθείς προσηκόντως ανήμερα του Χριστού, εις τον οποίον και ο πασιάς του έστειλε και το μπενίσι εις τον τάφον του προς τιμήν, όπερ ήθελε του το φορέσει ενώπιον του εν τη ημέρα του διθανίου, όπου πάντες οι προεστοί ελάμβανον το τοιούτον χάρισμα από τον πασιάν ...». Ό.π., σ. 37.

Ο ΒΕΛΗΣ: ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΤΗΤΕΣ

Επιπλέον, η εθνοτική και θρησκευτική ανομοιογένεια, προφανώς δεν αποτελεί, διαχωριστικό στοιχείο για τη διαμόρφωση των διάφορων συλλογικοτήτων : «*Εις το αυτό έτος 1808 ήλθε Μόρα βαλεσής και ο Βελή πασιάς ... με σκοπόν κατακτητικόν όπως ενώση και την Πελοπόννησον μετά του πατρός του Αληπασιά ... και δια του αυτού σκοπού ηυνόησε τους προεστούς, ιδίως τον γερο-Δεληγιάννην εκ Γόρτυνος και τον Σωτηράκην Λόντον εκ Βοστίτζης*³⁰³ ... τους δε Τούρκους απεστρέφετο..»³⁰⁴

Σύμφωνα με το τεκμήριο, ο Βελής αισθάνεται απαρέσκεια για τους ομοεθνείς του και προσεταιρίζεται τους Έλληνες προύχοντες για να επιτύχει την ευόδωση των κατακτητικών του σχεδίων, συμπεριφορά που δημιουργεί, εύλογα την αντίδραση των ντόπιων Τούρκων : «*Οι Τούρκοι ηγανάκτουν πολύ κατ' αυτού και ήθελε να καταδαμάση τους δυνατούς Τούρκους, τους οποίους έβλεπεν εναντιουμένους εις τους κατακτητικούς σκοπούς του και ιδίως τους Λαλαίους*³⁰⁵» Η στροφή του γιου του Αλή πασά στους Έλληνες προκρίτους με σκοπό την εξασφάλιση τη αρωγής τους και η έκδηλη απέχθεια προς τους εθνικά ομοίους του επιφέρει την φανερή αντίθεση των τελευταίων στα αποσχιστικά του σχέδια, την οποία, ως δυνητικό εμπόδιο στην επίτευξη των στόχων του, ο Μόρα βαλεσής επιχειρεί να κάμψει εξουδετερώνοντας τους πιο ισχυρούς απ' αυτούς.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΦΑΡΜΑΚΗ

Πιο συγκεκριμένα, η έλλειψη συμμόρφωσης του Λαλαίου Αλή Φαρμάκη στα «ύποπτα» κελεύσματα του πασά προκαλεί την εναντίον του επιχείρηση από τον Βελή με 3.000 στρατό, για την οποία αυτός (ο Αλή), πληροφορημένος εκ των προτέρων, φροντίζει να προετοιμαστεί: «*... ο Βεληπασιάς επροσπάθει να εύρη*

³⁰³ Παρά τον αρχική προσέγγιση και των δύο επιφανών προκρίτων, ο Βελής προσεταιρίσθηκε τελικά τον Αιγιώτη προύχοντα, Ό.π., σ. 40.

³⁰⁴ Ό.π., σ. 39.

³⁰⁵ Ό.π.

αιτίαν, ίνα επιτεθή να τον χαλάση και ...αυτός μεν δεν υπήκουσεν ... τότε θυμωθείς ο Βεληπασιάς τρεις χιλιάδας στρατόν να υπάγη να τον χαλάση. Αυτός τότε έχοντας και σχέσιν μεγάλην με τους Δεληγιανναίους έστειλε τα πράγματα του ιεροκρυφίως προς αυτούς δια φύλαξιν, τους οποίους εθεώρει πιστούς...³⁰⁶» Ο Αλή Φαρμάκης θεωρεί τον Δεληγιάννη ως το πιο κατάλληλο και έμπιστο πρόσωπο για να εμπιστευτεί την κινητή περιουσία του και απευθύνεται σ' αυτόν και όχι σε κάποιον ομόθησκο ομόλογο του. Οι σχέσεις τους δεν περιορίζονται στην τυπικότητα της επίσημης συναναστροφής μεταξύ δύο θεσμικών οργάνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά διακρίνονται από την εμπιστοσύνη, την αλληλεγγύη και την έμπρακτη προσφορά βοήθειας μεταξύ δύο πραγματικών φίλων. Είναι σχέσεις προσωπικές που ξεπερνούν το διαχωρισμό του έθνους, της θρησκείας, τη διαφορά του «εχθρού», καθώς για τον Αλή, εχθρός είναι ο ομόδοξος του Βελής και πιστός του φίλος ο ραγιάς Δεληγιάννης³⁰⁷.

Η αλληλεγγυότητα, λοιπόν μεταξύ των μελών των μεικτών φατριών δεν εκδηλώνεται μόνο στο πεδίο ανταγωνισμού για την εκμίσθωση των επαρχιακών προσόδων και τη συνακόλουθη κοινωνική και οικονομική κατίσχυση αλλά και σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων. Ο Βελής παρουσιάζεται ενάντιος στον «άπιστο» Δεληγιάννη³⁰⁸ αλλά και στον ομόθησκο του Αλή Φαρμάκη, οι οποίοι, αν και ετερόδοξοι, ανήκουν στο ίδιο δίκτυο και επιδεικνύουν αλληλεγγύη και σε διαπροσωπικό επίπεδο.

Η εδραίωση της άποψης πως η υπέρβαση της ετερότητας χρωματίζει τη δράση των ιστορικών υποκειμένων διατρέχει στο σύνολο του το αφήγημα του Δ.Παπατσώνη: «... έστειλε και εις την Ζάκυνθον να φέρη και τον Θ.Κολοκοτρώνην με όσους περισσότερους εις βοήθειαν του και ο οποίος υπακούσας επήγε μόνον 17, ενώ ο Αλή Φαρμάκης ήλπιζε να του φέρη τουλάχιστον 150" αλλά επροφασίσθη ότι οι Άγγλοι δεν άφησαν να εβγάλη άλλους και αυτούς μόνον πολλά κρυφίως³⁰⁹». Ο

³⁰⁶ Ό.π..

³⁰⁷ Διαφορετική, ωστόσο, σκιαγραφείται η ιστορική πραγματικότητα αναφορικά με το ρόλο του Δεληγιάννη στο αφήγημα του Κολοκοτρώνη: «Ερεθίζετο ο Βελή πασιάς από τον Δεληγιάννη" ο Δεληγιάννης μη θέλων να υπάρχη ο Αλή Φαρμάκης έλεγε εις τον Βελή πασά, ότι πρέπει να κρεμισθή ο πύργος δια να του κρεμίση την δύναμιν" και του Αλή Φαρμάκη: «Μην πηγαίνης, διότι ο Βελή πασάς έχει σκοπόν να σε σκοτώση». Βλ. Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, Απομνημονεύματα, Διήγησις των Συμβάντων της Ελληνικής φυλής 1770-1836, Εστία, Αθήνα, 1801, σ. 32.

³⁰⁸ Παπατσώνης, ό.π., σ.39.

³⁰⁹ Ό.π.

Οθωμανός αγάς επιζητεί εκ νέου τη συνδρομή ενός αλλοεθνή, του κλέφτη Κολοκοτρώνη, που σπεύδει να βοηθήσει τον Αλβανό αδελφοποιτό φίλο του³¹⁰. Αν και, σύμφωνα με το τεκμήριο, ο Κολοκοτρώνης καταφθάνει σε βοήθεια του φίλου του με λιγοστούς άνδρες χρησιμοποιώντας ως πρόφαση την, κατά τα λεγόμενα του, απαγορευτική στάση των Άγγλων³¹¹, το γεγονός παραμένει ότι «υπακούει» στην έκκληση του Αλβανού φίλου του Αλή, αν και προφανώς γνωρίζει την αριθμητική υπεροχή του εχθρού. Η ολοφάνερη δυσκολία του εγχειρήματος δεν τον αποτρέπει, ωστόσο, από το να παράσχει άμεσα τη βοήθεια του στον πατρικό φίλο που τον χρειάζεται, και να κινδυνεύσει μαζί του, παρόλο που δεν τον γνωρίζει προσωπικώς³¹².

Μετά από πολιορκία του πύργου του στο Μοναστηράκι Γορτυνίας που διαρκεί ένα μήνα και περιλαμβάνει υπονομευτικά έργα και κανονιοβολισμούς με αποτέλεσμα λιποταξίες, ο Αλής καταλήγει να αμύνεται μόνο με 150 άνδρες, οπότε και επιλέγει να συνθηκολογήσει³¹³. Οι όροι που θέτει, προκειμένου να παραδοθεί, παρά τη μειονεκτική του θέση, αποκαλύπτουν εύγλωττα το πώς ο Οθωμανός αγάς αντιλαμβάνεται την ειλικρινή και έντιμη φιλία καθώς και τον εν γένει ηθικό και αξιακό του κώδικα : « *Και οι μεν πολιορκούντες Αλβανοί του υπέσχοντο ασφαλή την ζωήν του μεθ' όρκων, μόνον να υπάγη εις τον πασιάν να τον προσκυνήση και να αφεθή ελεύθερος. Πεισθείς ως εκ της ανάγκης παρεδέχθη, αλλά εζήτησε πρώτον να ασφαλίση τον Κολοκοτρώνην³¹⁴ δι' ενέχυρων Αλβανών ... να απέλθη ασφαλώς εις την Ζάκυνθον και τότε να παραδοθή και αυτός³¹⁵ ...»*

Ο Αλή αρνείται τους όρους συνθηκολόγησης που του προτείνονται αρχικά, οι οποίοι περιλαμβάνουν την παράδοση του Κολοκοτρώνη. Θεωρεί ανέντιμο και άνανδρο να προδώσει τον αλλόθρησκο φίλο του που ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα

³¹⁰ Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 32.

³¹¹ Ο Γέρος του Μοριά καταμαρτυρεί τα γεγονότα ως εξής : «*Λαμβάνοντας το δεύτερο του γράμμα, Ετοιμάσθηκα με 100" οι αξιωματικοί με εμπόδιζαν, εγώ όμως τους είπα ότι δεν ειμπορώ να κάμω αλλέως, διότι έδωσα τον λόγον μου, κι έτσι μου εμπόδισαν οι Φραντσέζοι τους στρατιώτας, και επήρα μόνον 16 και εγώ 17*». Βλ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 33.

³¹² Ό.π., σ. 33.

³¹³ Παπατσώνης, ό.π., σ. 40.

³¹⁴ «*Εις τας τριάντα ημέρας επρότεινε συμβιβασμό (ο Βελής) και επρόβαλε εις τον Αλή Φαρμάκη να παραδώση τον Κολοκοτρώνη και να του χαρίση τα πταισίματα του, τον πύργον του, όλα" του απεκρίθηκε(Ο Αλή Φαρμάκης) ότι :Αν είναι της τιμής και της παλικαριάς να δώσω ένα φίλο μου που ήρθε να με βοηθήση από τα νησιά, και εγώ ημπορώ να το κάμω» Βλ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ.34.*

³¹⁵ Παπατσώνης, ό.π., σ. 40.

του, θέτοντας σε κίνδυνο την ζωή του για να τον συνδράμει. Αν και προφανώς γνωρίζει ότι αρνούμενος διακινδυνεύει τη σωτηρία του, καθώς οι όροι που αυτός αντιπροτείνει, ενδεχομένως να μην γίνουν αποδεκτοί από την άλλη πλευρά, αφού αδιαμφισβήτητα ο ομοεθνής εχθρός είναι γνώστης της δυσμενούς του θέσης, εντούτοις δεν δέχεται να διασφαλιστεί ο ίδιος, αν δεν εξασφαλίσει πρωταρχικά την ασφάλεια του αλλοεθνή φίλου του. Για τον Οθωμανό αγά η σωτηρία του υπόδουλου Κολοκοτρώνη είναι, όπως φαίνεται, εξίσου σημαντική με τη δική του " προτεραιότητα του αποτελεί να φανεί αντάξιος της αλληλεγγύης και της αυταπάρνησης που επέδειξε ο ραγιάς φίλος του και όχι αγνώμων και προδότης.

Δηλωτικό της πραγματικότητας ότι η κοινωνική διαφοροποίηση σε κυρίαρχες και κυριαρχούμενες οντότητες δεν συνιστά απαγορευτικό παράγοντα για τη δημιουργία συνδέσμων και αλληλέγγυων σχέσεων αποτελεί και η ακόλουθη αναφορά του τεκμηρίου μας : *«Ο πατήρ ημών είχε αποθάνει κατά τα 1811 Νοεμβρίου 13 και εμέναμεν ημείς μικροί ... κηδεμονεύοντες μας παρά του γαμβρού μας Κανέλλου Δεληγιάννη, ο δε Οσουμάναγας Μαρμαράς, συννοιικιαστής μετά του πατρός ημών εν τη επαρχία των Εμπλακίκων, έμεινε προστατεύοντας μας και αυτός καθό και φίλος άκρος του πατρός μας.»*³¹⁶ Η μαρτυρία αναδεικνύει emphatically την αλληλεγγυότητα ανάμεσα στα μέλη των δικτύων, τα οποία στην προκειμένη περίπτωση συνεχονται και με συγγενικούς δεσμούς, καθώς ο Δεληγιάννης αναλαμβάνει την κηδεμονία των αδελφών Παπατσώνη ως σύζυγος της αδελφής τους, και ταυτόχρονα, βέβαια ως ο ισχυρός συγγενής εξ αγχιστείας. Εξάλλου, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι η σύναψη συγγενικών σχέσεων (π.χ. κουμπαριές, συνοικέσια) συνιστούσε το κατ' εξοχήν μέσο για την ενδυνάμωση της εσωτερικής επιρροής εντός των αυτών των συλλογικοτήτων³¹⁷.

Ωστόσο, το ιδιαίτερο στοιχείο που αναδεικνύεται από την αναφορά της απομνημόνευσης δεν είναι οι δεσμοί μεταξύ των ομόδοξων μελών των φατριών, αλλά η συνύπαρξη και η συνεργασία των Οθωμανών και των Ελλήνων μέσα στα πλαίσια των μεικτών συσσωματώσεων καθώς και η αλληλεγγύη και η συμπαράσταση που εκδηλώνεται στο ιδιωτικό πεδίο των σχέσεων τους. Η από κοινού, μαζί με τον Δεληγιάννη, ανάληψη της προστασίας του

³¹⁶ Ό.π., σ. 41

³¹⁷ Σακελλαρίου, ό.π., σ. 138.

απομνημονευματογράφου και των αδελφών του, μετά το θάνατο του πατέρα τους, από τον Οσουμάναγα Μαρμαρά αντανακλά τη φιλαλληλία και την ανθρωπιά του Οθωμανού για τον χριστιανό.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ

Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο οι αδελφοί Δεληγιάννη ακυρώνουν την δήμευση της περιουσίας τους μετά τον αποκεφαλισμό του πατρός τους στοιχειοθετεί έτι περαιτέρω την έλλειψη διαχωρισμού ανάμεσα σε κατακτητές και κατακτημένους καθώς και την ύπαρξη μεικτών δικτυώσεων :»*Τους εχαρίσθη και η περιουσία των δια χατ σεριφίου, ανωτέρου του φερμανίου, υποστηριχθέντες και βοηθηθέντες παρά του ισχύοντος τότε Χαλέτ³¹⁸ εφένδη³¹⁹...».*

Ωστόσο, στο σημείο αυτό, θα ήταν παράλειψη να μην υπογραμμίσουμε ότι η σύμπνοια και η αλληλεγγύη ανάμεσα σε υποτελείς και κυρίαρχους αφορά ανθρώπινες οντότητες οι οποίες ανήκουν στα ανώτερα στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας των δύο ετερόδοξων κοινοτήτων. Οι υψηλές κοινωνικές διασυνδέσεις αποτελούν αποκλειστικό προνόμιο των κοινωνικά και οικονομικά ισχυρών της υπόδουλης κοινότητας, των νόμιμων ηγετών της, οι οποίοι αλληλοδιαπλέκονται με τους Οθωμανούς αξιωματούχους, ξεπερνώντας την εθνική και θρησκευτική ετερότητα.

³¹⁸ Ο Χαλέτ εφένδης, αν και καταγόταν από λαϊκή και άσημη οικογένεια, ανήλθε στα πιο υψηλά αξιώματα της αυτοκρατορίας, απέκτησε την τυφλή εμπιστοσύνη του σουλτάνου, έγινε μυστικός σύμβουλος του και σφραγιδοφύλακας του κράτους με υπέρτατη εξουσία. Βλ. Διονύσιος Κόκκινος, *Ελληνική Επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα, 1976, Σ, τ. 1', σ. 363.

³¹⁹ Παπατσώνης, ό.π., σ. 52.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μαρτυρία του Π.Παπατσώνη ανασυστήνει την ιστορική πραγματικότητα της Οθωμανοκρατούμενης Πελοποννήσου στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις απαρχές του 19^{ου}. Η οπτική του είναι αυτή του προεστού, ο οποίος ανήκει σε μια παραδοσιακά ισχυρή οικογένεια κοινοτικών αρχόντων που θεωρεί, όπως και ο Δεληγιάννης, ότι η εξουσία της ανήκει δικαιωματικά, λόγω της εμπράγματης και σε βάθος χρόνου ευεργετικής δράσης και προσφοράς της στους υπόδουλους ομοεθνείς της. Με τις πράξεις του, ωστόσο, αναγνωρίζει ότι η ανάληψη της τοπικής διοίκησης και της εκμίσθωσης των επαρχιακών προσόδων αποτελεί συνάρτηση της εύνοιας και του προσεταιρισμού των ισχυρών, ενώ παράλληλα απαιτεί και την πλειοδοσία από μέρους της. Ως διοικητικές αυθεντίες, οι προύχοντες αποτελούν μια κοινωνική και οικονομική ολιγαρχία, η οποία εμπλέκεται στην ενοικίαση των προσόδων, καθώς, εφόσον έχουν την οικονομική ισχύ, έχουν τη δυνατότητα να φθάσουν στην Υψηλή Πύλη και να την διεκδικήσουν, όπως ο παππούς του απομνημονευματογράφου³²⁰ ή να πλειοδοτήσουν για να συνεχίσουν να είναι οι ενοικιαστές των προσόδων, προκαταβάλλοντας το συνολικό οφειλόμενο ποσό, όπως ο αδελφός του Δημήτρης. Η ένταξη στον οικονομικό αυτό μηχανισμό συνοδεύεται, προφανώς και από ένα βαθμό επικινδυνότητας, ο οποίος αφορά κυρίως στην πιθανή, κατά καιρούς, αδυναμία των φορολογικών υποζυγίων να καταβάλλουν τα οφειλόμενα στο κράτος, οι σημαντικές όμως ωφέλειες αντισταθμίζουν και υπερβαίνουν τα αρνητικά ενδεχόμενα.

Ο Π.Παπατσώνης στα απομνημονεύματα του κάνει επανειλημμένα αναφορά στις έριδες, στον ανταγωνισμό και στην προσπάθεια υπονόμησης ανάμεσα στους επίδοξους εκμισθωτές των δημοσίων προσόδων. Οι αλληλοκατηγορίες για

³²⁰ Ό.π., σ. 34.

καταχρήσεις στην απόδοση τους, οι συκοφαντίες και οι συνωμοσίες κυριαρχούν.³²¹ Η ποινή του θανάτου που επιβάλλεται από την οθωμανική εξουσία στους θεωρούμενους καταχραστές (Δεληγιάννης, Λόντος) δεν αποδυναμώνει στο ελάχιστο την επιθυμία των οικονομικά και κοινωνικά ισχυρών για την ανάληψη αυτού του δημόσιου αξιώματος.³²²

Τα απομνημονεύματα του Π. Παπατσώνη διανθίζονται από αναφορές γι' αυτά. Λέξεις, όπως «τυχερά», «ωφελήματα» και «ευεργεσίες» είναι διάσπαρτες σε όλο το έργο του, αποκωδικοποιούνται και σκιαγραφούν μια εύγλωττη εικόνα της εποχής.

Το αξίωμα του εκμισθωτή- προύχοντα συνεπάγεται πρωτίστως οικονομικά οφέλη. Ο φοροεισπρακτικός του ρόλος, η θέση του ενδιάμεσου και του εν γένει ρυθμιστή της αγοράς του παρέχει σαφώς τη δυνατότητα, εκτός από το να εισπράττει και να αποδίδει τα οφειλόμενα προς το νόμιμο κυρίαρχο, να καρπώνεται το τυχόν πλεόνασμα³²³, να διευκολύνει με το αζημίωτο, ισοσταθμίζοντας την πιθανότητα μη απόδοσης των οφειλομένων και να διογκώνει το δόσιμο. Σε περίπτωση, βέβαια που ο καλλιεργητής αδυνατεί επί μακρόν να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του, ο εκμισθωτής «αναγκάζεται» να πάρει την κυριότητα της γης του παραγωγού " η τσιφλικοποίηση των γαιών των καλλιεργητών είναι αναμενόμενη. Η οικονομική ευημερία της οικογένειας Παπατσώνη, απότοκη της συμμετοχής της στον φοροεισπρακτικό μηχανισμό, αποτελεί μετουσίωση αυτής της πραγματικότητας, καθώς, αν και δεν διευκρινίζονται οι συνθήκες απόκτησης, απარიθμεί ως τσιφλίκια της τρία ολόκληρα χωριά σε διάστημα λιγότερο των δύο ετών,³²⁴ και καρπώνεται χρηματικό πλεόνασμα ίσο με την φορολογική απαίτηση της Υψηλής Πύλης. Η αλματώδης αύξηση της περιουσίας της οικογένειας Παπατσώνη είναι αποτέλεσμα του δημοσιονομικού της ρόλου που περιλαμβάνει πρακτικές που άπτονται της ωφελιμιστικής αντίληψης.

Το ερώτημα, βέβαια που εγείρεται αφορά στην στάση της κεντρικής εξουσίας ενώπιον της συγκεκριμένης άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι η υπερφορολόγηση των φορολογικών υποζυγίων και η ιδιοποίηση του πλεονάσματος από τους εκάστοτε εκμισθωτές των δημοσίων

³²¹ Ό.π., σ. 34, 40, 42, 46.

³²² Ό.π., σ. 44, 50.

³²³ Ό.π., σ. 30, 31.

³²⁴ Ό.π., σ. 42.

προσόδων. Προφανώς, η απουσία ελεγκτικών μηχανισμών, όπως παραδείγματος χάριν οι πληθυσμιακές απογραφές, προκειμένου την πάταξη τέτοιων φαινομένων, δεν κρίνονται αναγκαίοι από την οθωμανική διοίκηση. Το συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα της εξασφαλίζει την είσπραξη και την απόδοση των νομίμως οφειλομένων προς αυτήν ούτως ώστε να επιδίδεται απρόσκοπτα σε άλλους τομείς δράσης. Άλλωστε δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι υπάρχουν πάντα οι αποφάσεις για τη δήμευση των περιουσιών καθώς και τα θανατικά φιρμάνια³²⁵.

Η διασφάλιση και διαιώνιση λοιπόν της οικονομικής ισχύος της προουχοντικής ηγεσίας των κατακτημένων Ελλήνων προϋποθέτει την ανάληψη της ενοικίασης των προσόδων. Γι' αυτήν, εξάλλου οι αντίπαλοι «συνωμότες» επιχειρούν τη φυσική εξόντωση του παππού αλλά και του πατέρα του απομνημονευματογράφου,³²⁶ για την κάρπωση των ωφελημάτων, όπως τονίζει και ο ίδιος.³²⁷ Γι' αυτήν ακόμα πλειοδοτούν και αυξάνουν την τιμή της ενοικίασης, για την οποία ασφαλώς θα επιβαρυνθούν οι φορολογούμενοι. Παράλληλα, η οικονομική ισχύς συνεπάγεται και την κοινωνικοπολιτική. Η πολιτική εξάρτηση των καλλιεργητών είναι συνώνυμη της οικονομικής τους δέσμευσης. Η εκλογή του Δ.Παπατσώνη στο αξίωμα του προεστού, αν και είναι μόνο 13 χρονών³²⁸, ερμηνεύεται ως μια «κληρονομική διαδοχή» βασισμένη στα δίκτυα οικονομικής και πολιτικής πατρωνίας. Η εδραίωση λοιπόν της πολιτικής δύναμης, η κοινωνική και πολιτική επιβίωση περνάει από τη συμμετοχή στον εδραίο οικονομικό μηχανισμό της εκμίσθωσης των δημοσίων προσόδων.

Οι μεικτές φατρίες ραγιάδων και Οθωμανών αποτυπώνουν με σαφή τρόπο τη λειτουργία αυτών των δικτύων. Η ταύτιση με την οθωμανική εξουσία, με την οποία υπάρχει αγαστή συνεργασία και η διατήρηση της ευταξίας αναδεικνύονται μέσα απ' τα γραπτά του Παπατσώνη. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και η αναφορά του προεστού ότι κατά τη διάρκεια της Οθωμανοκρατίας οι χριστιανοί ευημερούσαν και ο χαρακτηρισμός της περίπτωσης των Ορλωφικών ως «κακό δαίμονα».³²⁹ Την ίδια εικόνα σκιαγραφεί και περίπτωση του Οθωμανού

³²⁵ Ό.π., σ. 44,50.

³²⁶ Ό.π., σ. 42.

³²⁷ Ό.π.

³²⁸ Ό.π., σ. 44.

³²⁹ Ό.π., σ. 28.

Οσουμάναγα Μαρμαρά που αναλαμβάνει από κοινού με τον Κ.Δεληγιάννη την κηδεμονία των αδελφών Παπατσώνη, μετά το θάνατο του πατέρα του και συμπαρίσταται στην οικογένεια ως πιστός φίλος.³³⁰ Πέραν του αδιαμφισβήτητου ανθρωπισμού που αναδεικνύουν οι συγκεκριμένες πράξεις, πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε την ύπαρξη υψηλών διασυνδέσεων και κοινωνικής επιφάνειας των συμμετεχόντων στον οικονομικό μηχανισμό του κράτους. Επιπλέον, μετά το θάνατο του Οθωμανού προστάτη, η οικογένεια του απομνημονευματογράφου αναγκάζεται σε κρυφή αναχώρηση. Στην περίπτωση της δολοφονίας του πατέρα του συνωμότες και δολοφόνοι είναι οι ομόθρησκοι που ανήκουν στην αντίπαλη φατρία του Λόντου και συμπαρασάτης ο μουσουλμάνος αγάς. Η υπέρβαση της εθνικής και της θρησκευτικής ετερότητας κυριαρχεί στη δράση των πρωταγωνιστών του αφηγήματος μας. Το ερώτημα που τίθεται είναι ποια η κατάληξη αυτών των συσχετισμών κατά τη διάρκεια της εθνικής επανάστασης, όταν πια η υπέρβαση της ετερότητας δεν είναι εφικτή.

Στην στόχευση μας, τέλος, για μian όσο το δυνατόν πληρέστερη προσέγγιση και ερμηνεία της δράσης των φορέων της διοικητικής και οικονομικής εξουσίας των υπόδουλων Ελλήνων θα ήταν χρήσιμο, πέραν βέβαια της ιδιοτέλειας και του ατομικισμού, τα οποία χρωματίζουν πολλές φορές τη συμπεριφορά τους και εκδηλώνονται σαφώς με ακραίο τρόπο, να συνυπολογίσουμε και μian άλλη ανθρώπινη διάσταση. Τα ιστορικά αυτά υποκείμενα κουβαλούν το χρέος της υπεράσπισης και της συνέχειας της προγονικής κληρονομιάς και παράδοσης “ πρέπει να διασώσουν, να διατηρήσουν ή και να επαυξήσουν τη θέση και τη δύναμη των οποίων είναι παραλήπτες, όχι μόνο για να φανούν αντάξιοι συνεχιστές των προκατόχων τους αλλά και γιατί αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος να επιβιώσουν οικονομικά και κοινωνικά. Πρέπει να συνεχίσουν να υπάρχουν ως ισχυροί.

³³⁰ Ό.π., . 41.

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

1. Δεληγιάννης, Κανέλλος. *Απομνημονεύματα*, Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1957.
2. Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος. *Απομνημονεύματα, Διήγησις των συμβάντων της Ελληνικής φυλής 1770-1836*, Εστία, Αθήνα, 1901.
3. Παπατσώνης, Παναγιώτης. *Απομνημονεύματα Από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α΄*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1960.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγγελόπουλος, Γεώργιος. *Περί τοπικής διοικήσεως εν Ελλάδι εν συγκρίσει προς την εν Γαλλία και Αγγλία*, Παλιγγενεσία, Αθήνα, 1879.
2. Ασδραχάς, Σπύρος. α) *Ελληνική οικονομική ιστορία 1Ε-1Θ αιων.*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, Αθήνα, 2003. β) *Ελληνική κοινωνία και οικονομία Υποθέσεις και προσεγγίσεις*, Ερμής, Αθήνα, 1988. γ) *Ζητήματα ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999. δ) *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (1Ε-1ΣΤ αιώνες)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 ε) *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού, Η μαρτυρία της απομνημόνευσης*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2007.
3. Βακαλόπουλος, Απόστολος. α) *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 1961 β) *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1974.
4. Βεργόπουλος, Κώστας. *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα, 1992.
5. Γιαννόπουλος, Ιωάννης. *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1974.

6. Ελευθεριάδης, Νίκος. *Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία*, Χ.Ε., Αθήνα, 1903.
7. Καλαφάτης, Θανάσης. *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής τραπεζής, Αθήνα, 1990.
8. Κανδηλώρος, Τάκης. *Αρκαδική Επετηρίς*, τεύχος 2ο, Αθήνα, 1906.
9. Κόκκινος, Διονύσιος. *Η Ελληνική επανάστασις*, Μέλισσα, Αθήνα, 1976.
10. Κορδάτος, Γιάννης. *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδος*, 20^{ος} Αιώνας, Αθήνα, 1956-1959.
11. Κυρκίνη-Κούτουλα, Αναστασία. *Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, Η περίπτωση της Πελοποννήσου*, Αρσενίδης, Αθήνα, 1996.
12. Μάμουκας, Ανδρέας. *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος συμβάντα*, Η αγαθή τύχη, Πειραιάς, 1839.
13. Μοσχοβάκης, Νίκος. *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Χ.Ν. Φιλαδέλφειας, Αθήνα, 1882.
14. Οικονόμος, Μιχαήλ. *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγγενεσίας*, Θ. Παπαλεξανδρής, Αθήνα, 1873.
15. Πανταζόπουλος, Νίκος. *Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού δικαίου*, Το Νομικόν, Αθήνα, 1953.
16. Παπαγεωργίου, Στέφανος. *Από το έθνος στο γένος*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2005.
17. Σακελλαρίου, Μιχαήλ. *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2012.
18. Σιάτρας, Δημήτρης. *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Γνώση, Αθήνα, 1992.
19. Τσοποτός, Δημήτριος. *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1983.